

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μαρίνα Κόντη, Πολιτισμός über alles • **Βασίλης Ζουναλής**, Για την ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση» • **Άγγελος Έλεφάντης**, Γιατί πιάνει ή δημαγωγία των άκροδεξιών • **Γιώργος Μαργαρίτης**, Γυναικείες αυτοκτονίες στο γύρισμα του αιώνα • **Βασίλης Μπουτός**, Ο διαγμός των Γιαννιατών Έβραίων • **Έλενα Πατρικίου**, Μαρσέλ Ντετιέν: «Δέν υπερασπίζομαι αξίες, υπερασπίζομαι τη συγκριτική ανθρωπολογία» • **Μαριάννα Τόλια**, Η έκπληξη της παλαιστινιακής κινηματογραφίας • **Γιώργος Μαρκόπουλος**, Για την ποίηση του Τάκη Καρβέλη • Από τις τελευταίες εκδόσεις

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιούνιος 2002 • τεύχος 101 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιούνιος 2002
τεύχος 101 • 4 €

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Μαρίνα Κόντη, Πολιτισμός über alles	5
Βασίλης Ζουναλής, Για την ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση»	8

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτησια (12 τεύχη):	40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη):	20 €
Φοιτητική (12 τεύχη):	30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.:	60 €

Ευρώπη

Έτησια (12 τεύχη):	50 €

Άλλες χώρες

Έτησια (12 τεύχη):	60 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
υποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στη διεύθυνση του περιοδικού

Άγγελος Έλεφάντης, Γιατί πιάνει ή δημαγωγία των άκροδεξιών	13
Γιώργος Μαργαρίτης, Γυναικείες αυτοκτονίες στό γύρισμα του αιώνα	19
Βασίλης Μπούτος, Ό διαγμός των Γιαννιωτών Έβραίων	28
Έλενα Πατρικίου, Μαρσέλ Ντετιέν: «Δέν υπερασπίζομαι άξίες, υπερασπίζομαι τή συγκριτική ανθρωπολογία	35
Μαριάννα Τόλια, Η έκπληξη της παλαιστινιακής κινηματογραφίας	43

Γιώργος Μαρκόπουλος, Για την ποίηση του Τάκη Καρβέλη	47
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	50

Τό επόμενο τεύχος του ΠΟΛΙΤΗ
(Ιούλιος - Αύγουστος 2002) θα κυκλοφορήσει
στο τέλος Αυγούστου. Καλό καλοκαίρι!

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ
Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 6470079 & fax: 6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Άφοί Χρυσόχοϋ
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

Έξώφυλλο: Ματίς, Η όνειρική γυναίκα (1952).

Πολιτισμός über alles

Ἡ πολιτιστική μᾶς ἔφτασε ἐμπρός βῆμα ταχύ,
Νά ἐκπολιτισθοῦνε ὅλοι καί τά παιδιά στήν ἐξοχή...
Ἄγνωστης

Ἡ Πολιτιστική Ὀλυμπιάδα ἔφτασε νωρίτερα γιά νά μπορέσουμε ὅλοι (τό πόσοι, θά τό δοῦμε παρακάτω) νά καταλάβουμε τή σημασία τῶν πολιτισμοῦ καί τοῦ ὀλυμπισμοῦ γιά τή ζωή μας γενικότερα. Ἐμπρός, λοιπόν, γιά «έναν πολιτισμό τῶν πολιτισμῶν», ὅπως εἶναι καί τό καταπληκτικό σύνθημα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, καί ὅποιος ἀντέξει.

Καί τί δέν γίνεται ἤ θά γίνει πού νά μὴν ὑποστηρίζεται ἀπό αὐτόν τόν νεοσύστατο θεσμό: τήν Πολιτιστική Ὀλυμπιάδα. Τί Σαλώμη μέ τά ἐφτά πέπλα, τί Μήδεια ἀπό τήν Ἰσπανία, τί Ἡλέκτρα, Λυσιστράτη καί ἄλλες διάσημες γυναῖκες τῆς ἀρχαιότητος, τί πανηγύρια καί χοροί, τί πολυπολιτισμικότητα, πολυεθνικότητα, πολυχρωμία, πολυφωνία ἀλλά καί πόση πολυφαγία, πόσα πολυέξοδα γεγονότα καί πόσο πολυχρῆμα χρειάζεται ἓνας ἄνθρωπος γιά νά παρακολουθήσει ὅλες αὐτές τίς πολυσυλλεκτικές καί πολύχρωμες φιέστες!

Ὡς ἀστεῖο μπορῶ νά δῶ, γιά παράδειγμα, τήν πολυέξοδη διοργάνωση ἑνός διεθνoῦς φήμης φεστιβάλ μουσικῆς ἔθνικ, μιλῶ γιά τό Womad, τό ὁποῖο ἔγινε φέτος μέ τή συμβολή τῆς Πολιτιστικῆς Ὀλυμπιάδας, ὅπου οἱ μόνοι —καί ὄχι μόνο— πού ἀποκλείονταν, λόγω τῆς ὑψηλῆς τιμῆς τοῦ εἰσιτηρίου, ἦταν αὐτοί πού θά εἶχαν κάθε λόγο νά πᾶνε: Μαροκινοί, Αἰγύπτιοι, Πακιστανοί, Ἀφρικανοί, ὅσοι δηλ. εἶναι μετανάστες στήν Ἑλλάδα, μιά καί τά περισσότερα συγκροτήματα πού συμμετεῖχαν ἔπαιζαν μουσικές αὐτῶν τῶν χωρῶν. Τό ὑποτίθεται πολυπολιτισμικό, τό μήνυμα γιά χῶρο στή διαφορά καί ἄλλες τέτοιες γενικολογίες, πού ἔχει πολύ εὐκόλες τό ὑπουργεῖο, ἀναιροῦνται ὅταν οἱ μόνοι ξένοι πού ὑπῆρχαν ἐκεῖ, ἐκτός ἀπό τούς καλλιτέχνες, ἦταν ὁμάδα Πακιστανῶν πού καθάριζαν τόν χῶρο. Μεταξύ αὐτῶν προστίθενται καί ἐξαιρετικά πολλοί Ἑλληνες, ὅσοι δηλαδή δέν διέθεταν εὐκολα 40 εὐρώ καί πάνω, τιμὴ ταρίφα πιά γιά ὅλες τίς ἐκδηλώσεις.

Ὅσοι δέν κατάλαβαν ὅτι στό γεγονός ἐκεῖνο εἶχε μπλεχτεῖ καί ἡ Πολιτιστική Ὀλυμπιάδα δέν ἔχουν παρά νά θυμηθοῦν τά ὀνόματα τῶν τριῶν σκηνῶν πού διέθετε τό ἄλσος Γουδιoῦ: Θάλεια, Κλειώ, Ἐρατώ. Κλειώ ἢ «κλειστή» αἶθουσα (δέν ξέρω πῶς προκύπτει αὐτό, μπορεῖ ἢ Κλειώ νά ἦταν αὐτό πού λέμε «κλειστός τύπος»), Ἐρατώ ἢ «μεγάλῃ» σκηνή καί ἢ Θάλεια, ἢ προστάτιδα τῆς κωμωδίας, εἶχε στρατοπεδεύσει στή «μικρή» σκηνή, ὑπονοώντας ἴσως πῶς δέν εἶναι τόσο μεγάλη κωμωδία ὅλα ὅσα γίνονται στήν Πολιτιστική. Τελοσπάντων, ἄς μὴν μποῦμε σέ σημειολογικές ἀναλύσεις. Ἡ οὐσία εἶναι ἀλλοῦ: στό μεταμοντέρνο μήνυμα γιά ἓναν νέου τύπου πολιτιστικό ὀλοκληρωτισμό, γιά ἓναν Πολιτισμό über alles, γιά τόν «Πολιτισμό τῶν Πολιτισμῶν» (κάτι σάν τό ἀφρόγαλα), πού μεταφέρει τό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, στό ὄνομα τοῦ ὁποῖου ἐνισχύονται ἀπό πολυεθνικές μουσικές ἐκδηλώσεις μέχρι μεγάλες ἐταιρεῖες, ὅπως ἡ ἐλβετική ἐταιρεία ρολογιῶν Swatch, ἢ ὁποῖα προώθησε τή νέα συλλογή της ὑπό τόν μανδύα τῆς τέχνης καί τοῦ ἀθλητισμοῦ. Ὅλα μαζί;

Ἀντιφάσεις, θυμηδίες καί ἀφελῆ ἐρωτηματικά

Τό ἐπιχειρησιακό πρόγραμμα «Πολιτισμός» εἶναι ἓνα ἀπό αὐτά πού θά χρηματοδοτηθοῦν ἀπό τό Γ΄ Κ.Π.Σ. Ἡ Πολιτιστική Ὀλυμπιάδα ἐντάσσεται σέ αὐτό τό πλαίσιο. Τά χρήματα πού θά ξοδευτοῦν γιά αὐτή τήν ἱστορία, κατά τήν περίοδο 2001-2004, ἀνέρχονται στό ποσό τῶν 40 (καί βλέπουμε) δισεκατομμυρίων δρχ. Ὅπως σέ κάθε μέτρο πού λαμβάνεται ὑπάρχει πρόβλεψη γιά τούς ἄμεσα καί ἔμμεσα ὠφελούμενους, ἔτσι κι ἐδῶ οἱ «ἔμμεσα ὠφελούμενοι» ἀπό τή διοργάνωση διαφόρων ἐκδηλώσεων περιγράφεται στή συνοπτική ἔκθεση τοῦ προγράμματος «Πολιτισμός» ὅτι εἶναι οἱ θεατές (!).

Ἐγώ, λοιπόν, ὡς «ἔμμεσα ὠφελούμενη» ἀπό τά μεγίστης καλλιτεχνικῆς καί ἄλλης ἀξίας ἐπικοινωνιακά γεγονότα τῆς Πολιτιστικῆς θά ἤθελα γιά νά παρακολουθήσω μερικές μόνο ἀπό τίς παραστάσεις τοῦ καλοκαιριοῦ τό λιγότερο ἄλλον ἓναν μισθό. Πρέπει νά μοῦ περισσεύουν δηλαδή χρήματα γιά νά μπορέσω νά ὠφεληθῶ ἀπό τό μέτρο. Δέν πειράζει, θά μοῦ πεῖτε, ὑπάρχουν καί ἄλλοι πού τούς περισσεύουν ἀλλά τότε τί σημαίνει ἡ ρῆση τοῦ κ. Βενιζέλου ὅτι δηλαδή «ὁ πολιτισμός θέλουμε [ἐμεῖς ἢ κυβέρνηση δηλαδή] νά εἶναι ἓνα δημόσιο ἀγαθό, προσιτό στοὺς πάντες, δέν παύει ὅμως νά συνδέεται μέ μιά τεράστια βιομηχανία, μέ τήν ὀπτικο-ακουστική βιομηχανία, μέ μεγάλες ἐπενδύσεις, συμφέροντα καί ἀγορές»;¹ Δηλαδή, ἐνῶ θά ἔπρεπε νά εἶναι προσιτό καί θέλουμε νά εἶναι, τελικά τί συμβαίνει;

Ἄν ἤθελε κάποιος νά παρακολουθήσει, ἄς ποῦμε, τήν «Πολιορκία τῆς Κορίνθου» τοῦ Ροσίνι στήν Κόρινθο, θά ἔπρεπε νά δώσει ἀπό 85 μέχρι 110 εὐρώ. Μία παράσταση πού στοίχισε 750 ἑκατομμύρια δρχ. λογικό εἶναι βέβαια νά ἔχει τόσο ὑψηλό εἰσιτήριο. Παρεμπιπτόντως ἡ Λυσιστράτη τοῦ Θεοδωράκη, πού στοίχισε 800 ἑκατομμύρια δρχ., εἶχε φτηνότερο εἰσιτήριο, 25-60 εὐρώ.

Νά θέσω πάλι τό γνωστό κοινότοπο πιά ἐρώτημα. Πῶς εἶναι δυνατόν νά στοιχίζει μία παράσταση σχεδόν ἓνα δισεκατομμύριο δρχ.; Δέν μπορεῖ κάτι μοῦ διαφεύγει. Ἡ οὐσία εἶναι ὅτι ἡ ἐνδιαφέρουσα ἰδέα τῆς παρουσίας ἔργων ὄπερας στό φυσικό χῶρο ἐξέλιξης τῆς πλοκῆς τους κρίνεται μᾶλλον ἀσύμφορη γιά τούς μελλοντικούς θεατές. Ἐτσι πάλι δέν θά μπορέσουμε νά δοῦμε τίς προγραμματισμένες παραστάσεις: «Ἡ Ἀριάδνη στή Νάξο» τοῦ Στράους καί ὁ «Ἰδομενέας» τοῦ Μότσαρτ στήν Κνωσσό. Εὐτυχῶς πού δέν ζοῦν οἱ συνθέτες, γιατί, ἂν ἔπρεπε νά πληρωθοῦν καί αὐτοί (ὅπως πληρώθηκαν ὁ Θεοδωράκης ἢ ὁ Παπαθανασίου), τό κόστος θά ἦταν μᾶλλον ἀσύλληπτο.

Ἀπό μιά πρόχειρη ματιά στίς τιμές τῶν εἰσιτηρίων καί στό κόστος παραγωγῆς διαφόρων ἐκδηλώσεων πού ἔχουν περιληφθεῖ στό πρόγραμμα τῆς Πολιτιστικῆς Ὀλυμπιάδας ἀλλά καί ἄλλων πού περιλαμβάνονται στό πρόγραμμα τοῦ Φεστιβάλ Ἀθηνῶν, βγαίνουν τά ἀκόλουθα συμπεράσματα:

1. Σέ γενικές γραμμές στό Ἡρώδειο δέν ξεμπερδεύεις μέ κάτω ἀπό 50 εὐρώ, στό Λυκαβηττό τουλάχιστον 40 εὐρώ, στό Θέατρο Βράχων κάτι γίνεται, μόνο 20, ἀλλά σέ ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας τή βγάξεις στή φτήνια. Οἱ πολιτιστικές ἐκδηλώσεις πού διοργανῶνται στήν Ἀθήνα κρίνονται ἀσύμφορες γιά τούς «ἔμμεσα ὠφελούμενους». Αὐτοί καλό θά εἶναι νά μετακομίζουν τήν καλοκαιρινή περίοδο σέ καμιά ἄλλη πόλη τῆς ἐπικράτειας, ὅπου μόνο τό κα-

λοκαίρι κάτι γίνεται, γιατί τόν υπόλοιπο χρόνο οὔτε μύγα πολιτιστική δέν κουνιέται. Παρατήρησα τό ἐξῆς δέ: ἡ ἴδια παράσταση μπορεῖ νά κοστίζει στό Λυκαβηττό 90 εὐρώ (π.χ «Κάρμεν Φλαμένκο» μέ 30 Ἴσπανούς χορευτές) ἐνῶ στή Θεσσαλονίκη 45 καί στή Βέροια 40 εὐρώ! Μᾶλλον δίνονται ἔμμεσα κίνητρα γιά τήν περίφημη ἀποκέντρωση στούς «ἔμμεσα ὠφελούμενους» πολίτες ἀλλά μόνο κατά τούς μῆνες Ἰούνιο ἕως καί Σεπτέμβριο. Τό ἴδιο καί στή «Σαλώμη»: 90 εὐρώ στό Ἡρώδειο, 30 στή Θεσσαλονίκη. Μπορεῖ στήν Ἀθήνα ἡ Σαλώμη νά ἔβγαλε περισσότερα πέπλα... Δέν γνωρίζω.

Ἡ μόνη φτηνή συναυλία πού ἔγινε ἦταν τῶν Karmina Burana πού παίχτηκε μόνο στή Θεσσαλονίκη. Αὐτή κόστιζε ἀπό 10 ἕως 25 εὐρώ. Νά ὑποθέσω ὅτι συγκινεῖ ἡ μουσική αὐτή τό ΠΑΣΟΚ – θυμίζοντάς του ἄλλες ἐποχές, π.χ. ὁμιλίες Ἀντρέα Παπανδρέου τό 1981; Ἡ ὅτι οἱ Θεσσαλονικεῖς, καθότι ψηφοφόροι στήν ἐκλογική περιφέρεια τοῦ κ. Βενιζέλου, τυγχάνουν εὐνοϊκότερης μεταχείρισης; Ποιός ξέρει.

2. Περιέργως ὅσα ἔργα δέν ἐντάσσονται σέ μεγάλοςχημους θεσμούς ἢ ὅ,τι παρεμφερές στοιχίζουν φτηνότερα καί ἐπίσης περιέργως μερικοί δῆμοι πού ὀργανώνουν καλοκαιρινά φεστιβάλ μπορεῖ νά ἔχουν ἀπό συμβολικό εἰσιτήριο, π.χ. Φεστιβάλ Ναυπλίου 10 εὐρώ, ἕως ἐλεύθερη εἴσοδο γιά τό κοινό, ὅπως ὁ Δῆμος Ἰωαννίνων. Μέ τά πολιτιστικά ἐξάλλου δέν ἰσχύει ἡ γνωστή παροιμία: «τό φτηνό τό παπούτσι τό τρώει ὁ σκύλος»· ὑπάρχουν ἀρκετές ἀξιόλογες παραστάσεις πού δέν στοιχίζουν ὁ κοῦκος ἀηδόνι.

3. Ρίχνοντας κάποιος μιά ματιά στό κόστος παραγωγῆς συγκεκριμένων παραστάσεων μᾶλλον σοκάρεται ἀπό τό ὕψος τους. Ἄν δέ, συγκρίνει αὐτά τά ποσά μέ ὅσα διατίθενται σέ ἄλλα ἔργα ὑποδομῆς διαπιστώνει τήν εἰρωνεία τοῦ πράγματος. Π.χ. 800 ἑκατομμύρια δρχ. κόστισε, ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ Λυσιστράτη τοῦ Θεοδωράκη, 1,2 δίσ. ἡ παράσταση τοῦ Παπαθανασίου, 1,5 δίσ. τά χρήματα πού διατίθενται σέ διαφημιστική ἐταιρεία γιά τήν προβολή τῆς «Πολιτιστικῆς τῶν Πολιτιστικῶν», τό ἴδιο δηλαδή πού στοιχίσε γιά νά στηθοῦν 300 τάξεις ὑποδοχῆς παλινοστούντων καί ἀλλοδαπῶν μαθητῶν ἢ τό ἴδιο πού στοιχίζει ὁ βασικός ἰατρικός ἐξοπλισμός ἐνός μικροῦ περιφερειακοῦ νοσοκομείου.

Δέν ξέρω πῶς θά μπορούσε νά ἐξηγηθεῖ τό φαινόμενο τῆς ὑπερσυγκέντρωσης τῶν δίσ. σέ λίγους κάθε φορά, ἐκλεκτούς ὅπως φαίνεται. Ἀντιφατικά μοτίβα, πού ὀδηγοῦν καί αὐτά μέ τή σειρά τους στήν ἀναζήτηση αὐτῆς τῆς ἔννοιας πού ἀγωνιωδῶς ψάχνουμε, τοῦ Πολιτισμοῦ τῶν ἀληθινῶν, τοῦ μεγάλου, τοῦ «Πολιτισμοῦ τῶν Πολιτισμῶν». Αὐτό ὅμως πού σίγουρο ἔχουμε βρεῖ, ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια, εἶναι ἡ πολυτέλεια τῆς πολυτέλειας, ὁ φαναρισμός τοῦ φαναρισμοῦ, ἡ ὑποκρισία τῆς ὑποκρισίας, ἡ σπατάλη τῆς σπατάλης, ἡ ρητορεία τῆς ρητορείας, ἡ κοινοτοπία τῆς κοινοτοπίας, ὁ ἐντυπωσιασμός τοῦ ἐντυπωσιασμοῦ, ἡ χυδαιότητα τῆς χυδαιότητας. Θά ἔκλεινα καί ἄλλα οὐσιαστικά ἀλλά βαριέμαι καί ἐπιπλέον πάω νά ψάξω τόν πολιτισμό χωρίς Π κεφαλαῖο, ἐάν βέβαια ὑπάρχει πιά.

Μαρίνα Κόντη

1. Ἀπό τήν ὁμιλία τοῦ Εὐ. Βενιζέλου στό Διεθνές Συμπόσιο μέ θέμα «Ξανασκεφτόμαστε τόν Πολιτισμό», 21/9/2001.

Γιά τήν ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση»

Σήμερα (30 Ἰουνίου) πέφτει ἡ αὐλαία τοῦ 17ου Παγκοσμίου Κυπέλλου Ποδοσφαίρου. Ἡ ἐστιασμένη στά γήπεδα τῆς Ἰαπωνίας καί τῆς Κορέας προσοχή ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων κατοίκων τοῦ πλανήτη θά διαχυθεῖ ἀπό αὔριο στά ἄλλα γήπεδα τῆς καθημερινότητας. Οἱ ποδοσφαιρόφιλοι διαρκείας θά ξαναστρέψουν τό βλέμμα ἕκαστος πρὸς τόν Ὀλυμπιακό του. Μετά ἀπό ἐξήντα τέσσερις εἰκονικές ἀναπαραστάσεις πολεμικῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα σέ τριάντα δύο ἐθνικές ομάδες νοστάλγησαν τό ἀλατοπίπερο τῶν συγκρούσεων τῆς «δικῆς τους ομάδας» μέ τήν «ομάδα τῶν ἄλλων», νοστάλγησαν τήν ἀπαλλαγμένη ἐθνικισμοῦ ἰδιοτέλεια τοῦ σωματείου τους, τήν ἐπανάληψη τῶν «ἐμφυλίων μαχῶν».

Ἡ συνάφεια αὐτοῦ τοῦ Μουντιάλ μέ τήν «παγκοσμιοποίηση» ἦταν, ἀπό πολλές ἀπόψεις, ἐντονότερη τῶν προηγούμενων. Εἶναι ἡ δεύτερη φορά πού παραχωρεῖται τό προνόμιο διεξαγωγῆς Μουντιάλ σέ ποδοσφαιρικά «τριτοκοσμική» περιοχή (καί ὑπῆρχε γιά πρώτη φορά συνδιοργάνωση ἀπό δύο χῶρες). Ἡ ἐπανάληψη μιᾶς τέτοιας χειρονομίας, τόσο σύντομα, ἐπιβεβαιώνει τή δυναμική ταχείας ἐπέκτασης τῆς ποδοσφαιρικῆς ἀγορᾶς παγκοσμίως. Μεταξύ τοῦ 15ου Μουντιάλ πού διεξήχθη γιά πρώτη φορά σέ ποδοσφαιρικά «τριτοκοσμική» περιοχή, στίς ΗΠΑ τό 1994, καί τοῦ τωρινοῦ, μεσολάβησε μόλις ἕνα Μουντιάλ στή Γαλλία τό 1998. Αὐτή, λοιπόν, ἡ χειρονομία ἐγκαινίασε τήν ἐπέκταση τῆς ποδοσφαιρικῆς βιομηχανίας στίς νέες «ἀναδυόμενες» ἀγορές τῆς Ἰαπωνίας, τῆς Κορέας, τῆς Κίνας καί ὄχι μόνον (ὁ πληθυσμός ὅλων τῶν «ἀναδυομένων» ἀγορῶν ξεπερνᾷ κατά πολύ τόν πληθυσμό τῶν μητροπόλεων τοῦ ποδοσφαίρου).

Ἡ Εὐρώπη, ἡ κοιτίδα τοῦ ποδοσφαίρου, ἡ ὁποία ὑποχρεώθηκε νά παρακολουθήσει τέτοιους ἀγῶνες μέ τόν πρωϊνό καφέ (συμμόρφωση στό «παγκοσμιοποιημένο» ὥραριο) κι ἔβλεπε ἔκπληκτη τόν ἀποκλεισμό τῶν θεωρούμενων πανίσχυρων ομάδων τῆς Γαλλίας, τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Ρωσίας, τῆς Πορτογαλίας ἀπό ἀσήμαντες ὡς χθές ομάδες, ἔνοιωσε γιά τά καλά τήν προϋούσα ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση». Ἀκόμη καί ἡ ἀδυναμία της νά ἀποτρέψει κάποια φαλτσοσφυρίγματα «τριτοκοσμικῶν» διαιτητῶν πού ἴσως συνέτειναν στόν ἀποκλεισμό κυρίως τῆς Ἰταλίας καί τῆς Ἰσπανίας — χωρῶν μέ σημαντική ἐπιρροή στήν Παγκόσμια Ποδοσφαιρική Ὁμοσπονδία ὡς χθές τουλάχιστον — ἀποδεικνύει τοῦ λόγου τό ἀληθές.

Κοντολογίς, οἱ γεωγραφικές περιοχές τοῦ πλανήτη πού δήλωσαν τό παρόν στίς διάφορες φάσεις αὐτοῦ τοῦ Μουντιάλ, οἱ ἐθνικές ομάδες πού προχώρησαν περισσότερο, οἱ διαιτητές καί λοιποί ἀρμόδιοι γιά τήν ἐφαρμογή τῶν κανονισμῶν πού πρωταγωνίστησαν, οἱ ἀντιδράσεις τῶν θεατῶν (στά γήπεδα καί ἀνά τόν κόσμο) καί οἱ τοποθετήσεις τῶν ΜΜΕ, εὐωδίαζαν ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση».

Ἐξάλλου τό ἄρωμα ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση» ἔφεραν καί οἱ συνθέσεις τῶν ἐθνικῶν ομάδων τοῦ 17ου Παγκοσμίου Κυπέλλου. Πολλοί (οἱ περισσότεροι;) ποδοσφαιριστές καί ὀπωσδήποτε οἱ καλύτεροι ἀπ' ὅσους ἀγωνίστηκαν σ' αὐτό ἀνήκαν σέ ποδοσφαιρικούς συλλόγους ἐκτός τῶν συνόρων τῆς πατρίδας τους, κυρίως εὐρωπαϊκούς. Φορώντας τή φανέλλα τῆς ἐθνικῆς ομάδας τους βρέθηκαν, προσωρινά, ἀντιμέτωποι καί μέ συμπαίχτες τους τῶν συλλόγων ὅπου ἀνήκουν. Ἀντιστρόφως, ἀγωνίστηκαν μαζί μέ ὁμοεθνεῖς τους, μέ τούς ὁποίους εἶναι κατά κανόνα ἀντίπαλοι στά ξένα, ὑπέρ τῆς φανέλλας τῆς χώρας τους. Αὐτή ἡ συνέπεια τῆς παγκοσμιοποιημένης ἀγορᾶς ποδοσφαιριστῶν ἦταν ἐντονότερη ἀπό ποτέ. Ἀκόμη, πολλές ἐθνικές ομάδες κατέβηκαν στό 17ο Μουντιάλ μέ ἀλλοδαπούς προπονητές (κορυφαῖο παράδειγμα ἡ μητέρα τοῦ ποδοσφαίρου Ἀγγλία καί ὁ Σουηδός προπονητής της).

Συνέπεια τῶν ἀνωτέρω ἦταν ἡ περαιτέρω προώθηση ἐνός «οἰκουμενικοῦ» στυλ ποδοσφαίρου μέ περιορισμένες παραλλαγές (ἀτομικές δεξιότητες παικτῶν, προπονητῶν, σωματική διάπλαση καί ἐπιβιώσεις ὀρισμένων ἰδιαιτεροτήτων τῶν κλασικῶν «ἐθνικῶν σχολῶν»). Γενικότερα, οἱ δρομολογημένες ἐδῶ καί δύο-τρεῖς δεκαετίες διαδικασίες ἀποεθνικοποίησης τοῦ ἐπαγγελματικοῦ ποδοσφαίρου ξεβάφουν πιά γιά τά καλά καί τά ἐθνικά χρώματα. [Ἵπενθυμίζω μερικές ἀπ' αὐτές τίς διαδικασίες: ἀπόσπαση τῶν ἐθνικῶν ποδοσφαιρικῶν ὁμοσπονδιῶν ἀπό τίς ἀντίστοιχες κρατικές ἀγκαλιές καί ἐναγκαλισμός τους, παραρτηματοποίηση, ἀπό τή Διεθνή Ποδοσφαιρική Ὅμοσπονδία, πλήρης ἀπελευθέρωση τῆς ποδοσφαιρικῆς ἀγορᾶς, ἀλλαγές κανονισμῶν κυρίως γιά τόν περιορισμό τοῦ «σκληροῦ» παιξίματος καί ὑπέρ τοῦ «ἀθλητικότερου» ἀπό κάθε πλευρά παιχνιδιοῦ, αὐστηρή παρακολούθηση μιᾶς ὁμοιογενοῦς ἐφαρμογῆς τῶν κανονισμῶν ἀπό τή διαιτησία καί αὐστηρότερες ποινές σέ ομάδες καί παῖχτες, πολλαπλασιασμός τῶν ἐπίσημων διεθνικῶν ἀγώνων καί συμμετοχή περισσοτέρων ομάδων σ' αὐτούς, πολλαπλασιασμός τῶν ἐσόδων τῶν διαφόρων φορέων καί τῶν σωματείων ἀπό τίς εἰσπράξεις στοιχημάτων καί τηλεοπτικῶν δικαιωμάτων, πολλαπλασιασμός τῶν τηλεοπτικῶν ἀθλητικῶν ἐκπομπῶν, τοῦ ποδοσφαιρικοῦ Τύπου, ὀγκώδης ποδοσφαιρική φιλολογία καί στόν πολιτικό Τύπο καί λοιπά συναφή.]

Θά περιοριστῶ σέ δύο παραδείγματα, ὄχι τόσο γιά νά ἀποδείξω τό ἀληθές τῶν ἀνωτέρω, ὅσο γιά τήν πρωτοτυπία τους:

α) οἱ παῖκτες τῆς ἐθνικῆς Σενεγάλης ἀνήκουν σέ γαλλικές ὁμάδες καί θά μπορούσαν οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτούς νά ἀγωνισθοῦν μέ τήν ἐθνική Γαλλίας ἂν ἤθελαν καί φρόντιζαν γιά τά τυπικά (ἀντιστρόφως, οἱ παῖκτες τῆς ἐθνικῆς Γαλλίας ἀνήκουν σέ συλλόγους ἐκτός Γαλλίας· κρίμα γιά τήν ποδοσφαιρική Γαλλία πού τούς ἐμπιστεύθηκε καί ἠττήθηκε ἀπό τή Σενεγάλη!).

β) Οἱ πολλοί καί οἱ καλύτεροι παῖκτες τῆς ἐθνικῆς Τουρκίας (κατέκτησε τήν τρίτη θέση στό Μουντιάλ καί γενικῶς διακρίθηκε) μεγάλωσαν στή Γερμανία ὅπου καί παίζουν μπάλα.

Ἡ Παγκόσμια Ποδοσφαιρική Ὀμοσπονδία (FIFA) φαίνεται ὅτι σημειώνει ἐπιτυχίες στήν ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση». Αὐτό πού «ὀφείλει» νά εἶναι τό ποδόσφαιρο σέ ἐθνική κλίμακα καί τό πέτυχε, παραδείγματος χάριν στήν Ἀγγλία ἀλλά ὄχι καί στή Βραζιλία (ἂν καί οἱ ποδοσφαιριστές τῆς Βραζιλίας θεωροῦνται «μάγοι» τῆς μπάλας, ἡ ποδοσφαιρική ἀγορά της χωλαίνει σέ συνάφεια μέ τό ἐκεῖ ἔλλειμμα κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας), ἐπιδιώκεται νά ἐπιτευχθεῖ καί σέ παγκόσμια κλίμακα.

Ἐξηγοῦμαι: οἱ ποδοσφαιρικές ὁμάδες ἐπιζητοῦν, σέ κάθε ἀγώνα, τό ἀποτέλεσμα πού τίς βολεύει. Οἱ παῖκτες ὀφείλουν νά ἀγωνίζονται γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν στόχων τῆς ὁμάδας τους ἀλλά ἐπιζητοῦν, ταυτόχρονα, καί τήν ἀτομική τους διάκριση. Οἱ παρτιζάνοι, οἱ φανατικοί ὀπαδοί, ἀφενός ἐπιθυμοῦν τή νίκη τῆς ὁμάδας τους πάση θυσία καί ἀφετέρου ἀγάλλονται τόσο περισσότερο ὅσο πῶς ταπεινωτική εἶναι ἡ ἥττα τῆς ἀντιπάλου. Οἱ ποδοσφαιρικές ἐνώσεις, οἱ ὀμοσπονδίες, οἱ πολιτικοοικονομικοί παράγοντες, οἱ στοιχηματζῆδες, τά ΜΜΕ, οἱ ἐν γένει θεατές, κοντολογίς ἡ ποδοσφαιρική βιομηχανία, σκοπεύουν ἄλλοῦ. Ἄν καί ἐτερόκλητοι αὐτοί οἱ σκοποὶ ἔχουν ὡς κοινό παρανομαστή τους τό ἀμφίροπον τοῦ κάθε ποδοσφαιρικοῦ ἀγώνα. Τό παιχνίδι ὀφείλει νά παρουσιάζει μιά «ἐλαστική ἰσορροπία ἐντασης» ἀνάμεσα στίς δύο ὁμάδες, ὁμάδες σέ ἀνταγωνισμό καί ἀλληλεξάρτηση ταυτόχρονα. Ὁ ἰδιότυπος χαρακτήρας αὐτῆς τῆς ἰσορροπίας ἀπαιτεῖ νά βρίσκονται σέ «ἐνταση» καί οἱ δύο πλευρές, νά ἀλληλοὑποχρεώνονται σέ ἀσταθή ἰσορροπία. Ἔτσι διεγείρεται τό ἐνδιαφέρον τῶν θεατῶν κι αὐτοὶ «ζοῦν τόν παλμό του» ὅσο γίνεται πῶς ἔντονα, εἶναι ἐκεῖ. Ἔτσι γεμίζουν τά γήπεδα, καθηλώνονται οἱ τηλεθεατές, ἐνισχύεται τό ἀστάθμητον καί συνεπῶς ὁ τζίρος τῶν στοιχημάτων.

Ἄν ἡ μία ὁμάδα ὑπερισχύει συντριπτικά τῆς ἄλλης, ἂν κερδίζει μέ πολλά τέρματα διαφορά, ἂν ὁ ἀγώνας εἶναι ἄνισος, μοιραίως θά εἶναι ἀδιάφορος καί

ἀπογοητευτικός. Οἱ κανονικότητες πλήττουν μέχρις συρρικνώσεως καί τόν ποδοσφαιρικό τζόγο. Γιά νά πουλάει καλά τό ἐμπόρευμα ποδόσφαιρο πρέπει νά ἔχει αὐτό, τουλάχιστον, τό χαρακτηριστικό. Ἄν ἐπιπλέον συνοδεύεται κι ἀπό πρόσθετες περίτεχνες ἀτομικές ἐνέργειες τῶν ποδοσφαιριστῶν, ἄν διαιτητεύεται δίκαια, τόσο τό καλύτερο.

Τό σύγχρονο ποδόσφαιρο εἶδε τό φῶς τῆς ἡμέρας στήν Ἀγγλία (βλέπε Ἀθλητισμός καί ἐλεύθερος χρόνος στήν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ, Νόρμπερτ Ἐλίας καί Ἔρικ Ντάνινγκ, Δρομέας, 1998). Ὑποστηρίζουν οἱ ἐν λόγῳ συγγραφεῖς ὅτι ἡ ἐξέλιξη τοῦ ἀθλητισμοῦ καί εἰδικότερα τοῦ ποδοσφαίρου εἶναι ἀκατανόητη ἔξω καί χῶρια ἀπό τή γενικότερη κοινωνική ἐξέλιξη, ἔξω καί χῶρια ἀπό τή διαδικασία κοινωνικοπολιτικῆς εἰρήνευσης, ἔξω καί χῶρια ἀπό τή στάση τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ ἀπέναντι στή βία. Ὑποστηρίζεται, κοντολογίς, ἡ συνάφεια, ἄν καί ὄχι αἰτιώδης (ὑπάρχουν καί συμπτωματικά γεγονότα), ἀνάμεσα στό κοινοβουλευτικό πολίτευμα (πρωτοεμφανίσθηκε στήν Ἀγγλία) καί στήν ἐξέλιξη τῶν σύγχρονων ἀθλητικῶν ἀναμετρήσεων.

Στούς ποδοσφαιρικούς τοπικούς ἀγῶνες τῆς πρώτης περιόδου (σέ ἀνοικτούς χώρους χωρίς αὐστηρούς καί προκαθορισμένους κανόνες) παιχνίδι καί παίχτες διαπλέκονται στενά: «μιά ἀπρόσμενη κίνηση, ἡ ἰδιορρυθμία ἑνός παίκτη πού ἄρρεσε στούς ἄλλους, μποροῦσε νά μεταβάλλει τό παραδοσιακό σχῆμα τοῦ παιχνιδιοῦ», γράφει ὁ Ἐλίας. Ἀλλά ἡ μέριμνα τῶν κλάμπ γιά τή διαμόρφωση κανόνων καί γιά τήν τήρησή τους εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν προοδευτική αὐτονόμηση τοῦ παιχνιδιοῦ σέ σχέση μέ τούς παίχτες.

Στίς δεκαετίες τοῦ 1860 καί τοῦ 1870 ἡ ἀτομική ντρίπλα συνιστοῦσε τήν πεμπτουςία τοῦ ποδοσφαίρου σέ συνάφεια μέ τά τότε κοινωνικά χαρακτηριστικά του («παιζόταν ἀπό τούς μεγάλους μαθητές τῶν public schools καί τά μέλη τῶν μεσαίων καί ἀνωτέρων τάξεων γιά τή διασκέδασή τους», γράφουν οἱ Ἐλίας καί Ντάνινγκ). Ἡ χειραφέτηση, ὅμως, τοῦ ποδοσφαίρου ἀπό καί ἐνάντια στό πατρνάρημα τῆς μεσαίας καί ἀνώτερης τάξης τῆ δεκαετία τοῦ 1880 (σημαντικό γεγονός θεωρεῖται ὁ θρίαμβος τῆς Μπλάκμπερν ἐπί τῆς Ὀλντ Ἐτόνιας κατά τόν Ἔρικ Χόμπσμπομ στό «Ξεχωριστοί Ἄνθρωποι» - «Ἡ δημιουργία τῆς ἐργατικῆς τάξης», Θεμέλιο, 2001), ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ομάδων, ἡ ἐπίσημη ἐπαγγελματοποίηση τό 1885, ἡ δημιουργία τῆς Λίγκας τό 1888, ἡ διοργάνωση ἐπίσημων ἀναμετρήσεων, ἡ ὀξυνόμενη ἀντιπαλότητα μεταξύ τῶν ομάδων, ἡ διευρυνόμενη ἐπιρροή ἑνός προλεταριακοῦ κοινοῦ πού πληρώνει εἰσιτήριο γιά νά παρακολουθήσει τό παιχνίδι καί στοιχηματίζει, κατέστησαν τό ποδόσφαιρο ἔθνικό ἀθλητικό θέαμα.

Σέ συνάφεια μ' αὐτές τίς ἐξελίξεις ἀνετράπη καί ἡ ἰσορροπία μεταξύ ἀτο-

μικῆς ντρίπλας καί πάσας, μεταξύ ἀτομικοῦ καί ὀμαδικοῦ πνεύματος, μεταξύ τζέντλεμαν καί μαζῶν. Ἐκτοτε, τό ἀγγλικό ποδοσφαιρικό πρωτάθλημα ἐξελίχθηκε σέ ἓνα ἀπό τά πιό μαζικά, τά πιό ἐνδιαφέροντα, ἴσως στό πιό ἐμπορευματοποιημένο πρωτάθλημα, καθόσον ἀγώνισμα «ἰσορροπίας ἐντασης» μεταξύ ἄλλων.

Ἀπό τήν πρώτη ἀνάγνωση τοῦ 17ου Μουντιάλ διέκρινα ὅτι ἡ παγκόσμια ποδοσφαιρική βιομηχανία ὀδηγεῖ σέ ἀντίστοιχα μέ τά ἀνωτέρω μονοπάτια τήν ποδοσφαιρική «παγκοσμιοποίηση» καί μᾶλλον ταχύτερα, ἂν καί σέ συνάφεια, ἀπό τήν νεοφιλελεύθερη «παγκοσμιοποίηση».

Σέ μιά δεύτερη, πάντως, ἀνάγνωση οἱ ὑποτιθέμενες ἀρετές συναδέλφωσης τῶν λαῶν μέσω του ἀθλητισμοῦ καί ἐν προκειμένῳ τοῦ ποδοσφαίρου, παραμένουν λόγια τοῦ ἀέρα. Ἄν οἱ ἐκρήξεις βίας τῶν χούλιγκανς τοῦ Ὀλυμπιακοῦ καί τόσων ἄλλων ὀμάδων εἶναι ἐκρήξεις τῆς πυριτιδαποθήκης μιᾶς ζωῆς χωρίς νόημα, οἱ ἐκρήξεις βίας τῶν Ρώσων, γιά νά περιοριστῶ σέ ἓνα μόνο παράδειγμα, μετά τήν ἦττα ἀπό τήν Ἰαπωνία στό τωρινό Μουντιάλ (ξέσπασμα ὀργῆς στή Μόσχα καί ἄλλοῦ, μέ ἓναν νεκρό) εἶναι ἐκρήξεις πολύ πιό μεγάλων πυριτιδαποθηκῶν, ἐλέω καί τοῦ ποδοσφαίρου. Ἡ συναδέλφωση στό γῆπεδο, ἂν ποτέ συμβαίνει, εἶναι προσωρινή καί ἀπλῶς ἐπιβεβαιώνει μιά προηγηθεῖσα, ἐκτός γηπέδου καί γιά ἄλλους λόγους, συναδέλφωση.

Λόγια, ὅμως, τοῦ ἀέρα εἶναι καί οἱ κραυγές καθολικῆς ἀπαξίωσης τῆς βιομηχανίας τοῦ ἀθλητισμοῦ («μηχανή ἀποβλάκωσης»), τοῦ ἀνθρώπου τῶν σταδίων, τοῦ ὀπαδοῦ («ἰκανός γιά κάθε φαυλότητα», «δέν εἶναι πιά ἄνθρωπος»), τοῦ ἀθλητῆ («κακόμοιροι ὑπερπροπονημένοι εὐνοῦχοι», «λαθρέμποροι τῆς στείρας μυϊκῆς δύναμης»), οἱ κλάψες γιά τήν κληρονομιά πού θά ἀφήσουμε στά παιδιά μας («τήν πρόστυχη χάρη τῶν ποδοσφαιριστῶν», «τά στάδια, αὐτά τά μπορντέλα τῆς δόξας»). [Βλέπε τή θρηνηλογία τοῦ Κολομβιανοῦ συγγραφέα Ἀλβάρου Μούτις, Ἐλευθεροτυπία, 26 Ἰουνίου.] Πρόκειται γιά κραυγές πού δέν βοηθοῦν σέ τίποτε τούς «ἀποκάτω» τοῦ πλανῆτη. Ἀκόμη χειρότερα, αὐτοεξανεμίζουν τίς ὅποιες ἀλήθειές τους στήν ἀναπάντητη ἀπορία ἑκατοντάδων ἢ καί χιλιάδων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἀναρωτιοῦνται «τί μᾶς λέτε τώρα;» μιά καί αὐτοί ἐπιμένουν νά θεωροῦν τόν ἀθλητισμό καί εἰδικότερα τό ποδόσφαιρο ὡς θύλακα πού κάνει λιγότερο ἀνιαρή καί καταθλιπτική τή ζωή τους. Αὐτές οἱ κραυγές εἶναι τό ἴδιο ἀναποτελεσματικές ὅσο τό σύνθημα «μπάτσοι, γουρούνια, δολοφόνοι».

Βασίλης Ζουναλής

ΓΙΑΤΙ ΠΙΑΝΕΙ Η ΔΗΜΑΓΩΓΙΑ ΤΩΝ ΑΚΡΟΔΕΞΙΩΝ;

του Ἀγγελου Ἐλεφάντη

Ἄν παρακολουθήσει κανείς τή μεγάλη ανάπτυξη τῶν ἀκροδεξιῶν κομμάτων καί ὀργανώσεων σέ ὀλόκληρη τήν Εὐρώπη θά διαπιστώσει ὅτι οἱ κύριοι ἄξονες, γύρω ἀπό τοὺς ὁποίους ἀρθρώνεται ὁ λόγος τῶν ἀκροδεξιῶν καί ἀποκτᾶ σημαντική ἀκρόαση ἀνάμεσα σέ λαϊκές μάζες, κυρίως, εἶναι ἀφενός οἱ μετανάστες ἀφετέρου ἡ ἐγκληματικότητα (ἡ ἔκρηξη τῆς «ἀνασφάλειας»). Τά ὑπόλοιπα στοιχεία (π.χ. ἀναφορά σέ πόξες τοῦ ἱστορικοῦ φασισμού-ναζισμού, ἔντονος ἐθνικισμός, ἀντισημιτισμός, ρατσισμός, ἠθικός συντηρητισμός κλπ.) δέν εἶναι βέβαια δευτερεύουσας σημασίας, εἶναι κι αὐτά δομικά στοιχεία τῆς ἀκροδεξιᾶς ρητορείας. Ὅμως ἡ «ἀνασφάλεια» (ἐγκληματικότητα) καί οἱ μετανάστες εἶναι, ἀκριβῶς, τά στοιχεία ἐκεῖνα πού λειτουργοῦν ὡς αἰχμές τοῦ δόρατος γιά ν' ἀποσπάσουν τή λαϊκή – κι ὄχι μόνον – συναίνεση. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἀκροδεξιοὶ ἀναγνώρισαν στά σημεῖα αὐτά τό προνομακό πεδίο γιά νά ἀναπτύξουν τή δημαγωγία τους κι ὅτι αὐτή ἡ δημαγωγία ἦταν δραστική. Συμβαίνει, ὅμως, ἡ ἐπιτυχία τῶν ἀκροδεξιῶν νά ἀποδίδεται σχεδόν ἀποκλειστικά στή δημαγωγία. Τό ἴδιο γινόταν καί στήν ἐποχή ἀνάπτυξης τοῦ ἱστορικοῦ φασισμού. Στή δημαγωγία εἶχε ἀποδοθεῖ ἡ ἐπιτυχία του, λές καί οἱ ἡγέτες τῶν φασιστικῶν-ναζιστικῶν κομμάτων κατάφεραν νά κοροϊδέψουν τίς μάζες κι εὐπιστες αὐτές ἔπεσαν στήν παγίδα πού τοὺς εἶχε στήσει ἡ δημαγωγική γοητεία. Τό ἴδιο γίνεται καί τώρα, παρ' ὅλο βέβαια πού πολλοί ἐπισημαίνουν ὅτι αὐτή ἡ ἀκροδεξιά τροπή στίς πολιτικές συμπεριφορές λαϊκῶν μαζῶν, φτωχῶν Εὐρωπαίων γενικά, τροφοδοτεῖται ἀπό τήν ἀποτυχία τῶν κεντρο-

αριστερῶν κομμάτων ν' ἀνταποκριθοῦν στίς ὀξυμμένες κοινωνικές τους ἀνάγκες, στήν ἐπέλαση τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, τήν καταβαράθρωση τοῦ κοινωνικοῦ κράτους, τήν ἐκπτώση τῆς πολιτικῆς κλπ. Κι ἐγώ ἀπό τή μεριά μου δέν θά ἀρνηθῶ τή δραστικότητα τῆς δημαγωγίας οὔτε, περισσότερο, τή δραστικότητα τῶν κοινωνικῶν αἰτίων πού ἐξωθοῦν ἐργάτες, νέους κι ἀνεργούς μακριά ἀπό τά κόμματα τῆς Ἀριστερᾶς ὅπου παραδοσιακά ἐκφράζονταν. Πρέπει ὅμως, νομίζω, νά σκάψουμε βαθύτερα καί νά ἀναρωτηθοῦμε γιατί πιάνει ἡ δημαγωγία, νά μήν τήν θεωρήσουμε δηλαδή ὡς πρωτογενή αἰτία, ν' ἀρνηθοῦμε κατηγορηματικά ὅτι ὁ ἀκροδεξιός, ὁ κάθε Λεπέν, εἶναι ὁ γόης, κάτι σάν τόν μάγο τῆς φυλῆς πού σαγηνεύει καί ὑπνωτίζει τόν κόσμο. Δέν ὑπάρχουν μάγοι καί γόητες. Ἄν ὁ ἀκροδεξιός λόγος, χρησιμοποιοῦντας κυρίως τήν ἀνασφάλεια (ἐγκληματικότητα-παραβατικότητα) καί τοὺς μετανάστες πιάνει, αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι, πάνω στά κρίσιμα αὐτά θέματα, συναντᾶ λαϊκές (κι ὄχι μόνο λαϊκές) ἀνησυχίες καί ἐγκλήσεις πού δέν τίς δημιουργεῖ ἡ ἀκροδεξιά ρητορική ἀν καί τίς μεγενθύνει καί τίς καθοδηγεῖ.

Διότι ἡ μετανάστευση, μέ τή μαζικότητα πού πῆρε τίς τελευταῖες δύο-τρεῖς δεκαετίες, ἔχει δημιουργήσει προβλήματα, ἐντάσεις καί συγκρούσεις. Διότι ἡ ἐγκληματικότητα καί ἡ συνακόλουθη ἀνασφάλεια ἔχει δημιουργήσει συλλογικούς φόβους, ὑπαρκτούς, καί ψυχοναγκαστικές φοβίες πού ἐκτρέφουν φοβικές συμπεριφορές, συντηρητικά ἀνακλαστικά, ἐσωστρεφεῖς ἀναδιπλώσεις. Διότι μετανάστευση καί ἀνασφάλεια, ὁ μετανάστης καί ὁ παραβατικός, πολύ περισσότερο ὁ ἐγκληματίας τοῦ ὀργανωμένου ἐγκλήματος ἀλλά καί τοῦ καθημερινοῦ, ταυτίζονται καί ἀποβαίνουν συναμφότεροι ἡ πηγὴ τῆς λαϊκῆς δυσφορίας, ἐνίοτε, ἢ μᾶλλον συχνά, πηγὴ αἰσθημάτων καί συμπεριφορῶν μίσους.

Τό κείμενο αὐτό, σέ δύο συνέχειες, εἶχε δημοσιευθεῖ στά «Ἐνθέματα» τῆς *Ἀυγῆς* τόν μήνα πού πέρασε.

Θά ἤθελα νά ἐπισημάνω ὅτι ὁ συνήθης ἀντιρατσιστικός λόγος ἀντιμετωπίζει τό πρόβλημα μέ γενικές ἀνθρωπιστικοῦ τύπου κατασκευές, ἀκόμα καί φιλανθρωπικές, μέ ἓναν εὐκολο καταγγελτισμό, μέ μιάν ἐξιδανίκευση τοῦ μετανάστη, τοῦ «ἄλλου», τῆς ἑτερότητας, ἀκόμη καί τῆς πολιτισμικῆς του ἀύθεντικότητας, τόν βλέπει σάν τόν βολταϊρικό «εὐγενή ἄγριο». Δέν θέλω φυσικά νά τά βάλω μέ τίς ἀντιρατσιστικές-φιλομεταναστατευτικές κινήσεις, δραστηριότητες καί πρωτοβουλίες. Στό κάτω κάτω ἂν κάτι ἐγίνε ἐναντίον τοῦ ρατσισμοῦ, ἂν ὑπῆρξαν νεύματα φιλότητας, κινήσεις ἀλληλεγγύης, ὑποδοχῆς, συμπαραστάσεις πρὸς τοὺς μετανάστες, ἂν ὑπῆρξαν πιέσεις πρὸς τὰ κόμματα ἐξουσίας καί τό κράτος γιά τήν υἰοθέτηση φιλομεταναστευτικῶν πολιτικῶν καί μέτρων, ὅλα αὐτά, στήν Εὐρώπη – ἐννοῶ καί στήν Ἑλλάδα – προήλθαν ἀπό τίς ἀντιρατσιστικές ὀργανώσεις. Κι ἐν πάση περιπτώσει λειτούργησαν, ὅσο μπόρεσαν, γιά τήν ἀνάπτυξη ἐνός πνεύματος φιλότητας πρὸς τοὺς νέους συμπολίτες μας.

Πρέπει ὅμως νά πάρουμε πολύ σοβαρά ὑπόψη τὰ παρακάτω δεδομένα:

Οἱ μετανάστες πού ἦλθαν στήν Εὐρώπη – καί ἦλθαν γιατί οἱ εὐρωπαϊκές κοινωνίες τοὺς εἶχαν ἀνάγκη – δέν εἶναι μιά προσωρινότητα, δέν εἶναι ἓνα «κακό» κύμα, πού κάποια μέρα, σύντομα εικάζεται, θά κοπάσει. Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν πολιτική τῆς Ε.Ε. καί τῶν κρατῶν ὑποδοχῆς ἡ ἡμέρα τῆς παλιννόστησης στίς πατρίδες τους γιά τοὺς περισσότερους τῶν μεταναστῶν χάνεται κάπου στά βάθη τοῦ μέλλοντος. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἦλθαν γιά νά μείνουν. Ἐδῶ, στά μέρη τῆς Εὐρώπης, μένουν, δουλεύουν, γεννοῦν παιδιά, μορφώνονται, προσπαθοῦν νά σταδιοδρομήσουν οικονομικά, νά ἐνωματωθοῦν πολιτισμικά καί κοινωνικά, στρέφοντας ὁλοένα καί περισσότερο τήν πλάτη στή μακρινή πατρίδα. Εἶναι τόσο ἄξενη γι' αὐτοὺς ἡ μακρινή πατρίδα, τόσο ἐχθρική πολλές φορές, τόσο ἀδέβαιο, ἄγνωστο, ἂν τὰ πράγματα ἐκεῖ θά ἀλλάξουν πρὸς τό καλύτερο. Γι' αὐτό ἡ νέα γῆς γίνεται νέα πατρίς. Στή Γαλλία γιά παράδειγμα ζοῦν πεντέμισο ἑκατομμύρια Μαγκρεμπίνοι, μουσουλμάνοι, ἤδη Γάλλοι ὑπήκοοι οἱ περισσότεροι. Στήν Ἑλλάδα, παρ' ὅλο πού μέ τήν Ἀλβανία δέν μᾶς χωρίζουν θάλασσες καί ὠκεανοί, πολλές ἀπό τίς ἑκατοντάδες χιλιάδες Ἀλβανῶν, πού ἦρθαν ἐδῶ, θά μείνουν, θά ἐνωματωθοῦν στήν ἑλληνική κοινωνία. Κι ἀπό πίσω ἐρχονται ἄλλα ἑκατομμύρια Ἀνατολικοευρωπαῖοι, Ἀφρικανοί, Ἀσιάτες. Ζοῦμε σέ μιά ἐποχή «νέων μεταναστεύσεων». Ἄν αὐτή ἡ πρόβλεψη εἶναι σωστή ἡ Εὐρώπη – καί ἡ Ἑλλάδα – μαζί μέ τοὺς μετανάστες, πού τοὺς ἔχει ἀνάγκη, κληρονομεῖ καί προβλήματα πού δέν τὰ ἔχει ἀνάγκη. Προβλήματα σοβαρά, δυσεπίλυτα, πού γιά τὰ περισσότερα ἡ λύση θά ἐρθεῖ μέσα στή μακρά διάρκεια, κι ὄχι σέ δύο τρία τέρμινα, ὅπως πιστεύουν κι ἐλπίζουν οἱ πολλοί. Διότι ἡ συνύπαρξη μεγάλων πληθυσμιακῶν ὁμάδων, ὅπως οἱ μετανάστες, μέ τοὺς ντόπιους εἶναι,

ἡ συχνά γίνεται, συγκρουσιακή. Διότι ἡ συμβίωση ἀνθρώπων διαφορετικῶν γλωσσῶν, διαφορετικῶν πολιτισμῶν, διαφορετικῶν ἐθίμων καί ἀξιακῶν συστημάτων, διαφορετικῶν θρησκειῶν, εἶναι συγκρουσιακή. Δέν ἰσχύει τό ἀφελές «ἄσπρο χέρι-μαῦρο χέρι, εἵμαστε ὅλοι ἀδέλφια». Στό παρελθόν, ἡ μετανάστευση, πού εἶχε ὀνομαστεῖ εἰσοβολή ἢ ἐπιδρομή, τῶν Γόθων, τῶν Φράγκων, τῶν Σλάβων, τῶν Νορμανδῶν, τῶν Ἀγγλοσαξῶνων κλπ. συνοδεύτηκε ἐπὶ αἰῶνες ὀλόκληρους μέ ποτάμια αἵματος ὥσπου οἱ «νεήλιδες» νά γίνουν οἱ νέοι «Εὐρωπαῖοι». Τά κράτη ὑποδοχῆς καί ἡ ἴδια ἡ Ε.Ε. – ἀπόδειξη οἱ τελευταῖες ἀποφάσεις γιά τή φύλαξη τῶν ἐξωτερικῶν συνόρων τῆς Ε.Ε. καί τήν πάταξη τῆς λαθρομετανάστευσης – στήν πραγματικότητα υἰοθετεῖ τήν πολιτική καί συμπεριφέρεται μέ τήν ἰδεολογία τῆς «Εὐρώπης-φρούριου». Ἀκριβῶς δηλαδή ὅπως ἡ Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία, πρὶν ἀπό δύο χιλιάδες χρόνια, ὅταν στά βόρεια σύνορα τῆς εἶχε ἐγκαταστήσει μικρά καί μεγάλα κάστρα γιά ν' ἀνακόψει τοὺς μετανάστες-ἐπιδρομεῖς. Γιατί, Γιατί καί ἡ Ε.Ε. καί τὰ κράτη φοβοῦνται. Φοβοῦνται τή μονιμοποίηση τῆς ἐγκατάστασης τῶν ξένων στά μέρη μας, τήν ἀπειλή πού ἐρχεται ἀπό αὐτή τή μονιμοποίηση, ἰδίως ὅταν ὁ ἀριθμὸς τους ξεπερνᾷ ἓνα ὀρισμένο ἐπίπεδο.

Αὐτόν τόν ἴδιο φόβο αισθάνονται καί τὰ ὑποδεέστερα, ἄρα εὐάλωτα ἀπὸ τοὺς κινδύνους, λαϊκά στρώματα. Δέν εἶναι τό μαῦρο χρώμα τοῦ δέρματος ἡ τό κίτρινο πού τοὺς φοβίζει. Τοὺς φοβίζουν οἱ ποικίλες ἀνασφάλειες πού δημιουργεῖ αὐτή ἡ συγκατοίκηση, καί πάνω ἀπ' ὅλα οἱ ἀπειλές γιά τήν ἐργασία, σέ περίοδο μάλιστα γενικευμένης ἀνεργίας. Τοὺς φοβίζει ἡ συρρίκνωση τοῦ κοινωνικοῦ κράτους καί βλέπουν ὅτι ἀπό τό λίγο κοινωνικό κράτος πού ἔχει ἀπομείνει ἓνα μέρος του θά πάει στους μετανάστες. Τοὺς φοβίζει ἡ συνύπαρξη τῶν παιδιῶν τους μέ τὰ παιδιά τῶν μεταναστῶν. Εἶναι εὐκολο νά λέμε ὅτι πολλοὶ Εὐρωπαῖοι εἶναι ξενοφοβοί. Ἀλλά αὐτός ὁ ψυχολογικὸς ὄρος – ὑποπτος ἄλλωστε ἐντονου ψυχολογισμοῦ – καλύπτει πραγματικά καί συγκρουσιακά προβλήματα, τὰ μετατρέπει σέ προβλήματα ψυχοθεραπείας.

Τί γίνεται λοιπόν, ὅταν τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι; Ἡ μία λύση εἶναι νά μὴ δίνονται λύσεις καί νά παραπέμπονται τὰ προβλήματα στή λύση πού θά φέρεῖ ὁ χρόνος, ἡ μακρά διάρκεια. Συμβαίνει αὐτό. Ἡ ἄλλη λύση εἶναι ἡ «Εὐρώπη-φρούριο»: αὐτὴν βλέπουν ὡς ἀναγκαῖα καί ἄμεση λύση καί τὰ λαϊκά στρώματα υἰοθετώντας τό σύνθημα «ἐξω οἱ ξένοι». Μέ αὐτό τό σύνθημα τοὺς ἀπαντοῦν οἱ ἀκροδεξιοὶ καί ταυτίζονται πολιτικά μαζί τους. Μέ αὐτό τόν σκοπὸ πολιτεύονται ἡ Ε.Ε. καί τὰ κράτη, ἂν καί τόσο ἡ Ε.Ε. ὅσο καί τὰ κράτη, προσπαθοῦν νά περιορίσουν τή μετανάστευση σὲ ἐπίπεδο τῶν εἰκαζόμενων πραγματικῶν ἀναγκῶν καί ἀντοχῶν, ὀνομάζοντας τοὺς περισσευόμενους «λαθρομετανάστες» πού πρέπει νά μὴν μποῦν σὲ φρούριο. Ὁ Μπλέρ μάλιστα ἐνθουσιάζεται τὴν πάλαι ποτε

θαλασσοκράτειρα Μ. Βρετανία προθυμοποιήθηκε νά στείλει τόν στόλο του στή Μεσόγειο νά φρουρεί τήν από θαλάσσης είσοδο στήν Εύρώπη. Μόνο πού δέν διαθέτει τόν ναύαρχο Νέλσον. Θέλω πάντως νά τονίσω ότι τόσο ή Εύρώπη όσο καί τά κράτη δέν μπόρεσαν νά δώσουν μιά πειστική απάντηση τόσο στά προβλήματα τών φτωχών εύρωπαϊκών λαϊκών τάξεων όσο κι αυτών τών άλλων, άκόμα πιό φτωχών, πού είναι οι νέοι συμπολίτες μας, οι μετανάστες. Δέν μπόρεσαν δηλαδή νά δώσουν μιά πειστική απάντηση στά προβλήματα τής εύρωπαϊκής ένοποίησης.

Η τρίτη λύση είναι τά άριστερά κόμματα και όργανώσεις, τό καθένα στόν τόπο του και όλοι μαζί σέ πανευρωπαϊκό επίπεδο, νά σταθοϋν στό πλευρό όλων αυτών τών φτωχών ανθρώπων, ντόπιων και μεταναστών. Νά δείξουν ότι οι κοινωνίες σήμερα, κι όλόκληρη ή Εύρώπη, φτιάχνονται, πρέπει νά φτιάχνονται, και μέ τούς μετανάστες. Νά κατανοήσουν τό αντικειμενικά συγκρουσιακό πεδίο πού διαμορφώνει ή συνύπαρξη πολιτισμών, ή συμβίωση μεγάλων πολιτισμικών ομάδων, και νά δώσει απαντήσεις συγκεκριμένες. Γίνεται αυτό, κάπως. Αυτό όμως τό κάπως πρέπει νά γίνει επίκεντρο τής πολιτικής τών άριστερών, γιατί αυτό είναι τό μέγα σύγχρονο πρόβλημα και πρόβλημα τού μέλλοντος. Αυτή άλλωστε είναι και ή πιό δυναμική απάντηση στους άκροδεξιούς. Στό κάτω κάτω αυτά τά λαϊκά στρώματα, πού ταξικά-πολιτικά έγκαταστάθηκαν στά άκροδεξιά, μπορεί νά γίνουν ό προνομιακός χώρος ανάπτυξης τής άριστερης Άριστερας.

Εν κατακλείδι, ύποστηρίζω τήν άποψη ότι ό άκροδεξιός λόγος «πιάνει» επειδή χρησιμοποιεί τά ύπαρκτά προβλήματα πού δημιουργεί στίς χώρες ύποδοχής ή μετανάστευση, τίς ανασφάλειες πού δημιουργεί σέ λαϊκά στρώματα κυρίως ή μαζική συσσώρευση οικονομικών μεταναστών από χώρες τού Τρίτου Κόσμου ή τής Άνατολικής Εύρώπης και οι συγκρουσιακές καταστάσεις πού δημιουργεί ή συνοίκηση πληθυσμών προερχομένων από διαφορετικούς πολιτισμούς. Πάνω στό κρίσιμο αυτό θέμα ό άκροδεξιός λόγος, προσημειώνοντας τόν «μετανάστη» ως αίτια τής κοινωνικής μειονεξίας τών λαϊκών τάξεων – άνεργοι, εργάτες, αγρότες – συναντά ύπαρκτες έγκλήσεις και άνησυχίες πού δέν τίς δημιουργεί ή άκροδεξιά ρητορική, άν και τίς μεγενθύνει και τίς καθοδηγεί, αλλά προέρχονται απ' αυτές τίς ίδιες τίς χειμαζόμενες τάξεις.

Ό μετανάστης και ό έγκληματίας

Απ' αυτές τίς ίδιες τάξεις προέρχεται και ό φόβος τού έγκληματία. Τού έγκληματία πού κατ' αρχήν φέρεται ένδύομενος τά χρώματα τού μετανάστη. Έτσι μετανάστευση και έγκληματικότητα μπαίνουν στό ίδιο καλούπι και διαμορφώνουν τόν ένοχο, τόν ύπαίτιο, άρα και τόν άποσυνάγωγο.

Έδω δηλαδή διαμορφώνεται ένα αναγωγιστικό

σχήμα πού περιστέλλει τόν έγκληματία στόν μετανάστη, τήν αίτια τής έκτεταμένης έγκληματικότητας-παραβατικότητας στό μεταναστευτικό πλήθος συλλήδων. Κι έτσι εύκολα προβάλλεται ή λύση: άν φύγουν, γετοποιηθοϋν, περιοριστοϋν οι μετανάστες ξεμπερδεύουμε και μέ τήν έγκληματικότητα. Τό άπλοϊκό αυτό σχήμα, πού συχνά εκβάλλει σέ ρατσιστικές συμπεριφορές, εκείνο πού αφήνει απ' έξω είναι ή ίδια ή έγκληματικότητα. Η πιό σωστά κάνει μιά έπιλεκτική άνάγνωση τών αιτίων και τών φορέων τής έγκληματικότητας φορτώνοντας τό έγκλημα άποκλειστικά ή σχεδόν άποκλειστικά στίς πλάτες τού μετανάστη. Οι «μαφίες» είναι πάντα άλλοδαπές: ρώσικες, ρουμάνικες, άλβανικές. Σ' αυτό φυσικά συμβάλλουν και οι καταλλήλως φιλοτεχνημένες στατιστικές. Επί παραδείγματι: όλοι οι συλλαμβανόμενοι λαθρομετανάστες – πού βεβαίως έχουν παραβεί τίς περί λαθρομεταναστεύσεως διατάξεις – διογκώνουν ύπέμετρα τόν παραβατικό λογαριασμό τών άλλοδαπών άφού καταγράφονται ως «έγκληματίησαντες». Σπανίως όμως σκεφτόμαστε ότι ή συντριπτική κατηγορία τών ήμεδαπών «έγκληματιών» έχουν διωχθεί και καταδικασθεί για οικονομικά άδικήματα όπως άκάλυπτες έπιταγές, άσφαλιστικές όφειλές και άλλες λογιστικές άπάτες, πού δέν έχουν νά κάνουν μέ μετανάστες.

Πάντως, πέρα απ' αυτές τίς λαθροχειρίες πού διογκώνει ύπέμετρα ό ρατσιστικός λόγος και τό πνεϋμα τής ξενοφοβίας οι κοινωνίες μας πλέον σέ πελάγη παραβατικότητας: από τήν άπλή παράβαση τού Κώδικα Όδικής Κυκλοφορίας (μαζικώς και κατά συρροήν), πού ωστόσο δέν παύει νά είναι αντικοινωνική, ως τίς ειδεχθείς περιπτώσεις τού άδίστακτου και όργανωμένου επί πολυεθνικής βάσεως έγκλήματος. Κι αυτό είναι τό μέγα ζήτημα: ή έκτεταμένη και συνεχώς αύξανόμενη έγκληματικότητα παρά τά άστυνομικά μέτρα, τίς άστυνομικές δυνάμεις, τά ήλεκτρονικά μέσα πού τίθενται, σέ όλοένα και μεγαλύτερες δόσεις, στή διάθεση τών διωκτικών αρχών. Στήν πραγματικότητα ή προβολή τού μετανάστη ως προνομιακή μορφή έγκληματία δέν είναι παρά μιά συγκάλυψη τού προβλήματος τής ίδιας τής έγκληματικότητας. Δέν θά άρνηθώ, βέβαια, ότι ύπάρχουν ξένες μαφίες, στυγεροί δολοφόνοι, νονοί τής νύχτας, ξένοι έμποροι ναρκωτικών, καθημερινές διαρρήξεις διαμερισμάτων, άγροικιών και έπαύλων, κλοπές αυτοκινήτων, βαιοπραγίες στους δρόμους, ληστείες, διασμοί, τσαντάκηδες, σωματεμπορία μέ δράστες μετανάστες. Και μάλλον τά ποσοστά τους αύξάνουν επικίνδυνα. Γι' αυτό και ό άντιμεταναστευτικός-ρατσιστικός λόγος τού άκροδεξιού, τού δεξιού και τού γείτονα τής διπλανής πόρτας μπορεί και πιάνει, γιατί ή πραγματικότητα τού παρέχει πλέον καθημερινές άφορμές.

Άλλά, τό κύριο ζήτημα είναι ότι στίς κοινωνίες μας, τίς σχετικώς εύημερούσες και κοινωνικά προοδευμένες, τίς κοινωνίες μας πού δέν τίς σκιάζει πιά ό πό-

λεμος, ο κατακτητής, η πείνα, η δήωση, οι δικτατορίες, ξέφρενες έχουν ανοίξει οι διαδικασίες της παράβασης όλων των ποινικών, ήθικων, συμπεριφοριακών και πολιτικών κανόνων που οργάνωναν τον κοινωνικό βίο και έγγυούνταν μιά ορισμένη ασφάλεια στα άτομα.

Οι κοινωνίες του κινδύνου

Όλοένα και συχνότερα εμφανίζεται τά τελευταία χρόνια ο όρος «κοινωνίες κινδύνου» ή «επικίνδυνες κοινωνίες». Ανεξάρτητα από την περιγραφική του επάρκεια ο όρος αυτός θέλει να επισημάνει ότι στίς σύγχρονες κοινωνίες πολλαπλασιάζονται τά φαινόμενα και οι καταστάσεις που θέτουν σέ κίνδυνο τή διαβίωση των μελών τους: ο κίνδυνος και ή απειλή κατά τής ζωής, τής ασφάλειας και τής περιουσίας των ανθρώπων αποτελούν πλέον στοιχεία τής καθημερινότητας. Ζούμε σέ μιά «ατμόσφαιρα» επικίνδυνη, τό κακό έλλοχεύει παντού, μπορεί νά πλήξει τόν πίο φιλήσυχο, τόν πίο καλά προστατευμένο πολίτη. Τό είτζ, τά αυτοκινητιστικά δυστυχήματα, τά ναρκωτικά, ή γενικευμένη παραβατικότητα, ή έξαρση τής εγκληματικότητας, μικροκλοπές, «τσαντάκηδες», διαρρήξεις, ληστείες, έξαφάνιση τροχοφόρων, απαγωγές, διασμοί, συμπλοκές, καταστροφές από τόν χουλιγκανισμό, συμμορίες, βανδαλισμοί, ο φόβος του μετανάστη είναι μερικά από τά φαινόμενα που όρίζουν τήν «κοινωνία του κινδύνου» και καθορίζουν νέες συμπεριφορές. Συμπεριφορές φοβικές βέβαια, κι όχι πάντα αντίστοιχες προς τό μέγεθος των επικίνδυνων συμπτωμάτων. Δέν είναι ανάγκη νά ψάξει κανείς πολύ γιά νά πιστοποιήσει τά φαινόμενα τρόμου και τά μέτρα προφύλαξης που έχουν γενικευθεί: «αντικλεπτικοί» συναγερμοί των αυτοκινήτων, συστήματα ιδιωτικής αστυνόμευσης (group 4 κλπ.), συμβόλαια ασφάλειας έναντιων κλοπών και διαρρήξεων, γυμνασμένα σκυλιά, όπλοφορίες, αυτοδικίες, άρματωμένοι κυνηγοί Άλβανών, κλειδαριές ασφάλειας ύπογραμμίζουν ότι ή κοινωνία μας έχει εγκατασταθεί μέσα στον τρόπο και πληρώνει άκριβά τό αντίτιμο τής προστασίας της, σέ χρήμα, φροντίδες και ψυχολογική άποσάρθρωση. Οι συζητήσεις γιά ληστείες, διαρρήξεις και κλοπές βρίσκονται στην ήμερήσια διάταξη, αντιπροσωπεύουν πλέον έναν μόνιμο καθημερινό μοτίβο. Ζηλευτή θέση, φυσικά, κατέχει ο φόβος των ναρκωτικών. Δέν ύπάρχει οίκογένεια μέ παιδιά και νέους που νά μήν κατέχεται από τόν φόβο των ναρκωτικών, γι' αυτό και ή προτίμηση γιά τά «καλά» ιδιωτικά σχολεία, που ύποτίθεται παρέχουν άσφαλή φύλαξη των μαθητών τους: ή φύλαξη είναι τό κύριο μέλημα.

Είναι άναμφισβήτητο ότι τά Μέσα Μαζικής Ένημέρωσης και ιδιαίτερα ή τηλεόραση, είναι ύπεύθυνα γιά τή δημιουργία και τή μετάδοση του γενικού πανικού, καθώς τά σχετικά περιστατικά καταλαμβάνουν ολοένα και μεγαλύτερη έκταση στα δελτία ειδήσεων

και τίς διάφορες έκπομπές. Χωρίς άμφιβολία μπορούμε νά πούμε ότι αυτό του είδους ή ενημέρωση καταλήγει στην τρομοκρατία. Όστόσο, αν ή άμετροέπεια και τό κυνηγητό τής έντυπωσιακής είδησης – τό αίμα και ή καταστροφή πάντα έντυπωσιάζουν – είναι τό βούκινο που πολλαπλασιάζει τόν πανικό και τά φοβικά άνακλαστικά του κόσμου, ή «κοινωνία τής διακινδύνευσης» είναι ένα γεγονός άναμφισβήτητο, που όμως δέν τήν δημιουργούν τά ΜΜΕ. Δέν είναι ήμερες πιά οι πόλεις μας, δέν είναι άσφαλείς οι δρόμοι, ή νύχτα έγκυμονεί κινδύνους, κανείς δέν περπατά τή νύχτα χωρίς νά ρίχνει κρυφές ματιές πίσω του. Μπορεί βέβαια ή Άθήνα νά μήν είναι Σικάγο όπως τήν εικονογραφεί ο γενικός πανικός – και δέν είναι – πάντως δέν είναι πιά εκείνη ή ήμερη πόλη όπου άκόμη και τά πίο στυγερά εγκλήματα ήταν σπάνιες έξαιρέσεις που δέν άνέτρεπαν τούς συμβιωτικούς κανόνες. Η Άθήνα τής φτώχειας, ή φτωχή κοινωνία, δέν τάιξε τά παιδιά της καλά, πάντως δέν τά τρομοκρατούσε: ύπήρχαν και μέσα στην φτώχεια οι γραμμές τής ασφάλειας και τής άλληλεγγύης.

Η τελευταία αυτή συγκριτική παρατήρηση αν έχει κάποια σημασία δέν είναι γιά νά τροφοδοτήσει τή νοσταλγία γιά εκείνη τήν εποχή που δέναν τά σκυλιά μέ τά λουκάνικα. Μπορεί ώστόσο νά μας ύποδείξει ότι ή σημερινή «επικίνδυνη» κοινωνία έρχεται νά αντικαταστήσει τήν κοινωνία τής άλληλεγγύης. Αν προσέξει κανείς όλα τά μέτρα ασφάλειας και προστασίας που τίθενται σέ εφαρμογή, από τά άσφαλιστικά συμβόλαια κατά των κινδύνων π.χ. διάρρηξης ως τίς περίπλοκες κλειδαριές ασφάλειας – που ποτέ δέν άποδεικνύονται άρκετά άσφαλείς –, από τούς μηχανισμούς συναγερμού που άναστατώνουν τίς γειτονίες ως τίς ιδιωτικές αστυνομίες, θά διαπιστώσει ότι όλα βασίζονται σέ θεσμούς ιδιωτικούς. Ο καθένας, μή έμπιστευόμενος πλέον τή δημόσια δύναμη και τούς κοινωνικούς μηχανισμούς άλληλεγγύης, μή έμπιστευόμενος πιά τόν διπλανό του, τήν προστατευτική παρουσία των άγνωστων συμπολιτών του, τήν κάλυψη που προσφέρει ή γειτονία, ο δρόμος, ο κόσμος του δρόμου, προσφεύγει σέ ιδιωτικούς μηχανισμούς, προσπαθεί νά λύσει τό πρόβλημά του άτομικά μέ τό μόνο «σίγουρο» μέσο που διαθέτει: πληρώνοντας τούς ειδικούς που «ξέρουν» νά προστατεύουν. Τοῦτοι οι «προστάτες» άναλαμβάνουν νά επιβάλουν τήν τάξη, ν' άποτρέψουν τόν κίνδυνο, νά εκμηδενίσουν τήν απειλή. Ο φόβος πάει νά αντιμετωπισθεί μέ τό φόβητρο του ειδικού. Όσο δέ περισσότερο διαδίδονται αυτές οι πρακτικές, τόσο περισσότερο οι άνθρωποι εγκαθίστανται μέσα στον φόβο, διότι μόνον φοβισμένοι και πανικόβλητοι οι άνθρωποι αισθάνονται τήν ανάγκη νά προσφύγουν στους ειδικούς. Όταν σπάνε οι κοινωνικοί άρμοί, όταν διαλύονται τά πολιτικά, τά κοινωνικά, τά συγγενικά και άλλα αυθόρμητα δίκτυα άλληλεγγύης, όταν διαλύονται οι συλλογικότητες και οι ήθικές δεσμεύσεις τότε τό άτομο, μόνο

του, δέν μπορεί παρά μόνο του νά σώσει τόν έαυτό του. Έκαστος για τόν έαυτό του και ό θεός για όλους! Άλλά αυτός έχει τραβηχτεί ψηλά.

Έκείνο λοιπόν πού έχει τήν κύρια σημασία δέν είναι ότι εύημερούν οι στατιστικές τής παραβατικότητας, τής έγκληματικότητας, τών ναρκωτικών και τών άλλων κινδύνων. Σημασία έχει ότι εύημερούν κυρίως οι συμπεριφορές έξατομίκευσης και ιδιωτικοποίησης πρώην συλλογικών δραστηριοτήτων, σημασία έχει κυρίως ή προϊούσα έξαφάνιση τού δημόσιου ήθους. Οι στατιστικές τής παραβατικότητας, τών απειλών και τών κινδύνων διογκώνονται άκριβώς γιατί οι άνθρωποι όχρυνώνονται στό άτομικό πού, μέ όλες τίσ κλειδαριές τού κόσμου, είναι πάντοτε αδύναμο και άλυσιτελές. Τό κλεισιμο τού έαυτού στόν έαυτό του δέν διαπαιδαγωγεί και δέν άποτρέπει: προσημαίνει πάντοτε τόν έαυτό του ως τό εύάλωτο θύμα.

Είναι κι ένα άλλο στοιχείο πού έχει ιδιαίτερη σημασία. Άν παρακολουθήσει κανείς τίσ στατιστικές τού έγκλήματος τά τελευταία χρόνια θά διαπιστώσει ότι τά έγκλήματα αίματος – φόνοι, τραύματα κλπ. – έχουν περιοριστεί σοβαρά. Κι όταν δέν όφείλονται σέ σοβαρές ψυχικές διαταραχές – μιλιώ για τίσ πραγματικές διαταραχές κι όχι εκείνες πού έπινοούνται για νά συστήσουν «έλαφρυντικά» μέ τήν έπικουρία και κάποιου «τρελόχαρτου», – τά περισσότερα διαπράττονται κατά τή διάρκεια άδικημάτων πού είχαν σκοπό οικονομικό: φόνοι στή διάρκεια ληστείας, διάρρηξης κλπ. Η συντριπτική πλειοψηφία τών εκδικαζόμενων άδικημάτων είναι άδικήματα οικονομικά: πλαστογραφίες, άπάτες, άκάλυπτες έπιταγές, οικονομικά άδικήματα εις βάρος τού δημοσίου, λογιστικές άπάτες, ύπεξαίρεσεις, φοροδιαφυγές, μή καταβολή άσφαλιστρου κλπ. Ένας όλόκληρος έμφύλιος πόλεμος μέ σκοπό τό χρήμα. Τί σημαίνουν όλα αυτά, δεδομένου ότι, στή χώρα μας π.χ. μέ τά χρηστά ήθη, τά οικονομικά άδικήματα συνιστούν πλέον μιά μαζική πρακτική κι όχι τήν ιδιάζουσα περίπτωση κάποιου κοσμοκτειδούς πού τόν πιάσανε στό πράσα; Τί είναι αυτός ό «έγκληματίας άνθρωπος», από τόν τσαντάκια πού βουτά τή τσάντα τής γιαγιάς ως τό ληστή μέ τήν κοντόκανεη καραμπίνα; Είναι σαφές ότι δέν έχουμε νά κάνουμε μέ τόν έγκληματία τού Λομπρόζο. Δέν πρόκειται οι άνθρωποι μέτρες νά βρούν τούς «ύβους ή τά στίγματα» τής έγκληματικής φύσης, δέν είναι κάποια έγκληματικά γονίδια πού έσπρωξαν τόν σημερινό παραβάτη στό έγκλημα. Ό κύριος παράγοντας, κατά τή γνώμη μου, για τό κύμα τής έγκληματικότητας πού παρατηρείται είναι ή *έλαστικοποίηση ή και ή κατάργηση τού ήθικοϋ κανόνα*. Ό ποινικός κανόνας ύπάρχει. Μάλιστα σέ πολλές περιπτώσεις θωρακίζεται όλο και περισσότερο, ένω από τήν άλλη μεριά ποινικοποιούνται όλο και περισσότερες συμπεριφορές: από τή χρήση ναρκωτικών ουσιών ως τήν παράβαση πολλών διατάξεων τού Κώδικα Όδικής Κυκλοφορίας. Γιατί και τά πταίσματα

άδικες και ποινικώς κολάσιμες συμπεριφορές είναι. Άπειρα τά πταίσματα, ως ή άμμος τής θαλάσσης οι παραβάτες.

Η έκπτωση τού ήθικοϋ κανόνα

Τί σημαίνουν όλα αυτά; Κάθε ποινικός κανόνας πετυχαίνει τό σκοπό του, δηλαδή τήν άποτροπή από τό βαρύ ή έλαφρό έγκλημα, άν τήν άδικο πράξη πού περιγράφει και κολάζει τήν αισθάνονται οι ίδιοι οι άνθρωποι ως άδικο. Άν οι ίδιοι οι άνθρωποι τήν έχουν αποβάλεϊ από τό άξιακό τους σύστημα, άν τό «ού φονεύεις», «ού κλέψεις» κλπ. βιώνεται από τόν καθένα ως άξια για τόν έαυτό του και για τούς άλλους. Κι αυτό τό αποτέλεσμα δέν είναι νομικό αλλά βαθιά ιδεολογικό-ήθικό. Ειδάλλως, άν δέν φονεύουμε και δέν κλέπτουμε μόνον έπειδή φοβόμαστε τίσ ποινικές συνέπειες τότε όλοι και θά κλέπταμε και θά φονεύαμε ανάλογα μέ τίσ άνάγκες μας. Έργαλειακά.

Είναι αλήθεια ότι στίς σύγχρονες κοινωνίες ύπάρχει πολύ περισσότερη άνοχή και έπιείκεια άπ' όσο σέ παλιότερες εποχές. Κανείς δέν γίνεται Γιάννης Αγιάνης για ένα καρδέλι ψωμί, κανείς δέν σαπίζει στό κάτεργα και τίσ γαλέρες. Άποτέλεσμα τής δημοκρατίας είναι αυτή ή άνοχή. Πού όμως σκοπός της δέν ήταν νά προωθήσει τήν έγκληματικότητα, αλλά κατά κάποιο τρόπο νά άποποινικοποιήσει συμπεριφορές πού σήμερα πλέον δέν θεωρούνται, και όρθως, ποινικώς κολάσιμες και ήθικώς άπαράδεκτες π.χ. ή όμοφυλοφιλία. Συνέθη όμως μέσα σ' αυτήν τήν άνεκτική κοινωνία ή ιδεολογία τού φιλελευθερισμού, τής έλευθεριακής έλευθεριότητας, τής άυτοπραγμάτωσης («νά εισαι ό έαυτός σου»), τού άνευ όρων και άνευ όριών άνταγωνισμού, τών άποθητικοποιημένων μοντέλων και προτύπων έπιτυχίας – «ή έπιτυχία πάνω άπ' όλα» –, τής κατάργησης άλληλεγγυοτήτων και συλλογικοτήτων, μιάς έντελώς πραγματιστικής και κυνικής λογικής, μιάς εκπαίδευσης χωρίς παιδεία, τής πλήρους άπαξίωσης τών ιεραρχιών, συνέθη λοιπόν νά έλαστικοποιηθούν οι κανόνες συμβίωσης, ή παλαιότερη βλοσυρή και άτεγκτη λογική τού κοινού ήθικοϋ κανόνα νά μήν έχει άντικατασταθεί από ένα δημοκρατικό κι άνεκτικό δημόσιο ήθος πού θά σεβόταν όμως τόν άλληλοσεβασμό. Διαισθάνομαι ότι πολλοί θά θεωρούσαν ότι παίρνω έναν κατήφορο ήθικολογικού τύπου ή άκόμη χειρότερα χριστιανικού τύπου – «μή κρίνετε ίνα μήν κριθείτε» – προς τούς όποιους δέν τρέφω καμιά ιδιαίτερη εκτίμηση. Άλλά νά: κάποτε μās έλεγαν νά κάνουμε κάθε μέρα μιά καλή πράξη, π.χ. νά βοηθάμε μιά γιαγιά νά περάσει τόν δρόμο. Τά παραδείγματα πού σήμερα έχουμε λένε ότι τής βουτάμε τήν τσάντα. Τό νά τής βουτάμε τήν τσάντα δέν είναι τόσο καινούργιο, συνέβαινε πάντα. Σήμερα ένω συμβαίνει πολύ περισσότερο οι δράστες ενός τέτοιου κατορθώματος δέν άνατριχιάζουν πρ άπτοντάς το, κι άμα λάχει, ρίχνουν

κάτω τή γιαγιά καθώς έφιπποι στό μηχανάκι ένδιαφέρονται μόνον γιά τή λεία τους. Ξέρω ότι τό κοινωνικό έγκλημα, ιδίως τών όνομαζόμενων περιθωριακών κοινωνικών ομάδων, τών άνέργων, τών νέων χωρίς προοπτική, τών πάσης φύσεως κοινωνικώς αποκλεισμένων, ακριβώς μέσα σέ τέτοιες συνθήκες βρίσκει τό κατάλληλο, κοινωνικά και ήθικά, έδαφος νά αναπτυχθεί, νά πάρει μαζική έκταση. Τά παραδείγματα άφθονούν. Όμως πέραν τούτων τών όφθαλμοφανών και όντως δραστικών αίτιών ή παραβατικότητα άνθει όταν ό ίδιος ό ήθικός ή ό πολιτειακός νομικός κανόνας, όταν τό ίδιο τό δημόσιο ήθος και τό δίκαιο ως τέτοιο έχουν καταβαρθρωθεί στή συνείδηση τών ανθρώπων.

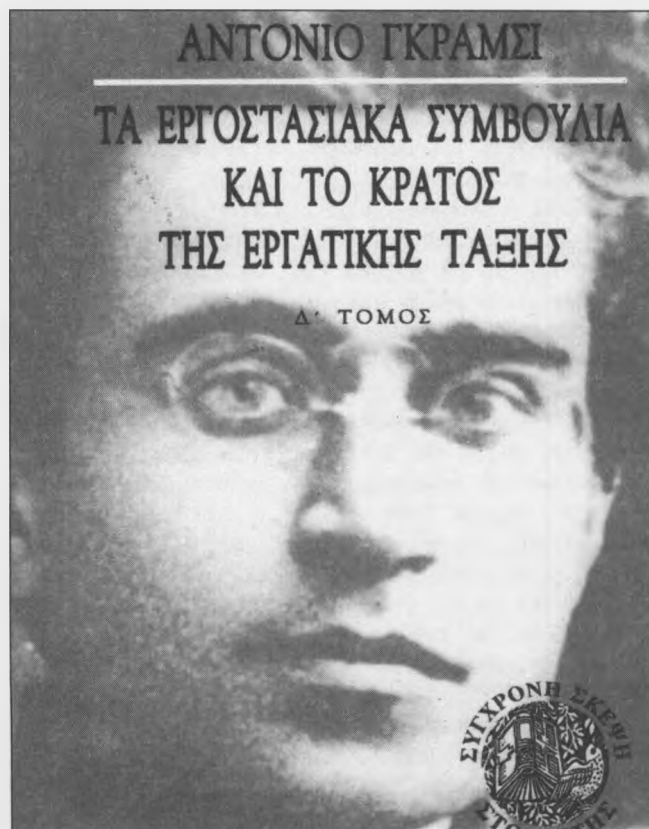
Καθώς δέ στήν κοινωνία μας συμβαίνει νά ζοῦμε – όχι όλοι αλλά πάντως πολλοί – καταναλώνοντας πάνω από τά εισοδήματά μας (χωρίς αυτό νά είναι ιδιαίτερος έλληνική πατέντα), όταν τό επιπλέον χρέμα δέν βγαίνει από τήν παραοικονομία, τόν τζόγο, τήν «κονόμα», τή μικρο-μεγαλοδιαπλοκή, τήν άνομία, τήν άρπαχτή, τότε υπάρχει και ή πόρτα τής παραβάσεως. Αυτό τουλάχιστον λένε ή άπειρία τών καταπατήσεων γής, τών παραδιάσεων νόμων και κανονισμών, τών σειρήνων συναγερωμών πού δέν σταματοῦν, άκαταπαύτως. Κίνδυνοι είναι όλα αυτά, άπειλές. Κι εκείνο τό «άγάπα τόν πλησίον σου ως σεαυτόν» δέν είναι παρά ήθικολογία γιά κυριακάτικο κήρυγμα. Για νά συνοψίσω μέ τρόπο πού θά τόν ήθελα βάνουσο: ή άστική ιδεολογία, ως άστική ήθική, έχει άποδράσει. Στό έρειπωμένο τοπίο στενάζουν έρειπωμένοι άνθρωποι γιατί και οι άλλες ιδεολογίες τής λαϊκής καταλαγής και άλληλεγγύης, του σοσιαλισμού έχουν κι αυτές άποδράσει. Έτσι, μέσα σ' αυτή τήν άτμόσφαιρα κινδύνου και γενικευμένης άπειλής τί τό πιο φυσικό από τήν κλήση του «100», από τήν επίκληση του ισχυρού κράτους, τής ισχυρής άστυνομίας, τής μπρατσωμένης δημόσιας ή ιδιωτικής δύναμης πού θά έβαζε τάξη και θά διαπαλούκωνε τόν κίνδυνο και τούς επικίνδυνους; Οι «κοινωνίες κινδύνου», οι «έπικίνδυνες κοινωνίες» τών κοινωνιολόγων είναι κοινωνίες πού άναζητούν τήν προστασία του ισχυρού κράτους, του κράτους προστάτη (ή νταβατζή: κι ό νταβατζής πού προσφέρει προστασία είναι γέννημα τής vivere pericolosamente κοινωνίας). Όταν ή χλιαρά, όπως θεωρείται, κεντροδεξιά ή κεντροαριστερά δέν τήν προσφέρει, όταν είναι ξενέρωτες και συνάμα έχουν οι ίδιες συντρίψει τούς άρμούς τής άλληλεγγύης, τής συλλογικότητας και του δημόσιου ήθους (σκάνδαλα, σκάνδαλα, διαπλοκές, αίσχροκέρδεια...) τότε ό λύκος του Λεπέν πού παραμονεύει έφορμά ως ύαινα. Φυσικό είναι νά τήν πληρώσουν πρώτα οι ξένοι. Ώστόσο, τόσο οι ξένοι παραβάτες, όσο και οι ήμεδαποί – πού άποτελούν τή συντριπτική πλειοψηφία – ξεπερνούν και φτιάχνονται μέσα στήν ίδια κοινωνία: μιά κοινωνία πού «άποφάσισε» νά περπατήσει τόν όλισθηρό δρόμο του κινδύνου και τής σχετικοποίησης τών ήθικών κανόνων. Είναι οι διακιν-

δυνεύοντες πού δημιουργούν τόν κίνδυνο, τήν άπειλή και τελικά τήν επέλευση του κινδύνου πού πολλαπλασιάζει τό φόβο του κινδύνου και τής άπειλής μέσα σέ ένα καταπληκτικό φαῦλο κύκλο πού όλοένα διευρύνεται κλείνοντας μέσα του όλον τόν κόσμο.

Τό κράτος πυγμής

Δέν ξέρω αν συνολικά μπορούμε νά χαρακτηρίσουμε τήν έλληνική κοινωνία ως κοινωνία κινδύνου, όπως όρισμένοι κοινωνιολόγοι χαρακτηρίζουν τις ΗΠΑ, τήν Άγγλία ή τή Γαλλία. Ίσως τά περιστατικά νά μήν έχουν ακόμη άγγίξει τό κατώφλι, τό όριο πού θά επέτρεπε ένα τέτοιο χαρακτηρισμό. Η κοινωνία μας πάντως είναι φοβισμένη και δείχνει όλοένα και μεγαλύτερη τάση νά εγκαταλείψει τούς δοκιμασμένους τρόπους πού προστάτευαν από τόν φόβο. Όλο και περισσότερο πιστεύουμε ότι θά μπουκάρουν σπίτι μας Ρουμάνοι και Άλβανοί, όλο και περισσότερο συμβιώνουμε μέ τήν ιδέα του έπερχόμενου κινδύνου. Είναι ό καλύτερος τρόπος νά έπέλθει κάποτε πραγματικά.

Εκείνο πού σίγουρα έέρχεται μέσα σ' αυτό τόν διάκοσμο τής άπειλής είναι ή δεξιά πολιτική, ή πολιτική τής πυγμής. Για αυτή τήν πολιτική υπάρχει ευρύ φάσμα πολιτικών δυνάμεων πού μπορεί νά τήν έξυπηρετήσει. Τις άκούμε κάθε μέρα νά κροταλίζουν.

ΓΥΝΑΙΚΕΙΕΣ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΕΣ ΣΤΟ ΓΥΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΑΙΩΝΑ¹

του Γιώργου Μαργαρίτη

Στις αρχές του 1893 στη μικρή Αθήνα ή ροή των αυτοκτονιών φαινόταν – για τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς – ἀπόλυτα φυσιολογική. Ἕνας ἐργατικός στό Φάληρο, καθώς δέν μποροῦσε νά θρέψει τήν οἰκογένειά του, ἕνας τραπεζίτης, τῆς Βιομηχανικῆς Τραπεζῆς, πού εἶδε μία ἐπένδυση χιλίων λιρῶν νά ἐξανεμίζεται, μία νέα δεκαοχτώ χρονῶν, καλλονή, ξανθιά δηλαδή μέ γαλανά μάτια ὅπως ἦταν τότε τό πρότυπο τῆς ὁμορφιάς γιά τούς Ἀθηναίους, στόν σταθμό τοῦ τραίνου, ἐξαιτίας μιᾶς ἐκτός γάμου ἐγκυμοσύνης. Ἡ αυτοκτονία τοῦ Μιμίκου καί τῆς Μαίρης, λίγο πρὶν τελειώσει ὁ Φεβρουάριος, ἄλλαξε τό σκηνικό καί δημιούργησε «παράδοση» στήν πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδας στό πεδίο τῶν αυτοκτονιῶν, φέροντας στή μικρή πόλη – τό μέγεθός της, 90.000 περίπου κάτοικοι, ἦταν συγκρίσιμο μέ τὰ σημερινά Γιάννενα, τή Λάρισα, τόν Βόλο, μικρότερο ἀπό τό σημερινό Ἡράκλειο ἢ τήν Πάτρα – ἱστορίες αἰματηρές καί περίπλοκες, ἀντάξιες μιᾶς εὐρωπαϊκῆς μητροπόλης.

Τό συμβάν δέν ἦταν μία ἀμιγῶς γυναικεία αυτοκτονία. Ἡ γυναικεία πλευρά κυριαρχοῦσε ὅμως στό σκηνικό. Ἡ Μαίρη Βέμπερ, Γερμανίδα παιδαγωγός, συνοδός τοῦ γιου τοῦ τότε διαδόχου Κωνσταντίνου, εἶχε ὅλα τὰ προβλήματα πού ἕνα κορίτσι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, στά εἰκοσι του χρόνια, ἀντιμετώπιζε. Δέν ἦταν ἀκριβῶς ἐγκλειστη, ἦταν ὅμως, βοηθοῦντος καί τοῦ κύκλου τῶν ἀνακτόρων, μέσα στόν ὅποιο ζοῦσε, κάτω ἀπό συνεχῆ παρακολούθηση. Δέν ἦταν ἀκριβῶς ἔρμαιο τῶν διαθέσεων τῆς οἰκογενείας της, θά ἦταν ὅμως ἀδιανόητο, ἀληθινῆ ἐπανάσταση, νά κινηθεῖ ἐνάντια στήν πατρική βούληση καί τίς σχετικές ἐντολές. Ἐξάλλου ἡ ὅλη ἱστορία εἶχε ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ «λαϊκοῦ» ρομάντσου ὅπου ὁ ἔρωτας, ἡ μοίρα, οἱ συγκυρίες, ἡ σκηνοθεσία τέλος πάντων, ἐμπλέκονται καί ἐμπλέκουν τό μαζικό ἀκροατήριό, τό συνεπαίρουν καί, ἴσως ἀνεπαίσθητα, τό ὀδηγοῦν πρὸς νέες ἀντιλήψεις καί παραδοχές.

Ἡ νεαρή παιδαγωγός τελείωσε ἕναν ἀπό τούς καθιερωμένους της περιπάτους στόν δρόμο τῆς Ἀκρόπολης καί ταυτόχρονα ἔκλεισε τόν κύκλο τῆς ζωῆς της, περφορῶντας στό κενό ἀπό τό γέισο τοῦ Παρθενῶνα. Ἡ αἰτία γι' αὐτό ἦταν ἀφ' ἐνός ἡ πατρική ἄρνηση νά

παντρευθεῖ τόν ἐκλεκτό τῆς καρδιάς της, τόν νεαρό ἐπίσης ἀξιωματικό γιατρό Μιχάλη Μιμίκο καί ἀφ' ἐτέρου ἡ ὑποψία γιά τὰ αἰσθήματα τοῦ τελευταίου, ὑποψία πού εἶχαν δημιουργήσει τρεῖς ἀνεπίδοτες ἐπιστολές. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅλες οἱ λεπτομέρειες παρουσιάστηκαν μεθοδικά στόν Τύπο τῆς ἐποχῆς καί πολλές ἀπό αὐτές διαιωνίστηκαν στόν σχετικό θρύλο. Στό κάτω κάτω τήν ὑπόθεση διαχειρίστηκε πιό κοντά στίς μέρες μας ἡ Ἀλίκη Βουγιουκλάκη – ὡς Μαίρη Βέμπερ – καί ὁ Ἀνδρέας Μπάρκουλης, σέ μία ταινία πού μετέφερε μέ σχετική ἀκρίβεια ὅλες τίς περί τῶν γεγονότων καταγραφές ἢ εἰκασίες τῆς ἐποχῆς. Αὐτό πού ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι οἱ ἐπιδράσεις πού εἶχε αὐτό τό συμβάν στό κοινωνικό σῶμα, οἱ ἀλλαγές πού ἔφερε στή στάση τῶν πολλῶν ὡς πρὸς τήν ἐκούσια αυτοκαταστροφή.

Τό πρώτο σημαντικό ἦταν ἡ ἐκτεταμένη συγκίνηση πού προκάλεσε τό συμβάν, συγκίνηση πού ἐρχόταν σέ ἀπευθείας ἀντίθεση μέ τό κλίμα τῆς ἀδιαφορίας πού συνάντησε ὁ «αὐτόχειρ» στό ὁμώνυμο διήγημα (τό 1885) τοῦ Μιχαήλ Μητσάκη. Σέ αὐτό εἶχαμε μία ἀνδροκική αυτοκτονία σέ ἐπαρχιακή μάλιστα πόλη, στήν Πάτρα, γεγονός πού τοποθετοῦσε τό συμβάν πολύ κοντά σέ αὐτό πού πρέπει νά ἦταν ὁ κανόνας. Ἡ ἀδιαφορία τῶν γύρω ἀγγίξε τήν εἰρωνεία σχεδόν καί τό σημεῖωμα πού ἄφησε ὁ αὐτόχειρας, «αὐτοκτονῶ, ἄς μήν ἐνοχληθεῖ κανεῖς!», ἔδειχνε περιττό. Ποιός εἶχε διάθεση νά ἐνοχληθεῖ μέ κάτι τέτοιο...

Στή μικρή πρωτεύουσα ὅμως ἐκείνου τοῦ καιροῦ τὰ συμβαίνοντα στά ἀνάκτορα καί στά περίξ αὐτῶν, ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενο ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος, γεγονός πού συνέβαλε στήν ἐκτεταμένη ἀπήχηση τοῦ συμβάντος. Ἐκτός ὅμως ἀπό αὐτό, ὁ γύρω ἀπό τό φαινόμενο, τή μόδα ἄν προτιμᾶτε, τῆς αυτοκτονίας θόρυβος ἦταν ἤδη σέ ἐξέλιξη, τόσο ὡς ἀπόηχος τῆς γενικῆς ἀνησυχίας πού προκαλοῦσε τό φαινόμενο στό ἐξωτερικό, ὅσο καί ὡς ὑπαρκτό πρόβλημα τῆς Ἑλλάδας ἐκείνου τοῦ καιροῦ. Ἀπό πολλά χρόνια κιόλας, ἡ αὐτοχειρία θεωρεῖτο καί ἐδῶ μεῖζον πρόβλημα τοῦ καιροῦ καί οἱ περί αὐτῆς ἀπόψεις δημοσιεύονταν σέ περίοπτη θέση στά πρωτοσέλιδα τῶν ἑφημερίδων. Ἀρκοῦσε μία ἔξαρση τοῦ φαινομένου γιά νά μεταφερθοῦν στό ἐδῶ ἀναγνωστικό κοινό ὅλοι οἱ προβληματισμοί πού ἀναπτύσσονταν στή Δύση καί νά συγκριθοῦν μέ τὰ ἐδῶ δεδομένα. Τόν Μάιο τοῦ 1888, λόγου χάρη, στήν πρώτη σελίδα τοῦ Αἰώνα, μετά ἀπό κάποια ἔξαρση τῆς συ-

1. Διάλεξη στό Ἐθνικό Ἰδρυμα Ἑρευνῶν στίς 4 Ἰουνίου 2002.

χνότητας των αυτοχειριών, παρουσιάζονταν οι πλέον πρόσφατες σχετικές μελέτες στη Γαλλία και έπισημαινόταν ότι το φαινόμενο έφθασε στα έλληνικά μέρη μετά την επανάσταση και τη δημιουργία (ευρωπαϊκού τύπου) έθνικού κράτους, ενώ τονίζόταν ότι, παρά τις αντιξοότητες του βίου μόνο ένας (ο Άνδρέας Λόντος τό 1846) από τους αγωνιστές της ανεξαρτησίας αυτοκτόνησε.² Τήν ίδια εποχή ή Έκκλησία είχε ήδη κηρύξει τον πόλεμο στην αυτοκτονία και στην «ηθική παρακμή» της «προόδου» πού την προκαλούσε.

Παρ' όλα αυτά, πέρα από τό ενδιαφέρον πού ό συνδυασμός ανακτόρων και γενικής άνησυχίας προκαλούσε, τό αξιοσημείωτο βρισκόταν στη γενική στάση των ανθρώπων απέναντι στό συμβάν. Η διάθεσή τους απέναντι στην αυτόχειρα ήταν μάλλον θετική, περίπου θαυμαστική. Στα δημοσιεύματα των εφημερίδων δέν υπήρχε πρακτικά άρθρο πού νά καταδικάζει την πράξη ή πού νά τή στηλιτεύει ως βαρύ άμάρτημα. Αντίθετα ή περιγραφή της νεκρής άγγίζει τή λαϊκή άγιογραφία.

«Θεραπεινίδες εκ των ανακτόρων μεταδᾶσαι εις τό Νοσοκομείον ειχον στολίσει την νεκράν νύμφην, μέ ία ναπά, άφοῦ συγχρόνως της ήλλαξαν ένδύματα και έσταύρωσαν τάς χείρας της. Άνεκφραστος γλυκύτης έκάλυπτεν τό ώχρόν της νεκράς πρόσωπον, όπερ ό Θεός ειχε διαφυλάξει άνεπαφον ίνα διατηρηθῆ και μετά θάνατον ή καλλονή της αυτόχειρος, ή δέ λεπτή και μεταξίνη κόμη αυτής εις λυτούς πλοκάμους ένθεν και ένθεν έσχημάτιζε πλαίσιον περί τό ώχρόν πρόσωπον. Και διέκρινε τις ακόμη τά ώραία λεπτά χαρακτηριστικά της πτωχῆς γερμανίδος, ή όποία εν τῆ δροσεραῖ άνοιξει της επέπρωτο νά εῦρη τόν θάνατον από τά αιθήρια ὕψη του ναοῦ της Παλλάδος. Τεθλιμμένοι οι παριστάμενοι έθεώρουν αυτήν ενώ ή φωτογραφική μηχανή έλάμβανεν άμυδράν άπεικόνισιν της άποικομένης καλονῆς».³

Η περιγραφή θυμίζει έντονα την περίοδο της έντονης «έξιμνησης», «έξιδανίκευσης» – αν μπορούμε νά τό θέσουμε έτσι – της γυναικείας αυτοκτονίας πού γνώρισε τό Λονδίνο στη δεκαετία 1850-1860 ή άλλες ευρωπαϊκές μητροπόλεις στίς άμέσως μεταγενέστερες εποχές. Τό χαρακτηριστικό αυτών των έπιδημιών «άποκατάστασης των αυτοκτονούντων» – για νά παραφράσουμε την περί «έπιδημιών αυτοκτονίας» φοβία της εποχής ήταν ότι άφορούσαν νέες γυναίκες, θεϊκής περίπου μορφῆς, ώραϊότερες στόν θάνατο απ' ό,τι στην από πολλές άπόψεις ταπεινή ζωή τους. Αυτές οι ιδανικές νεαρές βυθίζονταν στό κενό, έπεφταν από καμπαναριά, από πύργους, ή τό συνηθέστερο, από γέφυρες πάνω από όρμητικούς και σκοτεινούς ποταμούς. Στίς βρετανικές μάλιστα άπεικονίσεις τους – και όχι μόνο – έπεφταν στό κενό μέ τά χέρια άπλωμένα σέ σχῆμα σταυροῦ, σέ σχῆμα φτερών αν προτιμάτε. Και τά δύο αυτά στοιχεία μετέδευαν τά δεδομένα και έκαναν ώστε ή πτώση πρὸς τά Τάρταρα νά μοιάζει πε-

ρισσότερο μέ πτήση πρὸς τά άστέρια. Αυτές οι ώραϊες γυναικείες υπάρξεις δέν είναι τρελές, δέν άνάγονταν στη σφαίρα της νευροψυχιατρικής, δέν ήταν δαιμονισμένες, δέν ήταν μάγισσες, δέν ήταν άμαρτωλές. Ο κόσμος πρὸς τόν όποίο έφευγαν, ήταν αυτός των άγγέλων, πράγμα πού στην καθομιλουμένη σημαίνει ότι ήταν καλύτερος από αυτόν πού άφηναν πίσω τους. Στην πτήση τους δέν τίς οδηγούσε ή παραίτηση, ή άσθένεια, ή άδυναμία, ή έξάντληση των δυνάμεων. Τό αντίθετο ακριβῶς συνέβαινε. Επιθυμούσαν, ποθοῦσαν νά άποκτήσουν αυτό πού ό γύρω κόσμος τους άρνιόταν. Μέ την σειρά τους άρνιόνταν και αυτές τόν τρέχοντα κόσμο ή, μέ άλλα λόγια, τή δική τους θέση μέσα αυτόν. Πετούσαν λοιπόν πρὸς τόπους διαφορετικούς, εκεί όπου έλεύθερα μπορούσαν νά ζήσουν τή ζωή και νά πραγματοποιήσουν όσα επιθυμούσαν και όνειρεύονταν.⁴

Δύο μέρες μετά, για νά γυρίσουμε στην ιστορία μας, ό Μιχάλης Μιμίκος, αν και φρουρούμενος, αυτοκτόνησε μέ μία σφαίρα στην καρδιά. Από την πρώτη στιγμή πού βρήκε την αγαπημένη του νά πεθαίνει στό στρατιωτικό νοσοκομείο της Αθήνας, διακήρυξε ξεκάθαρα την πρόθεσή του: «Θά έρθω νά σε βρω», «Έρχομαι νά σε συναντήσω». Όσο κι αν τόν νουθέτησαν οι συνάδελφοι, οι άνώτεροι, οι συγγενείς και οι φίλοι του λέγοντας ότι ό δρόμος ενός άξιωματικού δέν είναι αυτός πού υπέδειχε μια γυναίκα, και παρά τά μέτρα πού πήραν, δέν μπόρεσαν νά τόν σταματήσουν. Έπιχείρησε και αυτός τό πέρασμα πρὸς τόν κόσμο όπου ήδη βρισκόταν ή Μαίρη Βέμπερ. Ο δικός του θάνατος, δεύτερος και κατ' άπομίμηση, τάραξε πολύ λιγότερο τά νερά στην μικρή Αθήνα. Η τελευταία εξέταλου τόν εκδικήθηκε. Ένώ ή Μαίρη Βέμπερ, στολισμένη και όμορφη στόν θάνατό της έτυχε κανονικής κηδείας – χοροστατούντος του ιερέα των ανακτόρων – στην περίπτωση του Μιχαήλ όλοι οι έκκλησιαστικοί κανόνες τηρήθηκαν. Κανένας ιερέας δέν συνόδεψε τή σορό του, αν και δέν έκαναν τό ίδιο πολλοί Αθηναίοι πού αντί για απέχθεια πρὸς τόν δειλό, εκτίμησαν ως θάρρος και αξιοπρέπεια την άπόφασή του νά ακολουθήσει τό δρόμο πού ή αγαπημένη γυναίκα υπόδειξε. Ο Μιμίκος και ή Μαίρη ή μάλλον ό Μιμίκος μέ πρωτοβουλία της Μαίρης, πέρασαν στόν θρύλο και στό λαϊκό ρομάντσο, δημιουργώντας παράδοση σέ αυτό τό νέο τρόπο φυγῆς από ένα κόσμο πού δέν μπορούσε νά τους περιλάβει ως όντότητες άτομικές μέ τά δικά τους σχέδια και προσδοκίες, τόν δικό τους αυτοσεβασμό και αυτοεκτίμηση.

2. Αιών, 31 Μαΐου 1888.

3. Ακρόπολις, 25 Φεβρουαρίου 1893.

4. Cf. Gates, Barbara, *Victorian Suicide. Mad Crimes and Sad Histories*, Princeton, New York, Princeton University Press, p. 142.

Η εποχή της μεγάλης φυγής

Η αναζήτηση «ένος καλύτερου κόσμου» ήταν μέσα στις τρέχουσες πρακτικές της εποχής. Στα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα και στα πρώτα χρόνια του 20ου, ή έννοια φυγή και αναζήτηση στο όνομα μιας «καλύτερης ζωής», είχαν πολύ σαφές περιεχόμενο. Πολλά, πάρα πολλά, εκατομμύρια ανθρώπων, Ευρωπαίων μάλιστα, άφηναν τα σπίτια, τα χωριά, τον τόπο, τους φίλους και συγγενείς τους και έφευγαν μακριά, περνώντας συχνά ωκεανούς ολόκληρους σε αναζήτηση μιας καλύτερης τύχης. Σαράντα εκατομμύρια Ευρωπαίοι έφυγαν μέσα σε λίγες σχετικά δεκαετίες (1830-1914) για άλλες ηπείρους.⁵ Η μετακίνηση όμως προς τους τόπους «της ευκαιρίας», προς τα νέα κέντρα οικονομικής δραστηριότητας δηλαδή, δεν ήταν μόνο υπερπόντια. Στο έσωτερικό κάθε κράτους, κάθε περιοχής, κάθε επαρχίας, κάθε χωριού, εκατομμύρια ανθρώπων άφηναν τις εκεί ασχολίες τους και έφευγαν, για τις πόλεις, για παράδειγμα, όπου νέα επαγγέλματα και δεξιότητες υπόσχονταν πολλά ή λίγα. Μά και εκείνοι που γεωγραφικά παρέμεναν στον τόπο τους έπρεπε και αυτοί να προλάβουν την εποχή τους. Παλιές δεξιότητες χάνονταν, νέες ανάγκες, νέες δουλειές, νέες γνώσεις έρχονταν με ρυθμούς που πολλοί δυσκολεύονταν να ακολουθήσουν.

Η μαζική αυτή μετακίνηση ανθρώπων, αυτή η φυγή προς την προσοδοκία και το άγνωστο, ήταν μία ανδρική κυρίως υπόθεση. Τό ταξίδι προς τις χώρες της ευκαιρίας – που για πολλούς ίσοδυναμούσε με την αναζήτηση του επίγειου παράδεισου – τό έκαναν πρώτοι οι άνδρες. Στην πατρίδα των παλπούδων μου, ως μου επιτραπεί να παρατηρήσω, στην Ήπειρο, οι άνδρες έφευγαν για τη Ρουμανία, τη Μικρά Ασία, τη Ρωσία ή την Αμερική, οι γυναίκες περίμεναν, την πρόσκληση ή την επιστροφή. Η γυναίκα δεν άνοιγε αυτούς τους έλπιδοφόρους δρόμους – τουλάχιστον όχι τους κύριους και πολλά υποσχόμενους. Έρχόταν, όποτε έρχόταν, για να συμπληρώσει και να ισορροπήσει βιολογικά τό ζήτημα προσθέτοντας την ευαισθησία, τό αίσθημα και τον πολιτισμό στον αρχικό αγώνα, στην προσπάθεια επιδίωξης, στην κατάκτηση με άλλα λόγια. Μία ιστορική ματιά στην ταινία της Κάμπιον, «Μαθήματα πιάνου», εκφράζει ίσως καλύτερα αυτό που θέλω να πω.

Η απανταχού παρούσα και επικρατούσα ως Δαμόκλεια σπάθη ιδέα της φυγής, του ξεριζωμού, της μεταβολής κοινωνικού επιπέδου, δεξιοτήτων και εργασίας, ή μετάβαση σε τόπους ξένους ή σε άλλους τρόπους ζωής, εκτός από τις αλλαγές που έφερνε στον τρόπο σκέψης των ανθρώπων, έτρεφε την άβεβαιότητα και τον φόβο. Βαθειά, στά θεμέλιά της, στις κοινωνικές της δομές, ή Ευρώπη της Μπέλ Έποκ, ήταν μία φοβισμένη ήπειρος. Οι «έπιδημίες αυτοκτονιών» που ως διάχυτη φοβία πέρασαν στο προσκήνιο των ενδιαφερόντων και των συζητήσεων ήταν απλά ένα μέ-

ρος μιας γενικότερης δυσπραγίας. Άς σταθούμε λίγο στο σημείο αυτό πριν προχωρήσουμε τις σκέψεις και τις υποθέσεις μας.

Ο χαρακτηρισμός του φαινομένου της αυτοχειρίας ως «έπιδημία» πιθανόν οφείλεται τόσο στις στατιστικές καταγραφές όσο και στη γενική δυσπραγία που ή εποχή αισθανόταν. Στο τομέα της στατιστικής, ή διαμάχη για τις πραγματικές διαστάσεις του φαινομένου αναδείχθηκε εκείνους τους καιρούς και διατηρήθηκε ως τις μέρες μας. Η διαμάχη αυτή είχε και έχει ως παρονομαστή τις ιδιαιτερότητες και την αξιοπιστία τελικά των στατιστικών πάνω στις όποιες στηρίζεται ή αξιολόγηση ενός φαινομένου που ή κοινωνία προτιμούσε να αποκρύψει περισσότερο παρά να αναδείξει και να καταγράψει. Μπορούμε, για παράδειγμα, να υποθέσουμε χωρίς κίνδυνο, ότι σε σημαντικό ποσοστό ή αύξηση που παρατηρήθηκε τότε στις στατιστικές αποτιμήσεις των αυτοκτονιών οφειλόταν σε ποιοτικούς μάλλον παρά ποσοτικούς λόγους. Στο πέρασμα δηλαδή από την βουβή «αυτοκτονία-αμάρτημα», στην «αυτοκτονία-διακήρυξη».⁶ Στη δεύτερη ή ενδιαφερόμενοι έκαναν ό,τι μπορούσαν για να γίνει γνωστό τό διάβημα και, ως εκ τούτου, θά ήταν δύσκολο να καταγραφεί ως κάτι άλλο, παρά τις προδιαθέσεις των συγγενών ή της γύρω κοινωνίας.

Όπωςδήποτε, παρά τους προβληματισμούς και τις έπιφυλάξεις, διακρίνεται κάποια αύξηση που, όσο κι αν είναι μικρή, ένισχυε έντυπωσιακά τις ποσοστιαίες συμμετοχές της αυτοκτονίας στις γενικές αιτίες θανάτου των ανθρώπων. Η έντύπωση που αυτή ή αύξηση προκαλούσε συνδεόταν με ευρύτερες αλλαγές στους όρους ζωής και θανάτου των τότε Ευρωπαίων. Έκείνα τα χρόνια ό θάνατος δεν είχε τό ποιοτικά χαρακτηριστικά που έχει σέ εμάς σήμερα. Για πολλούς αιώνες, ό πρόωρος θάνατος ήταν ό κανόνας και όχι ή εξαίρεση. Ασθένειες, στερήσεις, φτωχές ιατρικές τεχνικές, βία συνεισέφεραν σέ αυτό. Σέ αυτόν τον τομέα σημαντικές αλλαγές συνέβησαν ακριβώς στην περίοδο που εδώ μς απασχολεί. Η πρώτη παρατήρηση αφορά την πολεμική βία. Στόν τότε ευρωπαϊκό χώρο –

5. Τό 1882 μόνο, έτος αιχμής έφθασαν στις ΗΠΑ από την Ευρώπη, 788.000 άτομα. Από αυτά 250.000 ήσαν Γερμανοί, 179.000 Βρετανοί και Ίρλανδοί, 105.000 Σκανδιναβοί. Ανάμεσα στα 1890 και στα 1914, 15.000.000 Ευρωπαίοι μετανάστευσαν στις ΗΠΑ. Αυτό τό κύμα περιλάμβανε και τη μεγάλη φυγή των τότε προγόνων μας.

Cf. Reeves Pamela, *Ellis Island*, New York, 1998, p. 85.

6. Η μεθοδική προσπάθεια του Ντυρκέμ να κατηγοριοποιήσει «κοινωνιολογικά» θά λέγαμε τις αυτοκτονίες με βάση τις αιτίες τους ακολούθησε και νομιμοποίησε επιστημονικά αυτήν την τάση. Για να υπάρξει ταξινόμηση έπρεπε να προϋπάρξει «διακήρυξη», επικοινωνία δηλαδή των αυτοκτονούντων με τον κοινωνικό περίγυρο και τις δικές του λειτουργίες, όπως επίσης και συνείδηση και αποδοχή αυτής της επικοινωνίας. P6. Durkheim Emile, *Le suicide, Etude de Sociologie*, Paris, 1930 (1897).

έχουμε εδώ μία ομοιότητα με τη δική μας εποχή – οι περίοδοι μαζικών βίαιων θανάτων, οι πολεμικές περίοδοι, βρίσκονταν σε μεγάλη χρονική απόσταση, δεν τις είχαν ζήσει οι εν ζωή γενιές των ανθρώπων. Από την άλλη πλευρά, χωρίς αυτό φυσικά να αφορά όλες τις κοινωνικές ομάδες το ίδιο, υπήρχε μία προφανής βελτίωση των όρων της ανθρώπινης ζωής (πάντοτε στον ευρωπαϊκό χώρο αναφερόμαστε), με ιδιαίτερη έμφαση στους μηχανισμούς προστασίας αυτής καθεαυτής της ανθρώπινης ζωής. Δεν πρόκειται μόνο για τη βελτίωση των γενικών όρων υγιεινής και των ιατρικών τεχνικών ή έστω για τη σημαντική βελτίωση της διατροφής. Η αξία της ζωής καθεαυτής στην κοινωνική της αποτίμηση είχε κερδίσει σημαντικές θέσεις, ίσως και λόγω της προοδευτικά αποδεκτής υπόθεσης ότι στον ανταγωνισμό των Εθνών θα επικρατούσε εκείνο που διαθέτετε το πλέον αξιόπιστο, από φυσική και ήθικη άποψη, ανθρώπινο δυναμικό. Αυτή η διαπίστωση, στο πρακτικό επίπεδο προκάλεσε σημαντικές επίσημες παρεμβάσεις που, μεταξύ πολλών άλλων, περιόρισαν τά ατυχήματα ή τους σε αδιαφορία ή σε άμορφωσιά όφειλόμενους θανάτους. Στην ίδια προοπτική περιορίστηκε σημαντικά ή εντός των ευρωπαϊκών κοινωνιών βία και οι συνεπακόλουθοι βίαιοι θάνατοι – συνεισέφερε σε αυτό και η σχετική εξομάλυνση των κοινωνικών σχέσεων.

Καθώς οι σχετιζόμενοι με την ανθρώπινη ζωή γενικοί δείκτες βελτιώνονταν συνεχώς, ή οποιαδήποτε αντίστροφη κίνηση, γινόταν πρώτον, ιδιαίτερα όρατη, και δεύτερον, προκαλούσε εύλογες ανησυχίες. Ήταν όπωδδήποτε άφυσικο και απειλητικό να αντιστρέφεται ή τάση βελτίωσης της ανθρώπινης κατάστασης από τις επιλογές των ιδίων των επωφελούμενων σε βάρος του έαυτού τους. Τό βάρος αυτής της ανατροπής γινόταν ακόμα πιο αισθητό καθώς έθιγε τμήματα της κοινωνίας στά οποία είχαν γίνει οι μεγαλύτεροι πρόοδοι και βελτιώσεις. Οι υγιείς νέοι και οι εργαζόμενοι θίγονταν πλέον αναλογικά περισσότερο από τη σχετική έξαρση των στις αυτόχειρες όφειλομένων απωλειών, ανατρέποντας σε κάποιο βαθμό ένα σκληρό που έδινε τά πρωτεία σε ηλικιωμένους, σε ασθενείς, σε ψυχοπαθείς και σε άνεργους. Στο πεδίο αυτό έντυπωσε και η είσοδος των νέων γυναικών.⁸ Για τις τελευταίες ιδιαίτερα, οι αλλαγές έδειχναν έντυπωσιακές. Οι ως τότε καταγραφές τους απέδιδαν μικρό ποσοστό συμμετοχής στους αυτόχειρες θανάτους – αν και τό ποσοστό τους στις χωρίς επιτυχία απόπειρες αυτοκτονίας ήταν «βελτιωμένο» – περίπου τό ένα τρίτο ως ένα τέταρτο του αντίστοιχου των άνδρων. Η διατάραξη αυτής της σχέσης, έστω και χωρίς δραματικές ανατροπές, αλλά και ή ποιοτική αναβάθμιση του έγχειρήματος με τόν περιορισμό της ψυχικής ασθένειας στις καταγραμμένες αιτίες προς όφελος κοινωνικών αιτιάσεων, έντυπωσε σε βαθιά τό κοινωνικό σώμα.

Γιά να εξηγηθεί τό άπροσδόκητο έπιστρατεύτηκαν όροι βιολογικοί, άρρώστια, επιδημία, σαράκι που κατατρώγει τόν ανθρώπινο πολιτισμό. Ειδικά για τις γυ-

ναίκες και τους νέους έπιστρατεύτηκε ή έκλυση των ήθων που συνόδευε τη μετακίνηση στις άνώνυμες μεγαλουπόλεις μακριά από την προστασία που ή οικογένεια και ή μικρή κοινωνία προσφέρει. Καθώς δέ σε αυτή την ασθένεια δεν φαινόταν να υπάρχει ίός ή μικρόβιο που να την προκαλεί και να τη μεταδίδει, έγιναν πολλές υποθέσεις γύρω από τη λειτουργία της «μίμησης» – ως κοινωνικού μηχανισμού μετάδοσης αυτού του είδους παθολογίας, ειδικά στους κοινωνικούς χώρους όπου επικρατούσε ό συνωστισμός, στις πόλεις και τις μητροπόλεις. Η άμηχανία μπροστά στό φαινόμενο παρέμεινε όμως, πολύ περισσότερο που όλοι συμφωνούσαν ότι τό απόστημα όφείλεται στην κοινωνία μάλλον παρά στά άτομα και στις δικές τους ψυχώσεις. Πολύ εύκολα, μέσα στό κλίμα έντασης και υπερβολής που επικρατούσε, ανακαλύπτονταν ένδείξεις «παρακμής» ή «έξαχρείωσης» στά φαινόμενα αυτά και γίνονταν δυσοιάνες προβλέψεις για την έπερχόμενη μοίρα του πολιτισμού – των πολιτισμένων εθνών δηλαδή.

Τό γεγονός λοιπόν ότι οι σχετιζόμενοι με την αυτο-

7. Η περί περιορισμού των βίαιων θανάτων άποτελεί φυσικά μία όλότελα σχετική διαπίστωση σχετικά με τις δικές μας έμπειρίες. Στη μικρή Ελλάδα του 1892 για παράδειγμα, τά αστυνομικά δελτία κατέγραψαν 814 φόνους (μέ μαχαίρια και κουμπούρια) και 1.981 τραυματισμούς από τις ίδιες αιτίες. Στους άριθμούς αυτούς προστίθονταν 84 «μυστηριώδεις» θάνατοι, για τους οποίους δεν μπορούσε δηλαδή να προσδιοριστεί αν όφείλονταν σε έγκλημα, άτύχημα ή αυτοκτονία. Παρά τό μακλειό αυτό ή τότε πολιτεία και κοινωνία της χώρας αντιμετώπιζε με άνακούφιση την πρόοδο που είχε έπιτευχθεί στον αίματηρό αυτό τομέα. «Τους τελευταίους μήνες παρατηρείται προφανής μείωση εις τά έγκλήματα, ίδια εις τους τραυματισμούς και φόνους. Τό μάλλον όμως εύχάριστον είναι ότι έκαθαρίστη τό έδαφος έντελώς από της ληστείας, αι δέ τελευταίοι μήνες με τό υπέρ της δημοσίας τάξεως ενεργητικών των έξαγνίζων κάπως τό παρελθόν. Χούτας και Πανταζής και Τσιγαρίδας και Μυλωνάς και Στράτος και ή λοιπή χορεία εξέλιπε πλέον. Οι έφιπποι λησταί έξολοθρεύθησαν, οι δέ των πεζών έναπομειναντες δεν άκούονται πλέον. Π6. Άκρόπολις, 1 Ιανουαρίου 1893.

(1892 Άρκαδία: φόνου 15, τραυματισμοί 31, αυτοκτονίες 3, άπαγωγές και διασμοί 6, κλοπές 5, ιεροσυλίες 4, απόπειρες δολοφονίας 2, λωποδύσια 1, διάφορα έγκλήματα 6. Π6. Άκρόπολις, 4 Ιανουαρίου 1893).

8. Οι νέοι, άγόρια και κορίτσια, δέχονταν και τό μεγαλύτερο βάρος των ειδικών φροντίδων της κοινωνίας. Τους μέν θεωρούσαν μελλοντικούς εργαζόμενους και κυρίως μελλοντικούς στρατιώτες στην ύπηρεσία της πατρίδας. Οι δέ δεύτερες ήσαν οι αύριανές μητέρες και παιδαγωγοί των κληρονόμων της έκάστοτε πατρίδας. Βρισκόμασταν στις εποχές της ραγδαίας έξάπλωσης του συστήματος της καθολικής – συχνά υποχρεωτικής εκπαίδευσης – ενώ πλήθος ιδρύματα και εταιρείες ιδρύονταν για την προστασία και την όρθή καθοδήγηση και διαπαιδαγώγηση των νέων. Προφανώς και ό κοινωνικός χώρος έπένδυε πολλά σε αυτούς.

κτονία δείκτες ἀκολουθοῦσαν ἀντίστροφη στήν πρόοδο πορεία, φάνταζε ἀπροσδόκητο καί ἔδινε στό φαινόμενο πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις στή σκέψη τῶν ἀνθρώπων ἀπό ἐκεῖνες πού πραγματικά εἶχε.

Οἱ σχετικές μέ τήν αὐτοχειρία ἐρμηνεῖες καί ἀνησυχίες, συναντοῦσαν σέ πολλά ἐπίπεδα τά βαθύτερα χαρακτηριστικά τῶν τότε κοινωνιῶν τῆς Εὐρώπης. Θά μπορούσαμε παρακινδυνευμένα νά γενικεύσουμε τό αἶσθημα τῶν καιρῶν λέγοντας πώς πρόκειται γιά τούς ἴδιους ἔντονους φόβους πού χαρακτηρίζουν κάθε ἀνθρώπινη ἐνότητα ἡ ὁποία, ἐπειδή εἶναι στόν κόσμο τῆς ἰσχυρῆς, τίποτε δέν φαίνεται ἰκανό νά τήν ἀπειλήσει. Πραγματικά ἡ Εὐρώπη τῆς Μπέλ' Ἐπόκ ἔδειχνε ἰσχυρή. Κυριαρχοῦσε – συνυπολογιζομένης καί τῆς ὑπερόπτης ἀντανάκλασής της, τῶν ΗΠΑ – στό σύνολο τοῦ πλανήτη καί καθόριζε τήν ἱστορία καί τίς τύχες τοῦ συνόλου τῶν ἀνθρώπων ἀνεξαρτήτως γλώσσας, θρησκείας, πολιτισμοῦ, φυλῆς. Φαινόταν νά ἔχει ξεπεράσει τίς ἐσωτερικές της ἀντιθέσεις καί τριβές καθώς, παρά τίς μεγάλες ἀνατροπές πού ἔγιναν στά προηγούμενα χρόνια – μέ τόν σχηματισμό τῆς Γερμανίας καί τῆς Ἰταλίας γιά παράδειγμα – ἡ ἡπειρος δέν εἶχε γνωρίσει γενικευμένο πόλεμο γιά πολλές πολλές δεκαετίες. Ὁ ἐφιάλης τῶν παλαιότερων χρόνων, αὐτός τῆς κοινωνικῆς ἀνατροπῆς καί ἀναταραχῆς ἔδειχνε νά ἔχει παραμεριστεῖ ἡ τουλάχιστον κοπάσει. Τά σοσιαλιστικά κόμματα καί τά ἐργατικά συνδικάτα δέν ἔμοιαζαν μέ τίς ἐκτός ἐλέγχου μαχητικές ὀργανώσεις τοῦ 1830 ἡ τοῦ 1848, οἱ ἐθνικιστικές ἐντάσεις γνώριζαν ὕφεση παντοῦ ἐκτός ἴσως ἀπό τά ὀθωμανικά Βαλκάνια καί ἡ ἀναρχική δραστηριότητα, βασισμένη στήν τρομοκρατία δέν ἔμοιαζε ἰκανή νά προκαλέσει εὐρύτερες ταραχές. Παρ' ὅλα αὐτά, καί πολλά ἄλλα, οἱ φοβίες ἦταν διάχυτες.

Οἱ τότε δυτικές κοινωνίες ἐνοιωθαν ἀμήχανες, συχνά πανικόβλητες, ἀπέναντι σέ ὅ,τι μπορούσε νά διαταράξει τήν «πρόοδο», τήν κυριαρχία της μέ ἄλλα λόγια: ἡ ἀντίθετη πορεία ἐνός στατιστικοῦ μεγέθους πού συνδεόταν μέ τήν ἀνθρώπινη ζωή, μέ τήν εὐδαιμονία καί μέ τήν αἰσιοδοξία τῶν ἀνθρώπων, ἀποτελοῦσε μία ἐξαιρετικά ἀνησυχητική ρωγμή. Ὑπῆρχε ἐπίσης ἔντονος φόβος ἀπέναντι στόν ἐκτός τῶν ὁρίων τῆς Δύσης, τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ καπιταλισμοῦ, κόσμο: τόν φαντασιακό καί ἐπαπειλούμενο πρῶτα, ἐκείνον πού ἡ προσανατολισμένη ἀπό τόν ὠμό δαρβινισμό ἐπιστήμη ἀπειλοῦσε λ.χ. νά δημιουργήσει (χαρακτηριστική ἡ ἀποτύπωση αὐτῆς τῆς ἀνησυχίας στό μυθιστόρημα τοῦ Οὐέλς, *Τό νησί τοῦ δόκτορα Μονρώ*) ἡ ἐκείνον πού οἱ κοινωνικές ὑπερβολές καί ἀντιθέσεις μπορούσαν νά γεννήσουν (χαρακτηριστική ἐπίσης ἀποτύπωση στό *Ἡ μηχανή τοῦ χρόνου* τοῦ ἴδιου συγγραφέα). Ἀκόμα μεγαλύτερος ὅμως ἦταν ὁ φόβος ἀπέναντι στόν πραγματικό κόσμο, αὐτόν πού ἡ ἀποικιακή εὐρωπαϊκή Δύση εἶχε ὑποτά-

ξει. Ἡ ὑποταγή τῶν πάντων σέ μικρό μόλις ποσοστό στηριζόταν σέ πολύπλοκους καί βαρεῖς κατασταλτικούς μηχανισμούς, στρατιωτικούς, διοικητικούς ἡ ἄλλους. Βασιζόταν σέ οἰκονομικά πλέγματα καί σέ αὐτό πού θά ὀνομάζαμε αἴσθησι πολιτιστικῆς ὑπεροχῆς. Στήν οὐσία ἡ Εὐρώπη κυβερνοῦσε τόν κόσμο στό ὄνομα μιᾶς μεγάλης ὑπόσχεσης, τοῦ ἐκπολιτισμοῦ, τῆς προσαρμογῆς δηλαδή τοῦ κόσμου ὁλόκληρου στά δικά της μέτρα καί σταθμά, στίς δικές της ἀξίες πού ἦταν καί αὐτές τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐξυπακούεται.

Στήν οὐσία ὁ ἀποικισμός ἀντλοῦσε δικαίωμα ἀπό τήν ὑπέρβαση τοῦ πραγματικοῦ καί τοῦ δεδομένου. Ἄλλοτρίωνε μετονομάζοντας τήν καταπίεση σέ ἀναζήτηση ἐνός καλύτερου κόσμου. Ἡ ἀένη ἐπίδειξη τῆς ἀνωτερότητας καί ἡ συνεπακόλουθη προβολή τοῦ παραδείγματος ἀκολουθοῦσε αὐτή τήν πρακτική μέχρι τίς ἐσχάτες συνέπειές της. Μέ τρόπο παράδοξο – καί ὀπωδῆστο ὀλοτέλα ἀντίθετο μέ αὐτό πού συμβαίνει στόν δικό μας σημερινό κόσμο – ἡ πιστοποίηση αὐτῆς τῆς ἀνωτερότητας περνοῦσε μέσα ἀπό τή διάθεση, τή δυνατότητα τῆς αὐτοκαταστροφῆς. Ἡ ιδιότητα τῶν δυτικῶν νά διαδηλώσουν τήν προσήλωσή τους στίς ἀξίες τοῦ κόσμου τους – καί οἰκουμενικές ταυτόχρονα σ' ἐκείνους τούς καιρούς – ὡς τίς ἐσχάτες συνέπειες, ὡς τή θυσία, πιστοποιοῦσε, ἂν θέλετε τήν ἀπόσταση πού τούς χωρίζε ἀπό τούς μαθητευόμενους καί ταπεινωμένους. Συναντοῦμε ἀποτυπωμένη μέ ἀνάγλυφο τρόπο αὐτήν τήν ὑπέρ τῶν ἀξιῶν – τῆς εὐθύνης – αὐτοκαταστροφή στό ἀποικιακό μυθιστόρημα – μέ πρῶτο παράδειγμα τόν «Λόρδο Τζίμ» τοῦ Κόνραντ τό 1899. Στήν περιφερειακή καί ἐλάχιστη ἀποικιακή μητρόπολη Ἀθήνα, γίνονταν, τόν ἴδιο ἐκεῖνο καιρό μνημόσυνα, ὑπέρ τῶν πεσόντων στόν «ὑπέρ τοῦ πολιτισμοῦ» ἀγῶνα, μέ σημεῖο ἀναφορᾶς ὄχι μόνο ὄσους σκοτώθηκαν στόν ἀγῶνα κατά τῶν Ζουλού ἡ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Μαχντί ἀλλά καί αὐτούς πού πέθαιναν πολεμώντας ἐνάντια στούς ἀπροσάρμοστους Εὐρωπαϊούς Μπόερς τοῦ Τρανσβαάλ. Πολλοί Ἀθηναῖοι αἰσθάνονταν ἔτσι ἀλληλέγγυοι στήν εὐρωπαϊκή σταυροφορία καί στίς θυσίες πού ἀποδείκνυαν τήν ὑπεροχή της.

Παρονομαστής στίς φοβίες αὐτές ἦταν οἱ ἔντονοι κοινωνικές ἀνασφάλειες. Ἡ δυναμική τοῦ καπιταλισμοῦ ἀναδείκνυε ἡ κατέστρεφε ἀνθρώπους καί κοινωνικές ὁμάδες ὅπως ἀκριβῶς καί γεωγραφικά κέντρα οἰκονομικῆς δραστηριότητας. Προκαλοῦσε μία διαρκή ρευστότητα πού ἀπό τή μία δημιουργοῦσε εὐκαιρίες κοινωνικῆς ἀνόδου, ἀπό τήν ἄλλη ἀπειλοῦσε συνεχῶς τά ὁποιαδήποτε κεκτημένα. Σέ κάθε κοινωνικό ἐπίπεδο οἱ ἀνθρώποι ἀναζητοῦσαν σταθερές καί ἀσφαλιστικές δικλείδες. Μηχανισμούς δηλαδή πού θά ἐξασφάλιζαν τίς θέσεις πού κατεῖχαν στήν οἰκονομική καί κοινωνική ἱεραρχία καί πού θά βοηθοῦσαν ἴσως τήν περαιτέρω ἀνέλιξη. Οἱ ἀναζητούμενες σταθερές ἀνακαλύπτονταν συχνά στό συμβολικό, φαντασιακό ἐπίπεδο. Οἱ πετυχημένοι καπιταλιστές, συνήθως ἀστοί, ἐπιχειρηματίες, τυχοδιῶκτες, μηχανικοί, ἐσπεύδαν νά ἀποκτήσουν τίτλους εὐγενείας καί νά μιμηθοῦν τόν τρόπο

ζωής μιας άριστοκρατίας που βρισκόταν κατά τά άλλα σέ πλήρη παρακμή, όπως και οι έγγειες ιδιοκτησίες της. Οι δραματικά έπαλειλούμενοι μεσσαστοί και μικροαστοί, έξορκιζαν τις φοβίες τους αυτοπερικλειόμενοι μέσα σέ βαρύτατους κώδικες συμπεριφοράς, κανόνες μέ ασφυκτικές ήθικες προεκτάσεις, που έξορκιζαν τό κακό, τόν κίνδυνο τής πτώσης δηλαδή στό επίπεδο τών «έργατικών» και στους δικούς του «έλευθεριάζοντες» – στήν πραγματικότητα ή στή φαντασία – κανόνες.

Οι πιέσεις αυτές γίνονταν άφορητα αισθητές από τους νέους γενικά και τις νέες είδικά. Καθώς ή άλλαγή γενεών ήταν τό πλέον ευαίσθητο σημείο ως προς τήν ταξική υπόσταση τής οικογένειας, τήν αναβάθμιση ή τήν υποβάθμισή της, τό καθετί που σχετιζόταν μέ τις συμπεριφορές, τις έπιλογές και τις δραστηριότητες του νέου ή τής νέας άποτελούσε αντικείμενο θαθειάς άνησυχίας, ύπαρξιακής άγωνίας σχεδόν. Τό καλό έπάγγελμα για τά άγόρια, ό καλός ή έστω ό σωστός γάμος για τά κορίτσια, ήταν έγγυήσεις ταξικής συνέχειας ή και άνόδου. Τό αντίθετο βιώνονταν ως προσωπική άποτυχία, ως οικογενειακή ήττα στόν άγώνα για «ύπόληψη», για τό σωστό ταξικό πρόσωπο μέ άλλα λόγια.

Αυτές οι στά όρια τής παθολογίας σχέσεις, οι ύπογειες άγωνίες, οι φοβίες, οι εντάσεις στά όρια τής σχιζοφρένειας που διατρέχουν τό έργο του Ίψεν, άντικατοπτρίζουν τό άγχος τής κοινωνίας. Οι άγωνιώδεις άναζητήσεις τής ήθικής και τής έσωτερικής υπόστασης του άνθρώπου που διατρέχουν τό έργο τών μεγάλων Ρώσων συγγραφέων τής εποχής, από τήν ίδια δεξαμενή πηγάζουν. Έκείνο τόν καιρό πολλοί υποστήριζαν ότι και οι μέν και οι δέ, έτρεφαν μέ τό σκοτεινό έργο τους τις «έπιδημίες αυτοκτονιών», ότι τις προκαλούσαν κιόλας. Αυτή ή διάχυτη πελοίθηση δυσκολεύεται νά άποδειχθεί μέσα από τους μαιάνδρους και τις αντιφάσεις τών στατιστικών καταγραφών. Τό βέβαιο μάλλον είναι ότι ή τέχνη καθεαυτή δέν ήταν ό έφευρέτης, ό δημιουργός τών αυτοκτονιών. Ό καθρέφτης μάλλον ήταν, πάνω στόν όποιο άντικατοπτρίζονταν οι βαριές πιέσεις που δέχονταν τότε οι κοινωνίες τών Ευρωπαίων.

Πολλά παράπλευρα φαινόμενα έχουν μάλλον τις ρίζες τους στήν άτμόσφαιρα τής εποχής ή έστω στά χαρακτηριστικά της εκείνα που μέχρι τώρα έπιγραμματικά περιγράψαμε: τή φυγή, τήν αστάθεια, τόν φόβο. Μιά ιδιαίτερη σχέση μέ τή βία άναδείχθηκε αυτήν άκριβώς τήν εποχή. Αν και ήρημη, μέ τά μέτρα τών πολέμων, ή τελευταία έφερε στο προσκήνιο βίαιες έξάρσεις που, όσο κι αν ήταν περιορισμένες, έμοιαζαν νά προαναγγέλουν τά μεγάλα ξεσπάσματα που θα ακολουθούσαν.

Οι νεαροί άστοί άριστοκράτες, οι άξιωματικοί που δέν γνώρισαν πόλεμο ή τόν γνώρισαν στά βάθη τής Άφρικής, έφεραν – παρά τις απαγορεύσεις – και πά-

λι δυναμικά στο προσκήνιο τή μονομαχία, πρακτική που είχε κηρυχθεί άνάρμοστη και κολάσιμη από τόν καιρό του Λουδοβίκου 14ου και που είχε παραμεριστεί από τις τρέχουσες συνήθειες και πρακτικές για πολλές πολλές δεκαετίες. Η πρόκληση τής τύχης υπερέβαινε συχνά τις «είρηνικές» συγκινήσεις που τά τυχερά παιχνίδια – άλλη πρακτική σέ άνοδο εκείνο τόν καιρό – μπορούσαν νά δώσουν. Η «ρώσικη ρουλέτα» έκανε τήν πρόκληση τής τύχης αίματηρή και θανάσιμη βάζοντας τήν ανθρώπινη ζωή πάνω στήν τσόχα και σαρώνοντας τή ρωσική άριστοκρατία και όχι μόνο. Η πρόκληση τής μοίρας παρουσιάστηκε ως έπιθυμητός τρόπος ζωής: τυχοδιώκτες και έξερευνητές έκαναν ό,τι περνούσε από τό χέρι τους για νά φτάσουν εκεί όπου δέν έφτασε ποτέ κανείς ή, συνηθέστερα, στόν θάνατό τους. Κυνηγοί ξεκινούσαν ν' άναμετρηθούν μέ άγρια θηρία, ορειβάτες προκαλούσαν τις θύελλες σέ κάθε άπάτητη κορυφή του πλανήτη, θαλασσοπόροι δύθιζαν τά πλοία τους στους άγους τών έσχατιών τής γής στήν Άρκτική και τήν Άνταρκτική. Κανένας δέν τους έπαιρνε όλους αυτούς για τρελούς, τό αντίθετο μάλιστα συνέβαινε. Οι ριψοκίνδυνοι αυτοί άνθρωποι ήταν οι ήρωες τής εποχής.

Όλα αυτά τά σπουδαία είχαν έναν σταθερό παρονομαστή: τήν άναμέτρηση, τήν υπέρβαση τών όρίων. Η εποχή δημιουργούσε τους άγίους της και συνακόλουθα τους μάρτυρές της. Πάνω και πέρα από τους φόβους, τις άβεβαιότητες, τις άνησυχίες και τις άπειλές, πέρα από τήν έσωτερική δυσπραγία ενός έπιτυχημένου κόσμου, υπήρχε ή υπέρβαση, ή κατάκτηση, αυτό που ό ισχυρός μπορούσε νά πετύχει. Για εκείνον που προκαλούσε τή μοίρα και προσπαθούσε νά πετύχει τό άδύνατο, ό θάνατος είχε σχετική μόνο σημασία. Τό σημαντικό ήταν νά ξεπεραστούν τά όρια, νά δαμαστούν οι φόβοι. Τό παιχνίδι μέ τήν καταστροφή στά όρια τής αυτοακύρωσης, έδινε πρόσθετη άξία στο διάβημα. Τί άξία θά είχε τό έπίτευγμα αν δέν γειτνίαζε έντυπωσιακά μέ τόν άλλο κόσμο;

Μέσα σέ αυτό τό πλαίσιο καλλιεργήθηκε ό νιτσεισμός και οι περί ήρωα άντιλήψεις. Ο τελευταίος έπρεπε νά είναι αυτοκαταστροφικός – νά δέχεται αυτή τήν έκδοχή – για νά είναι υπερβατικός, για νά προτείνει διεξόδα στις άμηχανίες και στις φοβίες του τότε κόσμου. Φυσικά, αυτός ό ήρωας θά ήταν άνδρας. Θά έπρεπε νά φύγει για κόσμους νέους, ν' άναμετρηθεί, νά κατακτήσει, νά ξεπεράσει. Τίποτε από αυτά δέν ήταν γυναικεία ιδιότητα.

Καθώς πλησίαζε ή μεγάλη άναμέτρηση, ή διά του Έθνους, του πολεμικού Έθνους, συλλογική φυγή προς τόν «καλύτερο» άγνωστο κόσμο, οι γυναίκες βρίσκονταν ακόμα μία φορά εκτός παιχνιδιού. Αυτή ή νέα μεγάλη έξερεύνηση, ή νέα κατάκτηση θά γινόταν και πάλι έρήμην τους. Άλλοι, στά πεδία τών μαχών, θά άνοιγαν τόν δρόμο προς τό μέλλον και ό γυναικείος ρόλος θά περιοριζόταν στήν «άναπλήρωση τών άπωλειών» – στήν «υπέρ πατρίδος» μητρότητα. Ο ρόλος

του κάθε μορφής ήρωα δέν ταίριαζε στη δική τους θέση στον κοινωνικό χώρο. Οι νέοι φανατισμοί ήταν για αυτές ή άφετηρία μιάς νέας υποβάθμισης.

Στά πρώτα όμως χρόνια του είκοστού αιώνα, οι συνθήκες είχαν αλλάξει. Οι εργάτριες σε κάποιο βαθμό, στά συνδεόμενα με τις γυναικείες δεξιότητες επαγγέλματα και προπαντός αυτή ή καταπληκτική μάζα υπηρετριών που παρουσιάζονταν στις στατιστικές του 1860-1900, κατασκεύασαν με όλες τις διακλαδώσεις που ακολουθήσαν ένα νέο είδος γυναίκας: την οικονομικά αυτόνομη. Ένα είδος που έρχόταν σε άμεση αντίθεση, που άσφυνκτιούσε, μέσα στις διαδοχικές υποβαθμίσεις που ή εποχή και οι φοβίες της προκαλούσαν. Η ρωγή, τό χάσμα που δημιουργήθηκε πάνω σε αυτή την αντίφαση έδωσε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στο φαινόμενο των επιδημιών της αυτοκτονίας. Του προσέδωσε τή γυναικεία του πλευρά.

Περιορισμένες στον έσωτερικό κύκλο των κοινωνιών, απόβλητες από τις οικουμενικές διαστάσεις του ανδρικού κόσμου, οι γυναίκες – όσες τουλάχιστον είχαν τις υλικές και άλλες προϋποθέσεις για ν' αντισταθούν στις γύρω πιέσεις – υιοθέτησαν τις ιδέες και τά όπλα που ήταν σε χρήση στην αντίπερα, στην ανδρική όχθη. Εκείνη που για λογαριασμό της αποικιακής Ευρώπης λειτουργούσε σε οικουμενική διάσταση. Για τις γυναίκες ή αυτοκτονία-διακήρυξη, ή αυτοκτονία-υπέρβαση έγινε τρόπος αντίδρασης στην πίεση και αντίστασης στην υποβάθμισή τους στον υπό διαμόρφωση κόσμο. Ταυτόχρονα, αυτό τό είδος της αυτοκτονίας, διαμέσου των γυναικών απόκτησε τό πιο καθαρό του κοινωνικό πρόσωπο. Αντιστοιχήθηκε πλήρως με ένα υπαρκτό-σημαντικό πρόβλημα.

Τήν ώρα που οι ήρωες της εποχής, πολεμιστές, έξερευνητές, εκπολιτιστές, ιεραπόστολοι, άθλητές, πιλότοι, τυχοδιώκτες ή μονομάχοι άναζητούσαν τά όρια και τις άντοχές του κόσμου, για νά τά νικήσουν, νά τά ταπεινώσουν, νά τά ξεπεράσουν, αυτοκαταστρεφόμενοι έστω στην άναμέτρηση, μερικές γυναίκες, στη δική τους κλίμακα, τόν κοινωνικό μικρόκοσμο, αναπλάθοντας τους οικουμενικούς ήρωϊσμούς στη μικρή διάσταση, δοκίμαζαν τά άπέναντί τους όρια και άντοχές της κοινωνίας, του τρέχοντα κόσμου, προσπαθώντας νά τά υπερβούν, αυτοκαταστρεφόμενες έστω.

Άπό τούς πολλούς σταθμούς αυτής της άναμέτρησης θά σταθούμε σε δύο, γυρίζοντας πίσω στην μικρή – σε φάση όμως πλέον ραγδαίας ανάπτυξης – Αθήνα. Στις 11 Αυγούστου του 1909, τρία νεαρά κορίτσια, ή Κερασώ Μαντά, 16 χρονών, και οι άδελφές Σοφία και Μαριγώ Τριανταφύλλου, αυτοκτόνησαν με δηλητήριο σε ένα φτωχό σπίτι στην όδό Καποδιστρίου, στο κέντρο της Αθήνας. Η δηλωθείσα αίτια ήταν ή κοινή άγάπη των τριών για τόν ίδιο και τόν αυτόν άμαξηλάτη, τόν Λεωνίδα Μόσχο. Τό σκηνικό όμως της φτώχειας και της ήθικης άπειλής μέσα στο όποιο διαδρα-

ματίστηκαν τά γεγονότα, ώθουσε σε πιο κοινωνικούς συνειρμούς.

Η πρώτη αντίδραση, εκτός από τήν έκπληξη, δέν μπορούσε νά κρύψει τήν ταξική θεώρηση του τραγικού συμβάντος: «Η αυτοκτονία των τριών κοριτσιών της όδου Καποδιστρίου απέδειξε ότι δέν εξέλιπεν από τά κάτω στρώματα της κοινωνίας μας ό ρωμαντισμός», παρατηρούσε ό άρθρογράφος της *Άκροπόλεως*. Η έκπληξη παραχώρησε τή θέση της στην άμηχανία. Οι γνώμες διχάστηκαν: τί πραγματικά έφταιγε για τό κακό; Ο Μόσχος που χαριεντιζόταν και με τις τρεις ή ή διάχυτη επιθυμία φυγής προς έναν καλύτερο κόσμο; Παρά τις γνώμες και τις άτελείωτες συνεντεύξεις των ψυχιάτρων – εκείνο τόν καιρό, εξαιτίας της μόδας, είχαν γίνει ένα είδος σημερινών σεισμολόγων – ή τριπλή αυτοκτονία, άν και τά θύματα της έλάχιστα γραπτά άφησαν πίσω, εκτιμήθηκε ως αυτοκτονία-διακήρυξη από τήν κοινή γνώμη της Αθήνας. Οι δημοσιογράφοι ανέλαβαν νά γράψουν όσα τά κορίτσια δέν πρόλαβαν ή δέν μπόρεσαν νά πούν.

Η αυτοκτονία αυτή ένοχλούσε τά κατεστημένα ήθη. Τά κορίτσια ήταν μικρά, στην έφηβεία ακόμα, και ή προσπάθεια απόδρασης από τή φτώχεια και τή μοίρα είχε υπερβολικά βαρύ κοινωνικό μήνυμα. Η μαζική αυτοχειρία ήταν πάνω από όσα μπορούσε νά δεχτεί ή τότε άθηναϊκή κοινωνία. Οι ψυχίατροι προσπάθησαν νά εξηγήσουν ή νά συγκαλύψουν τά ένοχλητικά σημεία και μίλησαν για ύπόθεση αυθυποβολής βασισμένη στις σχεδόν μαγικές ικανότητες μιάς των κοριτσιών. Η έρπυσα δεισιδαιμονία των τριών, όπως και όλων των κοριτσιών της ηλικίας τους αυτής της κοινωνικής στάθμης στις πόλεις της τότε Ελλάδας, περιγράφηκε ως σατανιστική σχέση. Τό μήλο της έριδας, ό Μόσχος, δέχτηκε μύρια όσα άναθήματα για μιά κατάσταση από τήν όποία ό ίδιος απλά έπωφελήθηκε. Ο έγκλεισμός της φτώχειας, ό έγκλεισμός της ήθικης, στην υπηρεσία της κοινωνικής επιβίωσης, μετατράπηκαν από κοινωνικά φαινόμενα ή ένδειξεις, σε αίτιες ψυχικής παθολογίας.

Μέ λίγα λόγια ό κοινωνικός ιστός άντέδρασε, πολέμησε ένα συμβάν που φάνηκε ιδιαίτερα βαρύ για τις άντοχές του. Τό ενδιαφέρον είναι ότι ή ύπόθεση δέν θάφτηκε, έγινε πρωτοσέλιδο, ισχυροί και άδύνατοι βρέθηκαν νά δίνουν, υπό άνισους έστω όρους, μάχη. Ο συμβολισμός της αυτοκτονίας στις κοινωνικές λειτουργίες είχε προφανώς κερδίσει θέσεις, μαρτυρούσε τή σφοδρότητα της ύπόγειας αυτής σύγκρουσης. Σύγκρουσης της όποιας ή έκβαση – για τόν προσεκτικό παρατηρητή – δέν ήταν πλέον δεδομένη. Μετά βίας κρυβόταν κάποιος θαυμασμός για τό διάθημα των κοριτσιών, για τή δύσκολη άπόφαση και τό ταξίδι τους σε άλλους κόσμους:

«... Μία μικρά ξυλίνη κλίμαξ μās φέρει εις τό άνω πάτωμα της οικίας όπου κατώκουν αι τρεις δηλητηριασθείσαι. Τό διαμέρισμα αυτό αποτελείται από όλίγα δωμάτια πτωχότατα έπιπλωμένα. Κάποιος όμως ρωμαντισμός δέν λείπει από τόν έπαρ-

κωτικό στολισμόν του. Μία πινακίς εις τήν κυρίως αΐθουσαν παριστά ἕνα σκοτεινιασμένο δάσος, μεταξύ τῶν δένδρων τοῦ ὁποίου περιύπτανται ἐξωτικά πτηνά. Εἰς χείμαρρος πλαγίως ρέει μετ' ἀφρῶν. Εἰς δέ τό βάθος, ὅπου ἡ σκιά εἶνε πυκνοτέρα μόλις διακρίνεται μία λευκή καλύβη ἐρημική. Πόσες φορές νά ἐστήριξαν καί τά τρία κορίτσια τά μάτια των καί ἐφαντάσθησαν νά ἀπολαύσουν καί αὐτά ὀλίγας ὥρας ἐκεῖ μοναξιάς εις τάς ἀγκάλας τῶν ἐκλεκτῶν των. Εἰς μίαν γωνίαν ὑπάρχει κρεμασμένο ἕνα δεματάκι ἄχυρα. Ὑπενθυμίζει τήν ζωὴν τῶν ἀγρῶν, τῆς ἐξοχῆς. Προχωροῦμεν ἐντός τῆς αἰθούσης. Διά τοῦ ἐξώστου βλέπομεν τόν κήπον τῆς νομαρχίας. Τριανταφυλλίες καί ἄλλα ἀνθη...

Καθὼς μᾶς εἶπον τά κορίτσια, τά ὁποῖα κάθονται εις τό κάτω πάτωμα, αἱ δύο ἀδελφαί μετὰ τῆς φίλης των Μαντᾶ κάθε ἀπόγευμα ἐβγαίνουν εις τό μπαλκόνι πού βλέπει εις τόν ἀπέναντι κήπον καί ὥρας ὀλόκληρους ἀπεθαύμαζον ὡς ἐν ἐκστάσει τήν μικρὴν ἐκείνην πρασινάδα πού ἔδωκε κάποια ζωὴ εις τοὺς γύρωθι τοίχους. Τί ὄνειρα, πόσες ἐλπίδες νά συνελαμβάνοντο!...»⁹

Ἡ ἀναμενόμενη ἐκρηξὴ ἦρθε ἀρκετοὺς μῆνες μετὰ. Στίς 20 Ἀπριλίου τοῦ 1911, στό Α΄ Νεκροταφεῖο τῆς Ἀθήνας, κάτω ἀπό μία ἀγριοτριανταφυλλία πού ἔγινε ἔκτοτε θρυλική, ἡ Ἐλένη Τσίτσου, 17 χρονῶν, κεντήστρα, καί ὁ Δημήτρης Πανόπουλος, 22 ἐτῶν, ναύτης τοῦ Βασιλικοῦ Ναυτικοῦ, αὐτοκτόνησαν μέ πολύ κρότο ἀπό κοινοῦ. Ἡ ὑπόθεση σέ μία τῆς πτυχή θύμιζε τήν παλαιά τοῦ Μιμίκου καί τῆς Μαιῆς· ἡ κοπέλα πῆρε τήν ἀπόφαση, ἡ κοπέλα ἔδρασε, αὐτή ζήτησε ἀπό τόν ἀγαπημένο τῆς νά τήν ἀκολουθήσει στόν δρόμο τῆς μεγάλης φυγῆς. Στό κάτω κάτω οἱ αἰτίες πού ὀδήγησαν στό διάδημα, τήν κοπέλα κυρίως ἀφοροῦσαν.

«Ὁ ἔρωσ αὐτῶν ἐχρονολογεῖτο πρό πολλοῦ καιροῦ. Ἐσχάτως ὅμως περιήλθεν εις γνῶσιν τῆς μητρὸς τῆς Ἐλένης, ἡ ὁποία βλέπουσα τήν κόρην τῆς νά ἔχη μεγάλας φιλίας μέ τόν Πανόπουλον καί νομίσασα ὅτι ἡ τιμὴ τῆς κόρης τῆς κινδυνεύει, τήν ἐκακομεταχειρίζετο ἀπαιτοῦσα παρ' αὐτῆς νά διακόψη πᾶσαν σχέσιν μέ τόν ἐκλεκτόν τῆς.

(...)

ΕΛΑ Ν' ΑΥΤΟΚΤΟΝΗΣΟΥΜΕ

Οἱ ὕβρεις τᾶς ὁποίας ἄκουε ἡ δυστυχῆς Ἐλένη καθημερινῶς ὑπὸ τῆς μητρὸς τῆς τήν ἀνάγκασαν νά γράψῃ εις τόν ἐραστήν τῆς ὅτι εἶναι ἀδύνατον νά ζῆσῃ περισσότερο αὐτόν τόν βίον καί ὅτι σκέπτεται ν' αὐτοκτονήσῃ.

Προσέτι ἡ Ἐλένη τόν εἰδοποιεῖ ὅτι ἐπειδὴ τόν ἀγαπᾷ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον εις αὐτόν τόν κόσμον, ἂν θέλῃ ν' αὐτοκτονήσουν μαζί καί ἔτσι νά γλυτώσουν ἀπὸ τὰ βάσανα τοῦ ψεύτικου

αὐτοῦ κόσμου. «Θά σέ περιμένω εις τάς ἑπτὰ τό πρῶτῃ τῆς Τετάρτης ἔξωθεν τοῦ φωτογραφείου Στυλιανίδου εις τήν ὁδόν Ἀθηνᾶς. Νά ἔλθῃς ἐξάπαντος εἰδ' ἄλλως θά μεταβῶ μόνη μου καί ριφθῶ εις τάς γραμμάς τοῦ ηλεκτρικοῦ σιδηροδρόμου».¹⁰

Οἱ ἥρωες τοῦ αἱματηροῦ ἐπεισοδίου ἦσαν ἐγγράμματοι – γιά τά μέτρα τοῦ καιροῦ – καί μέ ἐπιστολές, μέ σχεδιάσματα, μέ πεζό ἢ ἔμμετρο λόγο, διακήρυξαν σέ ὅλους τοὺς τόνους τήν συνειδητὴ τους ἀπόφαση καί τίς αἰτίες τῆς. Ἦταν μία καταγγελία πού ἔπεσε σέ ἔδαφος γόνιμο καί, προφανῶς, καλὰ προετοιμασμένο. Ἡ ἱστορία τους, μαζί μέ τά γραπτά τῆς τεκμήρια, ἔγινε ὀλοσέλιδο στίς ἐφημερίδες. Τυπώθηκε ὡς λαϊκὸ ἀνάγνωσμα, σέ φυλλάδιο πού κυκλοφόρησε μάλιστα τήν ἴδια τῆ μέρα τῆς κηδείας. Ἡ πρώτη του ἐκδοσις, 10.000 ἀντίτυπα, ἐξαντλήθηκε σχεδόν αὐθημερόν πρὶν προλάβει νά σταλεῖ στίς ἐπαρχίες πού διψοῦσαν καί αὐτές γιά τίς σχετικές εἰδήσεις. Δέν πῆγαξε ἀπὸ ἀπλή περιέργεια αὐτὴ ἡ δίψα, σήμαινε μᾶλλον πολὺ περισσότερο: ἕνα εἶδος ἀποδοχῆς, ἕναν τρόπο ἐξιδανίκευσης. Τελικά, ἡ διὰ τῆς αὐτοκτονίας ἀναμέτρηση τῶν νεαρῶν κοριτσιῶν μέ τήν κρατοῦσα σέ βάρος τους κατάσταση, φαίνεται πῶς, κάπου ἐδῶ, πετύχαινε τοὺς στόχους τῆς, τήν ὑπέρβαση.

Τὴν ἡμέρα τῆς κηδείας, τό σκηνικὸ ἦταν τό καθιερωμένο. Ἡ νεαρὴ κόρη, ὁμορφη μετὰ θάνατο ὅπως σχεδόν πάντοτε συνέβαινε στίς αὐτοκτονίες, ντυμένη θά ἄσπρα, στολισμένη μέσα στά ἄνθη, προσιτὴ στή θέα τοῦ κοινοῦ καί τόν θαυμασμό τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Δημήτρης ἀντίθετα, κλεισμένος στό φέρετρό του, μὴ ἐπισκέψιμος, συντροφιά μέ ἕναν κακάσχημο ψυχασθένῃ πού ἐπίσης εἶχε αὐτοκτονήσει τήν προηγουμένη.

Ἐκεῖνο πού ἦταν ἀσύνηθες ἦταν ἡ παρουσία τοῦ κόσμου. Ποτέ ἄλλοτε τό νεκροταφεῖο τῆς Ἀθήνας δέν εἶχε ὑποδεχθεῖ τόσο κόσμο, ποτέ ἄλλοτε ἡ γαλήνη τῶν νεκρῶν δέν ποδοπατήθηκε τόσο μεθοδικὰ ἀπὸ τὰ βήματα τῶν Ἀθηναίων καί τίς ἀναρριχῆσεις τους πάνω στά σεβάσματα μνημεῖα. Ἄν ἦταν δημοψήφισμα, τότε ἡ Ἐλένη κυρίως, ἴσως καί ὁ Δημήτρης, θά κέρδιζαν ἀκόμα καί τόν Παῦλο Μελά, τόν πρόσφατο ἐθνικὸ ἥρωα, τό κενοτάφιο τοῦ ὁποίου, στήν κηδεῖα του, δέν εἶχε συγκεντρώσει τόσο κόσμο. Καί κάτι ἐπιπλέον γιά νά συμπληρωθεῖ ἡ κατά τοῦ ἐθνικοῦ ἥρωα σύγκριση. Στὴ δικὴ του κηδεῖα ὑπῆρξε ὀργάνωση. Μέ ἐπικεφαλῆς τὴν Ἐνωσις Συντακτῶν τῶν ἐφημερίδων τῆς Ἀθήνας, ὅλοι σχεδόν οἱ φορεῖς τῆς πόλης, κρατικοὶ ἢ συλλογικοὶ, πῆραν μέρος στήν ὀργάνωση τῆς κηδείας. Στὴν ἀντίστοιχη τῆς Ἐλένης καί τοῦ Δημήτρη ὁ κόσμος πῆγε μόνος του, αὐθόρμητα. Ἐγιναν κάτι σάν μάρτυρες, σάν κοινωνικοὶ ἥρωες, ἂν καί στό σημεῖο αὐτὸ φοβᾶμαι ὅτι καί νά πῶ θά εἶναι παρεξηγήσιμο καί θά θεωρηθεῖ ὡς ὕβρις. Ἀλλιῶς ἔχουμε μάθει νά θεωροῦμε τοὺς κοινωνικοὺς ἥρωες – ἀντιγράφοντας γιά τό κτί-

9. Ἀκρόπολις, 13 Αὐγούστου 1909.

10. Ἀκρόπολις, 21 Ἀπριλίου 1911.

ομο της εικόνας τους τους έθνικούς αντίστοιχους.

Μαθαίνουμε από τις εφημερίδες κυρίως ότι η απήχηση, ή ανάμνηση αυτής της έντυπωσιακής κηδείας κράτησε πολλούς πολλούς μήνες. Για λίγο καιρό τὰ κορίτσια της Αθήνας έζησαν μέρες απόλυτης έλευθερίας. Κανένας πατέρας, κανένας αδελφός δέν τολμούσε νά τραβήξει τὰ σχοινιά πού είχαν τόσο επικίνδυνα τενωθεί. Στο κάτω κάτω οι γονείς της Έλένης, οι συγγενείς και οι γείτονες βρέθηκαν νά απολογούνται από τό εδώλιο του κατηγορουμένου μέ εισαγγελείς τόν κόσμο της μικρής πόλης, της μικρής χώρας όλόκληρο. "Α ναί! Η Έκκλησία, όπως συνήθως δέν κατάλαβε τίποτα. Σέ τέτοιες περιόδους άνατροπών όμως ποιός άσχυρόταν μέ τήν Έκκλησία...

Μετά ήρθε ο πόλεμος, οι πόλεμοι μάλλον. Άνάμεσα στά 1912 και στά 1922, ανάμεσα στά 1914 και στά 1918, ή υπέρβαση διά του Έθνους, διά του θριάμβου των «άνδρικών» και ήρωϊκών «περί άναμέτρησης και κυριαρχίας» άξιων, κυριάρχησαν μέ τόν πλέον τραγικό τρόπο. Όταν όλα αυτά τελείωσαν, ο κόσμος δέν ήταν πλέον ο ίδιος. Τό βασικό έπιχείρημα για τήν ένταξη και τήν επανένταξη των κοινωνικών και πολιτικών χώρων στον κοινωνικό ιστό και τίς λειτουργίες του, οι προσπάθειες για βελτίωση της θέσης τους σε

αυτόν, είχαν ως παρονομαστή τήν έμπειρία του πολέμου: «πολεμήσαμε για τήν πατρίδα», ήταν τό πνεύμα της εποχής, «άρα ή πατρίδα μάς όφείλει».

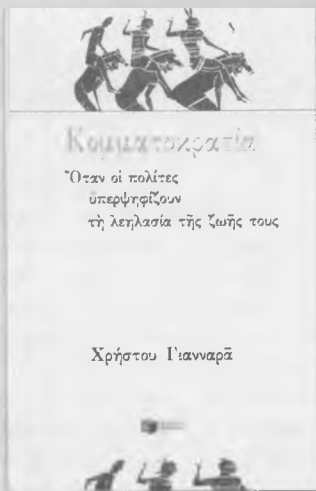
Στίς γυναίκες ή πατρίδα όφειλε πολύ λιγότερα. Δέν είχαν δει χαρακώματα, δέν είχαν ζήσει βομβαρδισμό και έφοδο. Τί νά διεκδικήσουν λοιπόν; Όσα οι άλλεπάλληλες διά της αυτοκαταστροφής διακηρύξεις διαμαρτυρίας είχαν πετύχει σαρώθηκαν μέσα στην αίματηρή θύελλα.

Τό 1925-1927, στή μεγάλη πλέον - μέ τήν έγκατάσταση των προσφύγων - Αθήνα, νεαρές γυναίκες έπεφταν από τήν Ακρόπολη ή έπαιρναν «σουμπλιμέ». Ο θάνατος όμως δέν τίς όμορφαινε πλέον. Οι φωτογραφίες τους, όπως ο άδηφάγος φακός τίς μετέφερε στά πρωτοσέλιδα των εφημερίδων, προκαλούσαν άποτροπιασμό, «προσέβαλαν τήν δημόσια αιδώ», όπως έλεγαν οι συντηρητικοί και ή Έκκλησία. Μέ άφορμή αυτές τίς εικόνες και πρόσχημα τὰ «κατά της αυτοκτονίας» μέτρα, ο Πάγκαλος, στή σύντομη δικτατορία του, άπαγόρευσε τή δημοσίευσή τους και ταυτόχρονα πήρε αρκετά πρόσθετα μέτρα κατά της έλευθεροτυπίας. Τά μέτρα θεωρήθηκαν φυσικά και άναμενόμενα. Τόσος άποτροπιασμός γεννιόταν πλέον από μία κίνηση πού λίγα μόλις χρόνια νωρίτερα, συγκινούσε και κινητοποιούσε. Είχαμε όμως μπει πιά στίς εποχές της άληθινής έξαχρείωσης...

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΑΤΑΚΗ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ
Κομματοκρατία

Τι είναι η κομματοκρατία;
Ποια τα συμπτώματα, ποιες οι τεχνικές και
οι μηχανισμοί της και γιατί εμείς, οι πολίτες, υπερψηφίζουμε
τη λεηλασία της ζωής μας;

280 σελ. 17 €

Σ Ε Ο Λ Α Τ Α Β Ι Β Λ Ι Ο Π Ω Λ Ε Ι Α

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΠΑΤΑΚΗ: ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ 65, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 010.38.11.850 ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 010.38.31.078 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Ν. ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ 122, ΤΗΛ. 0310.70.63.54-5

Ο ΔΙΩΓΜΟΣ ΤΩΝ ΓΙΑΝΝΙΩΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Μέσα από την εφημερίδα *Άγωνιστής* τών Ίωαννίνων

του Βασίλη Μπούτου

Είναι γνωστό ότι οι Γερμανοί συνέλαβαν με έφοδο 1.860 Γιαννιώτες Έβραίους τά ξημερώματα τής 25ης Μαρτίου 1944 και τούς οδήγησαν στη Λάρισα, όπου και τούς κράτησαν με τά συλληφθέντα – τήν ίδια μέρα – μέλη τών εβραϊκών κοινοτήτων τών θεσσαλικών πόλεων, γιά νά τούς άποστείλουν, λίγο άργότερα, μαζί με τούς όμοθρήσκους τους από τίς πόλεις Άθήνα, Άρτα, Πρέβεζα, Άγρίνιο, Πάτρα, Χαλκίδα και Καστοριά σιδηροδρομικώς στό Άουσοβιτς, όπου και έφτασαν στίς 11 Άπριλίου 1944. Ήταν ή μεγαλύτερη άποστολή Έβραίων από τήν Ελλάδα πού έγινε ποτέ. Ή πλειοψηφία τών 5.000 περίπου έκτοπιζόμενων εκείνης τής άποστολής οδήγήθηκε κατ' εϋθείαν στους θαλάμους άερίων. Μόνο πέντε-έξι βαγόνια με «προνομιούχους Έβραίους», κατόχους ξένων διαβατηρίων, πού είχαν καταλήξει – μέσω Βιέννης – στό Μπέργκεν-Μπέλσεν επέζησαν μέχρι τό τέλος του πολέμου.¹ Οί Γιαννιώτες Έβραίοι, ως έλληνόφωνοι, πίστευαν ότι δέν κινδύνευαν από τυχόν έκτοπισμό, τόν όποιο είχαν ύποστει ό όμοθρησκοί τους τής Θεσσαλονίκης ένα χρόνο νωρίτερα. Ο ίδιος ό πνευματικός τους ήγέτης Σαμπεθά Καμπιλής έτρεφε τυφλή πίστη στίς γερμανικές διαβεβαιώσεις,² γι' αυτό και πιάστηκαν – κυριολεκτικά – στον ύπνο.

Στά τέλη Μαρτίου 1944, ό Ναπολέων Ζέρβας κατέγραψε στό προσωπικό του ήμερολόγιο τά προβλήματα υγείας πού τόν ταλαιπωρούσαν, τά παράξενα όνειρά του, τίς συνηθισμένες πλέον προστριβές με τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και τίς σχέσεις του με τούς Βρετανούς συνδέσμους. Ώστόσο, δέν έγραψε τίποτα γιά τό δραματικό συμβάν πού συντελούνταν λίγα μόλις χιλιόμετρα μακριά από τό λημέρι του: οί γερμανικές άρχές, όπως προαναφέραμε, είχαν μόλις έξαποστείλει, μέσα σε μία μέρα, τό σύνολο του εβραϊκού πληθυσμού τών Ίωαννίνων σε στρατόπεδο συγκέντρωσης.³ Τό παράδοξο είναι ότι ό ΕΔΕΣ, ή όργάνωση τής όποίας προϊστατο, είχε βοηθήσει όσους Έβραίους τό ζήτησαν νά κρυφτούν στό γύρω βουνά. Από τήν άλλη, τό ΕΑΜ/ΕΛΑΣ όχι μόνο συνέβαλε στη σωτηρία μεμονωμένων ανθρώ-

πων, αλλά προχώρησε σε γενικότερα μέτρα διαμαρτυρίας κατά τών αντιεβραϊκών γερμανικών έπιλογών, όπως θά φανεί στη συνέχεια, μέσα από τήν εφημερίδα *Άγωνιστής*, «καθημερινό Όργανο τής Έπαρχιακής Έπιτροπής ΕΑΜ Γιαννίνων».

Στά Άρχεϊα Σύγχρονης Κοινωνικής Ίστορίας σώζονται φύλλα τής συγκεκριμένης εφημερίδας από τόν Μάρτιο του 1944 έως τόν Οκτώβριο του 1946, με αρκετά κενά μέν, αλλά ή εικόνα τής εποχής αναδύεται σχετικά ολοκληρωμένη. Πρέπει νά σημειωθεί ότι ή κυκλοφορία τής άνερχόταν στα 1.300 φύλλα, πού από τό 1945 αύξήθηκαν στα 3.000, ενώ τήν ίδια χρονιά επέκτάθηκε ή κυκλοφορία τής «σ' όλη τήν Ήπειρο, σ' όλη τήν Ελλάδα όπου υπάρχουν Ήπειρώτες, στην Άμερική, στό Σουδάν, τήν Αίγυπτο». Ή εφημερίδα πρόβαλε τό εβραϊκό ζήτημα άλλοτε στην πρώτη σελίδα κι άλλοτε στα «ψιλά», μέχρι τόν Νοέμβριο του 1945. Βέβαια τήν κυρίαρχη θέση στην καθημερινή ύλη τής κατέχουν ή πολιτική αντίπαράθεση του συνασπισμού τών πολιτικών κομμάτων του ΕΑΜ με τίς Έθνικές Κυβερνήσεις, ή διαμάχη του ΕΔΕΣ με τόν ΕΛΑΣ, ό ρόλος τών δοσιλόγων, ή πείνα κλπ. Είναι φανερό ότι ή χώρα οδεύει προς τήν εμφύλια σύγκρουση πού δέν θά άργήσει νά ξεσπάσει. Τά πολιτικά πάθη οξύνονται, ή φτώχεια μαστίζει τόν πληθυσμό και ή εγκαταλειφθείσα εβραϊκή περιουσία παραμένει πειρασμός γιά τήν πλειοψηφία τών εξαθλιωμένων Γιαννιωτών. Ή άνυπαρξία όργανωμένου κράτους επιτρέπει φαινόμενα διαρπαγής και λεηλασίας. Ή Τοπική Αυτόδιοίκηση προσπαθεί νά αποκαταστήσει τήν τάξη και τήν κοινω-

1. Χάγκεν Φλάισερ: *Στέμμα και Σβάστικα. Ή Ελλάδα τής Κατοχής και τής Αντίστασης*, τόμος 2, εκδόσεις Παπαζήση, Άθήνα 1995, σελ. 336.

2. Χάγκεν Φλάισερ: όπ.π., σελ. 336.

3. Μάρκ Μαζάουερ: *Τό εβραϊκό ζήτημα και ή κατοχή: σιωπές, πηγές, προτάσεις*, περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 52-53, Ίούλιος-Δεκέμβριος, Άθήνα 1994, σελ. 89.

νική γαλήνη μέ τή βοήθεια των ὄπλων τοῦ ΕΛΑΣ. Μέσα σέ αὐτό τό κλίμα οἱ ἐπιζήσαντες τῶν στρατοπέδων ἐπιστρέφουν καί προσπαθοῦν νά ξαναφτιάξουν τή ζωή τους, τήν κοινότητά τους. Ὅμως τίποτα δέν εἶναι ὅπως πρῖν ἀπό τόν πόλεμο. Τίποτα καί γιά κανένα. Ἡ ναζιστική λαίλαπα ἔχει ἀφήσει πίσω της χαινουσες πληγές. Ἀλλά ὅς πάrouμε τά πράγματα ἀπό τήν ἀρχή.

Στίς 28.3.1944, τρεῖς μέρες μετά τή σύλληψη καί τόν ἐκτοπισμό τῶν Ἑβραίων τῆς πόλης, στό ὑπ' ἀριθμ. 154 φύλλο, πού ἔχει τό σχῆμα καί τόν χαρακτήρα πολυγραφημένης προκήρυξης – ἴσως λόγω τοῦ ἐκτακτου γεγονότος – γράφει μέ τή γλώσσα καί τό ὕφος ἐκείνης τῆς ἐποχῆς στό κύριο ἄρθρο:

ΤΟ ΠΟΓΚΡΟΜ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ

Τό ξεκλήρισμα τοῦ Ἑβραϊκοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης μας, οἱ Γκεσταπιτίτες καννίβαλοι καί ἡ λαχανοφυλλάδα τους “Ἡπειρωτικός Κῆρυξ” αἰσθάνθηκαν τήν ἀνάγκη νά τό δικαιολογήσουν. Μπρός στό κύμα τῆς ἀγανάκτησης καί τό μῖσος πού πρόβλεπαν πῶς θά ἐπροκαλοῦσε τό νέο κακούρημά τους, στούς Χριστιανούς Γιαννιώτες, θεώρησαν φρόνιμο νά προετοιμάσουν ψυχολογικά τό κοινό, προσβάλλοντας τοὺς ξετσιώπτους καί ξεδιάντροπους Χιτλεροφασιστικούς ἰσχυρισμούς, πῶς “οἱ ἔβραιοι μᾶς ἀπέσπῶν τό ἐμπόριο ἀπό τάς χεῖρας μας”, “πῶς ὕψωναν τάς τιμᾶς”, “πῶς ἐδημιούργησαν τήν μαύρη ἀγοράν καί τόν ὑποβιβασμόν τοῦ νομίσματος”. Πίσω ἀπ' ὅλες αὐτές τίς αἰσχρές κι ἀτιμωτικές γιά τή νοημοσύνη τῶν Γιαννιωτῶν δικαιολογίες, κρύβεται ἡ σατανική πρόθεση τῶν καννίβαλων Γερμανῶν καί τῶν ντόπιων σωβινιστικῶν μεγαλομαυραγορίτικων κύκλων νά δικαιολογήσουν τό ἐγκλημά τους, παρουσιάζοντας τοὺς Ἰσραηλίτες σάν ὑπαίτιους τῆς πείνας, καί τῆς δυστυχίας τῶν Γιαννιωτῶν. Καί μ' ὄλο πού δέν θά βρεθεῖ κανένας Γιαννιώτης νά καταπιεῖ τό χοντρό αὐτό χάπι τῆς Γκεσταπιτίτικης ἀπάτης, θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά ἀνασκευάσουμε τά ὅσα μᾶς σεβδίρισε ἡ γκεσταπιτίτικη φυλλάδα. Ὁ Ἑλληνικός λοιπόν λαός, οἱ Ἡπειρώτες, οἱ Γιαννιώτες δέν εἶχαν κανένα “μυστικόν” ἐχθρό γιά νά τόν ἀνακαλύψουν σήμερα στοὺς Ἑβραίους. Ἐχθροί καί μάλιστα ὀλοφάνεροι εἶναι οἱ Γερμανοβούλγαροι καταχτητές, οἱ ντόπιοι πράχτορες τους ἐθνοπροδότες Ράλλης, Τομπρῆς, οἱ συνεργοί τῶν Γερμανῶν στά πογκρόμ κατὰ τῶν Ἑβραίων, λίγοι μαυραγορίτες σωβινιστές, ἡ Ἀσφάλεια καί ἡ Χωροφυλακή. Ὑπεύθυνους γιά τή δυστυχία καί τήν ἐξαθλίωσή τους οἱ Γιαννιώτες δέν θεωροῦν τοὺς συμπολίτες τους Ἑβραίους διοπαλιστές, ὑπεύθυνους θεωροῦν τοὺς Γερμανούς πού ληστεύουν τά προϊόντα τῆς χώρας, πού ἀπομιζοῦν κάθε οἰκονομική ἰκμάδα καί καταστρέφουν τόν παραγωγικό μηχανισμό τῆς Ἑλλάδος. Ὑπεύθυνους γιά τή μαύρη ἀγορά θεωροῦν οἱ Γιαννιώτες ὄχι

τοὺς Ἑβραίους φτωχοὺς οἰκογενειάρχες, ἀλλά τοὺς ἴδιους τοὺς Γερμανούς πού πρῶτοι καί καλλίτεροι ἐνεργοῦν τόν πιό χοντρικό μαυραγοριτισμό. Ὑπεύθυνοι γιά [τῆ] φοβερή καταράκτα τῆς δραχμῆς δέν εἶναι οἱ Ἑβραῖοι. Εἶναι ἡ προδοτική Κυβέρνηση τοῦ Ράλλη-Τοιρονίκου-Ταβουλάρη, πού πιστοὶ Γερμανόδουλοι, ἐκδίδουν ἀράδα ἀκάλυπτα χαρτονομίσματα, ἐντείνουν τόν πληθωρισμό, γιά νά πληρώσουν τάς ἑκατοντάδας δισεκατομμύρια ἀνερχόμενα ἐξοδα διατροφῆς τοῦ Χιτλεροφασιστικοῦ Στρατοῦ Κατοχῆς. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι τῆς δυστυχίας τῶν Γιαννιωτῶν, καί ὄλου τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Αὐτοὶ εἶναι οἱ φανεροί καί οἱ κρυφοί ἐχθροί κι αὐτοὺς χρόνια τώρα, στά βουνά καί στοὺς κάμπους, στίς πολιτεῖες καί στά χωριά μέ τό ντουφέκι στά βουνά, καί μέ γυμνά τά στήθη στίς πολιτεῖες ἀντιμετωπίζει καί μάχεται παλληκαρήσια ὁ γενναῖος λαός μας. Καμιά ἀπάτη λοιπόν, κανένα προσχεδιασμένο Γκεσταπιτίτικο πογκρόμ κατὰ τῶν Ἑβραίων ἀδελφῶν μας δέν πρόκειται νά κάνει ὁ λαός μας γιά νά χάσει ἀπό τό μάτι του τοὺς πραγματικούς ἐχθρούς του κι ὑπαίτιους τῆς σημερινῆς σωλαβίας [δυσανάγνωστο, μάλλον τραγωδίας] καί δυστυχίας. Μά καί τή διάσπαση τῆς στενῆς συμμαχίας τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων μέ τοὺς Ἑβραίους καί γενικά μέ τό μειονοτικό στοιχεῖο τῆς Χώρας πού ἐπιδιώκουν οἱ Χιτλερικοί καί οἱ πράχτορές τους δέν πρόκειται νά τήν πετύχουν. Οἱ Ἑλληνες τό ξέρουν καί οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Τοιάμηδες, οἱ Βλάχοι πείστηκαν πῶς μονάχα ὁ κοινός ἀγώνας θά μᾶς λυτρώσει ὄλους ἀπ' τῆ Χιτλεροβουλγάρικη σκλαβιά καί θά μᾶς δώσει τό δικαίωμα τῆς αὐτοδιάθεσῆς μας. Κοινός εἶναι ὁ ἐχθρός γιά ὄλους. Κοινή πρέπει νά εἶναι καί ἡ πάλη μας. Οἱ Γερμανοί μέ τό ξεριζωμα τῶν ἑβραϊκῶν οἰκογενειῶν ἀπ' τίς ἐστίες τους, πᾶνε δίπλα στ' ἄλλο νά πλιατσικολογήσουν τίς περιοσιές τους καί τό κυριότερο νά ἐξασφαλίσουν ἐργατικά ἐφεδρικά χέρια γιά τά ὀχυρωματικά ἔργα, γιά τά ἐργοστάσια τους στή Γερμανία. Τό ἴδιο κάνουν καί μέ τοὺς Ἰσραηλίτες τῆς Θεσ/κης, Ἀθήνας, Βόλου. Τό ξεριζωμα τῶν Ἰσραηλιτῶν ἔχει τόν χαρακτήρα μιᾶς καμουφλαρισμένης ἐπιστράτευσης. Κι ἐπειδή οἱ Ἑβραῖοι εἶναι Ἑλληνες, ἀποτελοῦν καί αὐτοὶ κομμάτι τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἡ καμουφλαρισμένη αὐτή ἐπιστράτευση στρέφεται ἄμεσα καί κατὰ τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων. Τίποτε δέν ἀποκλείει τήν ὁμαδική μεταφορά τῶν ἑβραίων στά ὀχυρωματικά ἔργα νά τήν ἀκολουθήσει ἀργότερα ἡ μεταφορά καί τῶν Χριστιανῶν Γιαννιωτῶν.

Ὅλοι στό πόδι συνεπῶς. Ἄς ἐντείνουμε τήν πάλη μας ἀκόμα πιό πολύ γιά τό δῶξιμο τῶν Γερμανοβουλγάρων ἐπιδρομῶν καί τῶν ντόπιων πραχτόρων τους. Ἄς στιγματίσουμε τό νέο ἐγκλημα τῶν Γερμανῶν. Ἄς εἶμαστε ἔτοιμοι νά ματαιώσουμε

με νέο ξερίζωμα έπιστράτευσης [και Χριστιανικής (;)]. Νά σταματήσουν οι διωγμοί κατά των Έβραίων. Ν' αφήθουν νά γυρίσουν στις έστιές τους. Κάθε Χριστιανός γείτονας μαγαζιού ή σπιτιού Ισραηλίτου άς κάνει άν μπορεί για νά περιφρουρήσει τήν περιουσία και τό νοικοκυριό του.

Κάτω οι διωγμοί των Έβραίων.

Θάνατος στους Γερμανοβούλγαρους έπιδρομείς και στους ντόπιους πραχτόρους τους.

Στή δεύτερη σελίδα του ίδιου φύλλου, συμπληρώνεται:

ΞΕΡΙΖΩΣΑΝ ΤΟΝ ΕΒΡΑΪΚΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τά Χιτλεροφασιστικά καθάρματα, τή νύχτα τής 24ης πρός τήν 25ην Μαρτίου άρπαξαν σάν γκάγκστερς τίς έβραϊκές οικογένειες τής πόλης μας, και τούς μετέφεραν, άφου τούς λήστεψαν τά υπάρχοντά τους, σέ άγνωστη κατεύθυνση. Ο πρωτοφανής αυτός διωγμός των Έβραίων, ξεσήκωσε ένα μεγάλο κύμα αγανάκτησης ανάμεσα στον Χριστιανικό πληθυσμό τής πόλης μας. Τό ΕΑΜ Ιωαννίνων διαμαρτυρόμενο καταγγέλεται τό έγκλημα των Γερμανών και καλεΐται ό Χριστιανικός πληθυσμός νά εκδηλώσει τήν άλληλεγγύη του [στό] κατατρεγμένο Έβραϊκό στοιχείο.

Παράλληλα, τήν 1.5.1944, τό περιοδικό 'Ηπειρωτικά Νιάτα, Όργανο του Συμβουλίου Περιοχής τής ΕΠΟΝ, γράφει: «Χιλιάδες άδέρφια μας Έβραίοι σύρθηκαν στά σκλαβοπάζαρα και στον όμαδικό θάνατο, συλλήψεις και εκτελέσεις πατριωτών συνεχίζονται και ή Γκεστάπο τρομοκρατεί τόν λαό με μεσαιωνικούς άπαγχονισμούς...».

Θά χρειαστεί νά περάσουν σχεδόν έπτά μήνες, ώς τίς 8.12.1944 – κι ενώ οι Γερμανοί έχουν έγκαταλείψει τήν Ελλάδα – για νά σημειωθεί στον Άγωνιστή ή τρίτη γραπτή αναφορά σχετικά με τούς Έβραίους των Ιωαννίνων, με τίτλο:

Η ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

Οί παλιννοστήσαντες συμπολίται μας Ισραηλίται συνήλθον εις σύσκεψιν και εξέλεξαν προσωρινήν έπιτροπήν εις αναπλήρωσιν του άπόντος Διοικητικού Συμβουλίου τής Ισραηλιτικής Κοινότητας Ιωαννίνων πρός προστασίαν έν γενει των συμφερόντων τής Κοινότητας και των άπουσiazόντων μελών της και περιφρούρησιν τής Κοινοτικής και Ιδιωτικής περιουσίας. Ως προσωρινή έπιτροπή εξέλέγησαν οι κ.κ. Ισαάκ Μποχωρόπουλος, Ίωσηφ Γκανής, Νισήμ Ι. Νεγρίν, Ησαΐας Μπέσος, Σολομών Ν. Κοέν.

Προφανώς οι «παλιννοστήσαντες» είναι μερικοί από τούς διασωθέντες στό βουνό, άφου οι εκτοπιζόμενοι

στό Άουσοβιτς πού δέν είχαν έξοντωθει στά κρεματόρια, παρέμεναν ακόμα στό στρατόπεδο κι άρχισαν νά έπιστρέφουν στά Γιάννενα τήν έπόμενη χρονιά, όπως ό Λεόν Μπατής, ό πρώτος Γιαννιώτης όμηρος πού γύρισε στή γενέθλια πόλη του κι άφηγήθηκε τήν περιπέτειά του στά ναζιστικά στρατόπεδα θανάτου, προκαλώντας τήν άμηχανία ή και τή δυσπιστία όλων. Ανάμεσα στή μέλη τής Προσωρινής Έπιτροπής είναι και ό Ισαάκ Μποχωρόπουλος, πού σύμφωνα με τή μαρτυρία τής (όχτάχρονης τότε) κόρης του, κ. Τούλας Κοπέ, κατέφυγαν με τή βοήθεια του ΕΔΕΣ στό χωριό Τσαρίτσοινα και επέστρεψαν στά Γιάννενα μετά τήν άπελευθέρωση, βρίσκοντας τό σπίτι τους λεηλατημένο και τούς όμοθρήσκους τους άπόντες.

Στίς 12.12.1944 στό άρθρο με τίτλο «Ό Δωρόθεος και ή διπλωματία», όπου καταγγέλεται ή «διπλωματική» συμπεριφορά του μητροπολίτη Παραμυθιάς Δωρόθεου, ανάμεσα στον ΕΔΕΣ και στον ΕΛΑΣ, διαβάσουμε: «[...] Τά τέλη Ιουνίου ή αρχές Ιουλίου όταν ό Δωρόθεος ήρθε στά Γιάννενα για νά πάρη ύφασματα από τήν Ισραηλιτική περιουσία, έξήτησε [...]».

Η έπόμενη αναφορά στό έβραϊκό ζήτημα γίνεται στίς 19.1.1945 όπου ναι μέν τά πράγματα λέγονται με τό όνομά τους, αλλά ταυτοχρόνως υποδεικνύεται στά θύματα νά δείξουν κατανόηση!

ΟΙ ΙΣΡΑΗΛΙΤΕΣ ΠΟΥ ΓΛΥΤΩΣΑΝ

Τό τί διωγμό έπαθαν οι Ισραηλίτες από τούς Ούνους είναι γνωστό, τό πώς λεηλατήθηκε ή περιουσία τους άπ' όλους εκείνους πού με τήν προστασία των Γερμανών τήν ανέλαβαν, είναι κοινό μυστικό. Σήμερα γύρισαν μερικοί από τούς Ισραηλίτες πού δέν έχουν ούτε κατασρόλα. Είναι λογικό και δίκαιο νά πάρουν από τά υπάρχοντα μέρος τουλάχιστον έναντι τής περιουσίας τους. Πρέπει λοιπόν νά παραληφθή τό συντομώτερο ή Ισραηλική περιουσία, από τήν Έπιτροπή πού συγκροτήθηκε, ή όποία και θά λύσει τό ζήτημα. Χρειάζεται όμως νά κατανοηθεί και από τούς συναγωνιστές Ισραηλίτες πώς αυτά δέν γίνονται μέσα σέ μία μέρα.

Στό μεταξύ οι διαρπαγές έβραϊκών περιουσιών είναι μάλλον καθημερινό φαινόμενο, πού υποχρεώνει τίς «Άρχές» νά προβοϋν στίς 23.1.1945 στήν παρακάτω ανακοίνωση:

Περιήλθε σέ γνώση μας ότι πολλοί πολίτες καταστρέφουν Ισραηλιτικές περιουσίες με τό νά άφαιρούν διάφορα υλικά από τά Ισραηλικά σπίτια πόρτες, παράθυρα, κεραμίδια κλπ. Κάνουμε γνωστό ότι κάθε συλλαβανόμενος θά παραλέμπεται στό Στρατοδικείο και θά τιμωρείται άυστηρότατα.
Διοίκηση ΥΙ Ταξιαρχίας

Η προσπάθεια άποκατάστασης τής τάξης και των «άδικιών» μέσω άπειλών είναι καταφανής στίς έπόμε-

νες δύο ἀνακρινώσεις πού δημοσιεύτηκαν στό ἴδιο φύλλο στίς 25.1.1945.

Φέρομε σέ γνώση τοῦ κοινοῦ ὅτι ἡ περιουσία τῶν Ἰσραηλιτῶν διατελεῖ ὑπό μεσεγγύησιν τοῦ ΕΛΑΣ καί διαχειρίζεται ὑπό Ἐπιτροπῆς ὑπαγομένη εἰς ΕΤΑ. Ὅσοι κατά τό διάστημα τῆς κατοχῆς ἀπό τοῦ διωγμοῦ τῶν Ἰσραηλιτῶν μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως ἠγόρασαν παρά τῶν ἀρχῶν κατοχῆς ἢ ἄλλως πῶς κατέχουν εἶδη ἀνήκοντα στούς παραπάνω νά τά δηλώσωσι στήν Ἐπαρχιακή ΕΤΑ Γιαννίνων μέχρι τήν 25η τρέχοντος. Μετά τήν παρέλευσιν τῆς ἄνω προθεσμίας πᾶς ἀνακαλυπτόμενος κάτοχος τοιούτων εἰδῶν θά συλλαμβάνεται καί θά παραπέμπεται στό Στρατοδικεῖο σά σαμποταριστῆς τοῦ ἀγῶνα.

Ἡ Υἱ Ταξιαρχία

Καί:

Γίνεται γνωστό στούς ἐνδιαφερόμενους πού ὑπέβησαν αἴτησιν στέγασης στήν ἀρμοδία Ἐπιτροπῆ τοῦ Δήμου ὅτι ἀπό σήμερον Πέμπτην 25 τρέχοντος ἀρχίζει ἡ ἐγκατάσταση αὐτῶν στά ἑβραϊκά σπίτια πού κατεκύρωσε ἡ Ἐπιτροπῆ κατά προτεραιότητα. Σχετικές πληροφορίες μποροῦν νά πάρουν οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἀπό τό ἀρμόδιο γραφεῖο τοῦ Δήμου κάθε μέρα ἀπό τίς 10 πμ. ἕως τίς 11 μμ. Ἐπίσης γίνεται γνωστό στούς αὐθαιρέτως καί χωρίς ἐγκριση τῆς ἐπιτροπῆς Στέγασης καταλαμβάνοντας σπίτια ἑβραϊκά ὅτι ὑποχρεοῦνται νά τά ἀδειάσουν ἐντός 3 ἡμερῶν γιά νά ἀποφύγουν τίς νόμιμες κυρώσεις.

Στά πλαίσια τῆς ἀντιπαράθεσης τοῦ ΕΑΜ μέ τά κατοχικά ἑλληνικά Σώματα Ἀσφαλείας, δημοσιεύεται στίς 10.2.1945 – γιά νά φανεῖ ὁ προδοτικός ρόλος τῆς Ἑλληνικῆς Χωροφυλακῆς – ἡ ὑπ' ἀριθμ. 74, συγκαρητήριος ἐπιστολή τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Γερμανικῆς Ἀστυνομίας Τάξεως πρὸς τόν Διοικητῆ Ἡπείρου Τσιμπρή, μέ τίτλο:

**Ἡ ΓΚΕΣΤΑΠΟ ΑΠΟΝΕΜΕΙ ΕΠΑΙΝΟ
ΣΤΗΝ «ΕΛΛΗΝΙΚΗ» ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗ
ΓΙΑ ΤΙΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΗΣ**

Κατά τήν ἀναχώρησιν τῶν Ἑβραίων ἡ Ἑλληνική Χωροφυλακή ἐπετέλεσε καλῶς τά ἀνατεθέντα αὐτῇ καθήκοντα. Ἐπίσης καί ἀργότερον ἀνατέθησαν εἰς τήν Ἑλληνική Χωροφυλακὴν σοβαρά καθήκοντα, τά ὁποῖα ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά ἐκτελεῖ ἡ Χωροφυλακή (δηλ. ἡ ἐξασφάλισις τῶν Ἰουδαϊκῶν περιουσιῶν) θά ἔχαιρον μεγάλως ἐάν πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν ὡς ἄνω ὑπηρεσιῶν τῆς Ἑλληνικῆς Χωροφυλακῆς καί ὡς μίαν παρακίνησιν ὅπως καί εἰς τό μέλλον ἐπιτελεῖ καλῶς τό καθήκον τῆς. Ἡ Γενική Διοίκησις διαθέτει δι' αὐτούς ἐκ τῶν ἐνόμων τρόφιμα, ἐνδύματα, ὑποδήματα καί ἄλλα χρεώδη ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ. Ἰδία ἠργάσθη καλῶς ὁ Διευθυντής τοῦ Τμήματος Ἀσφαλείας

ὑπομοίραρχος Γρίβας καί εἰς αὐτόν ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος τό ἐπιτευχθέν ἀποτέλεσμα. Ὑπογραφή,

Ταγματάρχης τῆς Ἀστυνομίας Τάξεως

Γιά πρώτη φορά, τήν 1.3.1945 ἐπανέρχεται μέ πρωτοσέλιδο κύριο δίστηλο ἄρθρο, γιά νά ἐπιτεθεῖ στούς ἀντιπάλους, ἀναφορικά μέ τό μεγάλο ζήτημα πού τάλανίζει τήν πόλη κι ἔχει σχέση μέ τίς περιουσίες πού ἄφησαν πίσω τους οἱ δολοφονημένοι στό Ἄουσιβιτς.

Ἡ ἸΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ

Μερικοὶ γυμνοσάλιαγκες τῆς πόλης μας, τίς τελευταῖες ἡμέρες ξεδιπλώθηκαν καί περιφέρονται στούς δρόμους μιλώντας γιά “διασπάθισις τῆς Ἰσραηλιτικῆς περιουσίας” καί ἀκόμα γιά “κλεψιές”, χωρίς τουλάχιστον νά ντρέπωνται. Σοῦ δίνουν τήν ἐντύπωσιν τῶν γυναικῶν ἐκεῖνων, τροφίμων τῶν οἰκῶν ἀνοχῆς πού μιλοῦν περὶ ἠθικῆς. Νομίζουν οἱ τυφλοπόντικοι αὐτοί, πῶς ὁ Λαός δέν τοὺς ξέρει καί πῶς μποροῦν μ' αὐτά νά συγκαλύψουν τίς βρωμιές καί τά ἔργα τους.

Ἄς βάλομε τά πράγματα στή θέση τους, γιά νά μή ψαρεύουν στά θολά νερά οἱ ὄψιμοι αὐτοί προστάτες τῶν Ἰσραηλιτῶν. Μέ τόν ἄνανδρο καί βαρβαρο διωγμὸ τῶν συμπολιτῶν μας Ἑβραίων ἡ περιουσία τους ἔμεινε ἔρμαιο τῶν διαφόρων Τσιμπρήδων-Φράντζηδων-Πάτερ Ἀθανασίου κι ὄλου αὐτοῦ τοῦ ἐντιμου συναφιοῦ πού σήμερα κόβεται καί ὀδύρεται. Εἶναι σέ ὄλους γνωστό πῶς οἱ Ἰσραηλίτες στά Γιάννενα εἶχαν στά χέρια τους τό μεγαλύτερο μέρος τῶν προϊόντων βιομηχανικοῦ ἐμπορίου ἀξίας ἑκατοντάδων ἂν ὄχι ἑκατομμυρίων χρυσῶν λιρῶν κι ὅλη αὐτή ἡ περιουσία περιήλθε στά χέρια αὐτοῦ τοῦ λωποδύτικου συγκροτήματος. Ἡ ρεμούλα καί ἡ κλεψιά πού ἐπεκράτησε εἶναι κάτι πού ἔγινε γνωστό σέ ὅλη τήν Ἡπειρο καί γιά νά καλύψουν τίς βρωμιές τους ἔδιναν πότε-πότε καί μερικά ψίχουλα στούς ὑπαλλήλους ἢ σέ κανένα χωριό. Ὁ ἀξιότιμος κ. Γιαννῆς μετέφερε δεκάδες ὀλόκληρων αὐτοκινήτων ἐμπορευμάτων στήν Ἀθήνα καί τά πούλησε. Ὁ Σεβασμιώτατος Σπυρίδων προέβη στήν ἀγιώτατη πράξι τῆς περισυλλογῆς μερικῶν αὐτοκινήτων ἐμπορευμάτων γιά τήν Ἀθήνα. Ὁ Πάτερ Ἀθανάσιος ἀφοῦ ἐπροίκισε ὅλες τίς «ἀνεπιές» καί «ἀδελφές» μέ μερικὲς χιλιάδες πήχεις ὑφασμάτων χασέδων, κάμποι καί κάμποσων δεκάδων σερβιτσιῶν κατὰ προτίμησιν πολυτελείας, μερίμνησε γιά τόν πλουτισμὸ τῆς Μητροπόλης καί τοῦ σπιτιοῦ του μέ ἄλλα ἐμπορεύματα πάσης φύσεως πού ἀνακάλυψε πρό ὀλίγου καιροῦ ἡ Πολιτοφυλακή. Ὁ κ. Φρόντζος δίπλα στά ὑψηλά του καθήκοντα δέν ξέχασε νά ἐφοδιάσει καί τό σπίτι μέ μερικὲς δεκάδες κιβώτια ἀπὸ τά “εὐτελῆ” αὐτά πράγματα καί ἔτσι στίς γενόμενες ἐρευνες, βρέθηκε τό ὑπόγειό του γεμάτο ἀπὸ κάσσεσι ὑαλι-

κῶν σερβιτσιῶν, ὑφασμάτων, βενζινῶν κλπ. Μερικοί ἄλλοι κύριοι περὶ τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν καὶ τὰ διάφορα Ἐλέη καὶ Ἀδελφάτα τοῦ Σεβασμιωτάτου ἀπὸ τὸ ὑπερβολικὸ τους ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ Νοσοκομεῖα τῆς πόλης “μερίμνησαν” καὶ ἔκλεψαν ὅτι τοὺς βολοῦσε, κατὰ προτίμηση ὑφάσματα καὶ ὅταν εἶδαν ὅτι δὲν θὰ γλίτωναν ἀπὸ τὸ ἀγρυπνομάτι τῆς Εἰς τοποθέτησαν τὰ ὑπολείμματα των κλεμμένων αὐτῶν, περὶ τὶς 2.000 πήχεις σὲ ἓνα δωμάτιο τοῦ Νοσοκομείου Χατζηκώστα χωρὶς ὅμως νὰ τὰ περάσουν σὲ κανένα διβλίο ἢ πρωτόκολλο τοῦ Νοσοκομείου γιὰ περιουσία του καὶ εἶσι μετὰ τὴν εὐκολία τους τὰ πουλοῦσαν ὅποτε τοὺς βολοῦσε. Κι’ ὅταν πρὸ ἡμερῶν ἡ Ταξιαρχία τὰ παρέλαβε σὰν ἀντικείμενα τῆς Ἰσραηλιτικῆς περιουσίας, βγήκαν νὰ φωνάξουν γιὰ “ἀρπαγή” κλπ. Κάποιος ἄλλος ἐντιμος κ. τοῦ συναφιοῦ αὐτοῦ ἀφοῦ ρῆμαξε μετὰ τὴν σειρά του τὶς ἐβραϊκὲς ἀποθήκες μετὰ τὴν εἴσοδο τοῦ ΕΛΑΣ στὰ Γιάννενα βρέθηκε μετὰ μερικὲς ἑκατοντάδες τόπια ὑφασμάτων σίτι του, καὶ προνοώντας δυσάρεστα ἀπρόοπτα τὰ τοποθέτησε στὸ ταβάνι ἐνὸς δημόσιου κτιρίου καὶ ὅταν ἀνακαλύφθηκαν ἀπὸ τὴν Εἰς προτίμησε νὰ τηρήσει σιγὴν. Λέγεται πὺς ἡ ἐντιμη αὐτὴ τοποθέτηση καὶ ἀπόκρυψη ἀνήκει στὸν ὑφασματέμπορο κ. Μέρτζον χωρὶς νὰ εἶναι βέβαιο, καὶ ἀφήνεται στὸν ἴδιο νὰ μᾶς τὸ διευκρινίσει.

Αὐτὰ εἶναι ἀπὸ τὰ ὅσα κατέστη δυνατό στὸ λιγὸχρονο διάστημα τῆς δράσης τῆς Εἰς νὰ ἔρθουν στὸ φῶς τῆς μέρας. Ἀντιλαμβάνεται κανένας καὶ ξέρεῖ καλά ὁ Λαὸς τὸ μέγεθος τῆς ἀρπαγῆς καὶ τῆς ρεμούλας πού ἐγίνε στὴν Ἰσραηλιτικὴ περιουσία ἀπὸ τὸ συνάφι αὐτῶν ὀδυρομένων καὶ οἱ ἀνακαλύψεις αὐτὲς εἶναι ἓνας ἄθλος τῆς Πολιτοφυλακῆς μας. Ὑστερα μάλιστα ἀπὸ τόσον καιρὸ πού μεσολάβησε ἀπὸ τὸν διωγμὸ τῶν Ἑβραίων καὶ τὴν ἀρπαγὴ τῆς περιουσίας τους. Μετὰ τὴν εἴσοδο τοῦ ΕΛΑΣ στὰ Γιάννενα, στίς Ἰσραηλιτικὲς ἀποθήκες δὲν εἴμειναν παρὰ διάφορα γυαλικά, χρώματα καὶ ἀπὸ τὶς χιλιάδες τόπια τῶν ὑφασμάτων πάσης φύσεως μόνο μερικὰ κάμπο, ντριλλία καὶ ρετίνες. Μάρτυρες καὶ πειστήρια γιὰ αὐτὸ τὰ διάφορα πρωτόκολλα παραλαβῆς τῶν ἀποθηκῶν πού παρέδωσε ἡ Ἐπιτροπὴ καταμέτρησης ἀπὸ τοὺς συμπολίτες Πατσέλη, Ζυγούρη, Πρωτοδίκες κλπ. στὸν ΕΛΑΣ.

Ὁ στρατὸς μας μετὰ πλήρη συναίσθηση τῆς ἀποστολῆς του καὶ τοῦ ἔργου του, μὴ ἔχων ἄλλον πόρον ζωῆς καὶ συντήρησής του ἐκτός ἀπὸ τὸ Λαὸ, ἔκρινε σκόπιμο καὶ πολὺ ὀρθὰ νὰ προβεῖ σὲ πιστωτικὴ ἀγορὰ τῶν ὑπολειμμάτων τῆς ἐβραϊκῆς περιουσίας γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς ἀνάγκες του καὶ νὰ ξαλαφρώσει εἶσι ἀρκετὰ τὸ Λαὸ ἀπὸ τὸν ὅποιο θὰ ζητοῦσε τὰ μέσα διαβίωσής του. Ὅπως καὶ ἐγίνε.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα του ἐν τούτοις μελήματα ἦταν ν’

ἀποκαταστήσει μετὰ ἓνα σημαντικὸ ποσὸ τοὺς διασωθέντες Ἰσραηλίτες καὶ χορήγησε πράγματα ἀξίας 100.000 στὸν καθένα σὲ ὅσους βρέθηκαν καὶ βρίσκονται στὰ Γιάννενα πολίτες καὶ ἀντάρτες σὲ σύνολο περὶ τοὺς 70 καὶ ἀκόμα χορήγησε περὶ τὶς 500.000 δρχ. σὲ εἶδη γιὰ στοιχειώδη ἐνίσχυση σὲ ὅσους θὰ ἔρθουν σύντομα ἀπὸ Ἀθήνα ἢ ἀλλοῦ [κοντὰ στὴν ἀποκατάσταση των θυμάτων αὐτῶν τοῦ φασισμού, στὰ σίτια τους] (;).

Μετὰ τὴν συμφωνία τῆς Βάρκιζας πού τερατίστηκε ἡ πολεμικὴ σταδιοδρομία τοῦ ΕΛΑΣ καὶ κλήθηκε ὁ Λαογέννητος Στρατὸς μας νὰ καταθέσει τὰ τιμημένα του ὅπλα μετὰ τὴν ἀποστράτευσίν του προέβηκε σὲ μιὰ ὑπέρτατη λαϊκὴ πράξη. Ἀπὸ τὰ τρόφιμα καὶ ἄλλα μὴ στρατιωτικὰ εἶδη πού βρισκόταν στὰ χέρια του, πού προέρχονταν ἀπὸ εἰσφορὰς τοῦ Λαοῦ καὶ τὴν πιστωτικὴ ἀγορὰ τῆς Ἰσραηλιτικῆς περιουσίας, προέβηκε σὲ διανομὴ τους στὸ Λαὸ, ἀφοῦ πρῶτα ἔδωσε μερικὰ στὰ ἀποστρατευμένα παλληκάρια πού γύριζαν στὰ ρημαγμένα σίτια ὑστερα ἀπὸ τόσα χρόνια. Χορήγησε στίς ὄρεινὲς καὶ πυροπαθεῖς περιοχὲς ἀρκετὲς ποσότητες ὅπως στὴν Κράφη, Κόνιτσα, Πολύλοφος, Πογδερά, Καρυές, Λιγκιάδων, Τζουμέρκα, Μέτσοβο, συνοικίες Καραβατιᾶς, Καλούτσας, Κάστρου, Λούτσας, στὸ Ἐργατικὸ Κέντρο Γιαννίνων, στὸ ὑφαντουργεῖο, στίς ἐπαρχίαι Ζαγοριοῦ, Μετσόβου, Παγωνίου, Καλαμᾶ, Θεσπρωτία, Καλέντζι, Χουλιαράδες, Λιγκιάδες. Ἐκαμε ξεχωριστὴ ἐνίσχυση τοῦ Δημοτικοῦ Νοσοκομείου καὶ ἄλλων ἰδρυμάτων.

Σὲ συνέχεια χορήγησε στὴν Ἐθνικὴ Ἀλληλεγγύη τὶς ἀποθήκες Λιτσοπούλου, Κοέν, Νισίμ Μπατῆ, γιὰ διανομὴ σὲ ἀπόρους καὶ πολεμοπαθεῖς, ἄλλα στίς Λαϊκὲς Ἐπιτροπὲς τῆς πόλης πού διανεμήθηκαν στὸ Λαὸ καὶ ἀκόμα κλήθηκαν οἱ κάτοικοι τῶν Γιαννίνων μετὰ τὰ δελτία τους τροφίμων νὰ περάσουν νὰ παραλάβουν ὅ,τι ἀντιστοιχοῦσε στὸν καθένα. Ἡ ὅλη αὐτὴ προσπάθεια ἀποτελεῖ ἓναν ἄθλο καὶ περιποιεῖ τιμὴ στοὺς συμπολίτες πού τόσο τίμα καὶ ἀκούραστα διαχειρίστηκαν αὐτὸ τὸ ἔργο. Τὸ μοναδικὸ κροῦσμα ἀσημαντῆς ἀνωμαλίας πού παρουσιάστηκε ἀπὸ ἓνα κύριον Μπακάλην ἀποτελεῖ μοναδικὴ ἐξαιρέση καὶ τὸ Λαϊκὸ μας δικαστήριον ἔδωσε τὴν λαϊκὴ ἀπάντηση μετὰ τὶς αὐστηρὲς κυρώσεις πού παραδειγματικὰ καὶ κεραινοδόλα τοῦ ἐπέβαλε. Αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικότης καὶ ἡ ἀλήθεια γιὰ τὴν Ἰσραηλιτικὴ περιουσία. Ὁ Λαὸς τῶν Γιαννίνων καὶ τῆς Ἠλείου τὴν ξέρεῖ πολὺ καλά καὶ δίνει τὴν ἀπάντηση πού χρειάζεται στοὺς γυμνοσάλιαγκους αὐτοὺς πού νόμισαν πὺς βρήκαν εὐκαιρία νὰ καλύψουν τὶς βρωμιές τοῦ συναφιοῦ τους. Ἡ πολιτικὴ τῆς συκοφαντίας καὶ τῆς βρωμιᾶς εἶναι τὸ μοναδικὸ τους ὄπλο πού χρησιμοποιοῦν ἐνάντια στὸ Λαϊκὸ κίνημα. Ἄς τὸ πάρον ὅμως εἶδησι πὺς τὰ δηλητηριασμένα τους δόντια

ἔχουν ἀπὸ καιροῦ ξεριζωθεῖ, καὶ δὲν μποροῦν νὰ δαγκάσουν μ' ὅσες προσπάθειες κι ἂν κάνουν. Καὶ νὰ τὸ πάρουν ἀπόφαση γιὰ τὴν ἀμετάκλητη καταδίκη τους στὴ Λαϊκὴ συνείδηση.

Φαίνεται πὼς τὸ ἄρθρο προκάλεσε ἔντονη διαμάχη μεταξύ τῶν ἐμπλεκομένων στὴ «διαχείριση» τῆς ἐγκατελειμμένης ἐβραϊκῆς περιουσίας. Ἔτσι ὁ Ἀγωνιστὴς ἐπανέρχεται στὶς 8.4.1945, ἀπαντώντας σὲ μιά ὑβριστικὴ ἐπιστολὴ τοῦ θιγμένου, ἀπὸ τὸ προηγούμενο ἄρθρο Γιαννῆ, πού τὴν εἶχε δημοσιεύσει στὶς 6.4.1945 στὶς ἀντίπαλες ἰδεολογικὰ ἐφημερίδες Κήρυκας καὶ Ἔθνος. Ἡ ἀπάντηση ἔχει ὡς ἐξῆς:

**ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ
Η ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ**

Σὲ ἐποχὴ πού τίθεται ἐκτός νόμου ὁ ἱερός ἀπελευθερωτικὸς ἀγώνας τοῦ λαοῦ μας, πού δικαιοῦνται οἱ μαυραγορίτες, οἱ δοσίλογοι, οἱ Γερμανορράλληδες, πού δὲν πληρώνονται οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι, γιατί δὲν ὑπηρετήσαν στὴν Καραμπαζαρία, τὴ Γκεσταπὸ ἢ τὸ Ράλλη, πολὺ φυσικὸ εἶναι νὰ θέλουν νὰ παρουσιάξουν αὐτοὶ σὰν ἀθῶες περιστέρες. Ἄς μὴ διάξονται ὅμως καὶ ἄς μὴ ἀνησυχοῦν. Θάρθει ἡ ὥρα πού θὰ ἀποδειχθεῖ τί ἀπέμεινε ἀπ' τὴν Ἰσραηλιτικὴ περιουσία, ὡς τὴν ὥρα πού μπήκε στὴν πόλη ὁ ΕΛΑΣ [τῆ] βρήκε στὶς ἀποθήκες μόνον γυαλικά, χρώματα καὶ ψιλικά, ὅπως ἀπ' τὰ πρωτόκολλα ἀποδείχονται καὶ τὰ ὅποια διέθεσε στὸ λαό. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐντιμὴ διαχείριση τῆς Ἰσραηλιτικῆς περιουσίας δὲν κρίνουμε ἄσκοπο νὰ μεταφέρουμε μερικὰ σχόλια τῶν Ἐδειατικῶν ἀκόμα ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἡ “Ἐλευθερία” στὸ φύλλο 37 τῆς 30.8.44 γράφει: “Δὲν μποροῦμε νὰ καταπνίξουμε ἓνα αἰσθημα δικαιολογημένης ἀγανακτικῆς καὶ ὀργῆς γιὰ ὅσα εἰς βάρος τοῦ Λαοῦ μας παίζονται ἐκ μέρους ἐκείνων πού διαχειρίζονται τὴν ἐβραϊκὴν περιουσίαν τῶν Ἰωαννίνων...”. Παρακάτω διερωτᾶται ποῖος φταίει καὶ διαπιστώνει: “[...] τὰ πρόσωπα καὶ μόνον αὐτὰ. Γιατί ὑποκινούμενα ἀπὸ εὐτελὲς συμφέρον διὰ τὰ ὅποια ἀσφαλῶς θὰ ζητηθοῦν εὐθύναι”.

Ἡ “Νέα Ἑλλάς” στὸ φύλλο 47 τῆς 22.5.44 μὲ τὴ σύλληψη τότε κλεπτῶν τῶν ἀποθηκῶν καὶ τὸ κλείσιμο τοῦ πρατηρίου γράφει:

“Ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τὸ κοινὸ νὰ σιγματίσει τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ πρατηρίου τούτου διότι ἠνέχθη παρανομίαν καὶ δὲν ὠδήγησεν ἐνώπιον τῆς Δικαιοσύνης τὸν διαρρήξαντα...”

Δὲν ὑπῆρχε κανένας λόγος νὰ σημειώσουμε τίς παραπάνω περικοπὲς τῶν ἐφημερίδων τοῦ ΕΔΕΣ γιατί τὴ θλιβερὴ αὐτὴ περίοδο τὴν ξέρει καλά ὁ λαός ἀλλὰ τὸ γράφουμε γιὰ νὰ θυμῆσουμε στὸ “Ἔθνος” καὶ στοὺς ὀψιμοὺς προστάτες τῆς ἐβραϊκῆς περιουσίας πὼς ὁ κόσμος τὴν ξέρει καλά

τὴν ὑπόθεση αὐτὴ καὶ ἔχει βγάλει τὰ συμπεράσματά του. Ὅσο δὲ γιὰ τὴν “ἱερὴ ἀγανάκτηση” πού κατέλαβε τὸν κ. Γιαννῆ μὲ τὸ “ἀνώνυμον”... τῆς ἐφημερίδας μας, τὸν πληροφοροῦμε πὼς οἱ Λαϊκὲς ἐφημερίδες δὲν εἶναι ἀνώνυμες, ὑπεύθυνοί τους εἶναι οἱ ὁργανώσεις τῶν πού τίς ἐκδίδουν καὶ συντάκτες τους ὁ ἴδιος ὁ Λαός.

Νὰ ὅμως καὶ ἓνα ἔγγραφο [συνεχίζει ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἀγωνιστῆ καὶ δημοσιεύει τὸ παρακάτω ἔγγραφο γιὰ νὰ ἀποδείξει τοῦ λόγου τὸ ἀληθές]:

Ἐλευθέρα Ὀρεινὴ Ἑλλάς
Ἔθν. Ὁμάδες Ἑλλ. Ἀνταρτῶν
ΥΠΗ Μερραρχία
Τμῆμα Διοικητικοῦ
Ἀριθ. πρωτ. 3748

Πρὸς τὸν Λοχαγόν κ. Μέντζον Μάνθον

Παρουσιασθεῖς ἐνώπιόν μου ὁ ὑπάλληλος τῆς Γενικῆς Διοικήσεως κ. Ὀνουφρίου Βασίλειος κατ' ἐντολήν τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ μὲ πληροφορεῖ ὅτι παρελάβετε παρὰ τοῦ ἐμπόρου Κων. Γιαννῆ, τὰ κάτωθι ὑλικά προοριζόμενα γιὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ΥΠΗ Μερραρχίας.

Κλινοσκεπάσματα 70, σινδόνια 50, προσόψια 40, πιάτα σούπας 60, πιάτα ρηγά 20, κύπελλα 35, πιρουνία 40, κοχλιάρια 40, κουταλάκια 40, φλυτζάνια καφέ 40, ρακοπότρηρα 40, τραπεζομάντηλα 10, μαχαίρια 40, 2 πήχεις κόκκινο μάλλινο ὕφασμα 15 κιβωτίδια. [;]

2ον. Ἡ Μερραρχία διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 3444/10.6.44 διαταγῆς τῆς διέταξε ἡμᾶς ν' ἀναφέρεται ἐπακριβῶς τὸν ἐξ ἐκάστου εἶδους παραληφθέντων ὑλικῶν. Ἦδη κατόπιν τῆς ἀναφορᾶς σας προκύπτουν οἱ κάτωθι διαφορὲς ἐπὶ ἔλαττον.

Κλινοσκεπάσματα 7, σινδόνια 14, προσόψια 20, πιάτα σούπας καὶ ρηγά 18, μαχαίρια 16, κουταλάκια 16, φλυτζάνια καφέ 16, ρακοπότρηρα 16, τραπεζομάντηλα 8, κύπελλα 8, πιρουνία 16, κοχλιάρια 40.

Παρακαλῶ ὅπως κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἀναφεροῦντε Ὑμῖν ἐπειγόντως περὶ τῆς παρουσιαζομένης διαφορᾶς διὰ τὴν τακτοποίησιν τῆς Μερραρχίας ἐναντι τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ, ὅστις προσεφέρθη νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν Ὀργάνωσίν μας.

Ἐπὶ τούτοις σᾶς καθιστῶ γνωστόν ὅτι ὁ κ. Ὀνουφρίου Β. μᾶς γνωρίζει ὅτι παρέστη αὐτοπροσώπως κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ καταμέτρησιν τῶν ὡς ἄνω ὑλικῶν.

Σ.Δ. τῆ 18ῃ Ἰουνίου 1944
Ὁ Διοικητὴς τῆς Μερραρχίας
Κωνσταντίνιδης Ἀπ.
Ἀντ/ρχης

Κοινοποιήσις: κ. Ὀνουφρίου Βασίλειον
Ἐπάλληλος Γεν. Διοικήσεως

Σημειώνουμε ἀπλῶς [γράφει ὁ Ἀγωνιστὴς] τὸ

γνωστό γεγονός ότι ο κ. Γιαννής τυγχάνει έμπορος ύφασμάτων και ουδέποτε είχε στό κατάστημά του γυαλικά και άλλα είδη πού στό παραπάνω έγγραφο αναφέρονται και ότι τό είδος του εμπορίου αυτού τό άσκούσαν ως γνωστό Ισραηλίτες έμποροι.

Τέλος, ή έφημερίδα, έννέα μήνες αργότερα, στις 4.11.1945, στό πλαίσια των έξωτερικών ειδήσεων, δημοσιεύει τήν παρακάτω ανταπόκριση από τό Λονδίνο.

"Όλες οι Άραβικές έφημερίδες ζητούν τελική άπαγόρευση τής Έβραϊκής διείσδυσης στην Παλαιστίνη. Διοργανώθηκαν στις μεγάλες πόλεις τής Αιγύπτου συλλαλητήρια διαμαρτυρίας ένάντιον του σχεδίου για τήν ίδρυση Έβραϊκού Κράτους στην Παλαιστίνη. Επίσης διαμαρτυρήθηκαν οι Άραβες ένάντιον τής παρέμβασης τής Άμερικνής στις [έξελίξεις] τής Παλαιστίνης και ένάντια τής συνεχιζόμενης μετανάστευσης των Έβραίων. Η διεθνής χριστιανική [χριστιανική] διάσκεψη εξέδωσε ψήφισμα στην Ούασινγκτόνα στις Ήνωμένες Πολιτείες να συνεργαστούν με τή Μεγάλη Βρετανία για τή ρύθμιση του Παλαιστινιακού Ζητήματος.

Όλοκληρώνοντας τό ξεφύλλισμα τής έφημερίδας Άγωνιστής, συνειδητοποιούμε πώς άποτελεί ίσως μία σπάνια έξαίρεση στην άνεργμήνευτη σιωπή των περισσότερων άντιστασιακών έντύπων και έφημερίδων για τόν διαωγμό των Έλλήνων Έβραίων και τίς συνέπειές του. Όπως εύστοχα παρατηρεί ή ιστορικός Όντέτ Βαρών-Βασάρ κάθε φορά πού άναζητᾶ κανείς τήν άποτύπωση του γεγονότος στις γραπτές πηγές, βρίσκεται μπροστά σε μία σχεδόν άπόλυτη σιωπή.⁴ Χρειάστηκε να πάρουν πρωτοβουλία οι άμεσα ένδιαφερόμενοι, δηλαδή οι έναπομείναντες Έβραίοι, για να άρχίσουν δειλά-δειλά να κατονομάζουν τό άκατανόμαστο. Κι έπρεπε να περάσουν χρόνια για να συνειδητοποιήσει ο χριστιανικός πληθυσμός τό εύρος τής πρωτόγνωρης τραγωδίας πού συντελέστηκε στό διπλανό σπίτι' στό σπίτι του Έβραίου γείτονά του.

4. Όντέτ Βαρών: Μιά «σιωπή» των γραπτών πηγών, περ. Σύγχρονα Θέματα, τ. 52-53, Ιούλιος-Δεκέμβριος, Άθήνα 1994, σελ. 79.

4

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ

ΜΑΪΟΣ 2002

Α Φ Ι Ε Ρ Ω Μ Α
ΑΙΓΥΠΤΟΣ - ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

μέ σχέδια
του άγνωστού
Γιώργη Δήμου

Δέκα χρόνια ΑΣΚΙ ~ Έλληνική Κοινότητα Κιλκίς ~ ΕΠΟΝ Μακεδονίας ~ Τό περιοδικό Τετράδιο ~ Έλλη Παπαδημητρίου: «Μεσανατολίτικα» ~ Μιά έκθεση για τόν Ιούλιο του 1943 στη Μέση Ανατολή ~ Η ιστορία ενός στρατιώτη ~ Έλληνική παροικία Αιγύπτου: ή έξοδος ~ Οι Έλληνες τής Αιγύπτου στην Άθήνα ~ Έμπειρικό παραλείπόμενα ~ Οι τρεις «φραζιονισμοί» του Άι-Στράτη ~ Τό άρχαιο Καρτάλη ~ Βέλγιο: Κέντρο Μελέτης των πολέμων και των σύγχρονων κοινωνιών ~ Ιστορικό Ίνστιτούτο για τήν Άντίσταση στην Τοσκάνη ~ Ένα βιβλίο για τήν ιστορία ~ Η Χίος τής άντίστασης και του έμφυλίου

ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΒΕΜΕΛΙΟ

ΜΑΡΣΕΛ ΝΤΕΤΙΕΝ:

«Δέν υπερασπίζομαι αξίες, υπερασπίζομαι τή συγκριτική ανθρωπολογία»

της Έλενας Πατρικίου

Ο Μαρσέλ Ντετιέν, γεννημένος τό 1935 στό Βέλγιο, υπήρξε από τά σημαντικότερα μέλη τής περιώνυμης «γαλλικής σχολής», πού συνέδεσε τήν κλασική παράδοση τών ελληνικών σπουδών μέ τά νεότερα τότε ρεύματα τής συγκριτικής ανθρωπολογίας και τού στρουκτουραλισμού. Μαθητής τού Λουί Ζερνέ και τού Κλώντ Λεβί-Στρως, φίλος και συνεργάτης τού Ζάν-Πιέρ Βερνάν και τού Πιέρ Βιντάλ-Νακέ («ένας έρευνητής, τού όποίου σήμερα εκτιμώ ακόμα περισσότερο τήν ποιότητα»), ανήκει στους διανοητές εκείνους πού διαμορφώθηκαν από τόν στρουκτουραλισμό, αλλά και πού τόν διαμόρφωσαν επίσης. Τά έργα του πάνω στην ελληνική μυθολογία και σκέψη εντάσσονται στό πλαίσιο τής συγκριτικής ανθρωπολογίας πού ξεκίνησε στά τέλη τής δεκαετίας τού '60 στην Γαλλία, μέσα στό Κέντρο Συγκριτικών Μελετών τών Αρχαίων Κοινωνιών. Παρά τήν αυστηρή κλασική του φιλολογική εκπαίδευση, υπήρξε και παραμένει φανατικός αυτής τής ανθρωπολογικής προσέγγισης τού αρχαιοελληνικού πολιτισμού, πού αποτέλεσε και τό ιδιαίτερο «στίγμα» τής γαλλικής σχολής, διαφοροποιώντας την ριζικά από τίς παραδοσιακές έρμηνείες τών άλλων ελληνιστών. Από τό 1992, πέρασε στην άλλη ακτή τού Ατλαντικού, στό Johns Hopkins University, τού όποίου είναι τακτικός καθηγητής, προκειμένου, όπως λέει ό ίδιος, νά διατηρήσει ζωντανό, μαχητικό και χωρίς άγκυλώσεις τό βλέμμα του, διασώζοντας ταυτόχρονα και τήν ευρύτητα πού προσφέρει ή προοπτική τής συγκριτικής προσέγγισης τών αρχαίων πολιτισμών. Η ελληνική θρησκεία αποτέλεσε τό κύριο αντικείμενο τών ερευνών του. Στην περίπτωση του όμως, αυτό πού συνήθως ονομάζουμε ιστοπεδωτικά «μυθολογία», ό Μύθος, έρμηνεύεται ως τμήμα ενός ευρύτερου θρησκευτικού συμπλέγματος, στό όποιο ανήκει επίσης και ή Λατρεία, και αποτελεί όχι ένα καθαυτό επιστημονικό αντικείμενο, αλλά ένα πεδίο έρευνας πού γίνεται κατανοητό μόνον σέ συνάρτηση μέ τό συνολικό πλέγμα αντιλήψεων, νοοτροπιών, πίστεων, προλήψεων και φιλοσοφικών θεωριών πού αναπτύχθηκαν μέσα στην αρχαιοελληνική κοινωνία. Πολύ περισσότερο, μέ-

σα στις έρμηνείες του, τό ζεύγος Μύθος-Λατρεία εξετάζεται πάντα σέ σύνδεση μέ τόν Λόγο, μέ τήν σκέψη και τήν φιλοσοφία, αλλά και μέ ένα ευρύτερο σύνολο όρθολογικών ή άλλων αντιλήψεων πού σχετίζονται μέ τήν γραφή παραδείγματος χάριν, ή τόν αποικισμό και τήν όργάνωση τού πολιτικο-κοινωνικού χώρου τής πόλεως.

Τό πρώτο του «γαλλικό» βιβλίο, *Οί Κύριοι τής Αλήθειας*, ήλικίας ήδη τριάντα πέντε ετών, μεταφράστηκε πρόσφατα στα ελληνικά από τίς εκδόσεις Πατάκη (μετ. Κ. Αλεξοπούλου και Στ. Οικονόμου) και έδωσε αφορμή σ' αυτήν τήν συζήτηση.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: *Οί Κύριοι τής Αλήθειας* είναι τό παλιότερο από τά βιβλία σας τής «παρισινής» περιόδου. Ξαναδιαβάζοντάς το τώρα, έχω τήν εντύπωση πώς επιφανειακά εντάσσεται μέν στην πορεία πού είχατε ήδη ξεκινήσει νωρίτερα, μέ τήν μελέτη τών Πυθαγο-

ρείων, αλλά στην πραγματικότητα αποτελεί μάλλον μία τομή. Μέ το βιβλίο αυτό διαρρηγνύετε, κατά κάποιον τρόπο, τις σχέσεις σας με την φιλολογική ὀρθοδοξία πού κυριαρχοῦσε τότε στίς περισσότερες Σχολές ἑλληνικῶν σπουδῶν τῆς Εὐρώπης, ἀποτελεῖ δηλαδή τό ἀφετηριακό σημεῖο τῆς ἐνταξῆς σας στόν στρουκτουραλισμό καί τήν ἀνθρωπολογία.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ἐκείνη τήν ἐποχή εἶχα μόλις ἀνακαλύψει τόν Λουί Ζερνέ. Εἶχα γνωρίσει τά κείμενά του ἤδη ἀπό τήν ἐποχή πού σπούδαξα στήν Λιέγη, χάρι σέ μία καταπληκτική γυναίκα, τή Μαρί Ντελκούρ. Ἡ Μαρί Ντελκούρ δούλευε πάνω στούς μύθους, πάνω στίς τελετουργίες, ἔκανε ἐκπληκτικές μελέτες γραμμένες ὑπέροχα, μέ ἕνα στυλ πολύ κομψό, ἀλλά στό Βέλγιο κανένας δέν τήν ἔπαιρνε στά σοβαρά, ὅλοι τήν ἀντιμετώπιζαν εἰρωνικά γιά ἕναν πολύ ἀπλό λόγο, γιατί ἦταν γυναίκα καί πολύ ἐξυπνη. Αὐτή μου μίλησε γιά τίς ἐργασίες τοῦ Ντυμεζίλ πάνω στούς ἰνδοευρωπαϊκούς θεομούς καί τίς ἰνδοευρωπαϊκές θρησκείες καί μου ὑπέδειξε νά διαβάσω Ζερνέ. Ὅταν ἔφτασα λοιπόν στό Παρίσι, εἶδα μέ ἐκπληξη ὅτι ὁ Ζερνέ διηθῦνε ἀκόμα σεμινάρια στήν *École Pratique*. Ἐγώ νόμιζα ὅτι ἦταν πεθαμένος, φανταστεῖτε. Ἔτσι μπήκα στά μαθήματά του καί γνώρισα τόν ἴδιο καί, φυσικά, τόν Ζάν-Πιέρ Βερνάν. Κι ἐκεῖ ἀνακάλυψα ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦταν πολύ πιό ἐνδιαφέροντες ἀπ' ὅτι μου εἶχαν πει ὡς τότε. Τόν Ζερνέ, πού εἶχε δεχθεῖ τήν ἐπίδραση τοῦ Ντυρκέμ, τόν ἐνδιέφερε πάρα πολύ ἡ πρωτο-ιστορία καί τό πῶς χτίζεται, τό πῶς δομεῖται. Ἔτσι θρέθηκα κι ἐγώ στρατευμένος στό θέμα τῆς πρωτο-ιστορίας, πού εἶναι ἐξαιρετικά ἐρεθιστικό. Βρέθηκα δηλαδή νά κολυμπᾶω μέσα σ' αὐτό πού ὀνομάζουμε «μυθική σκέψη», τίς ἀντιλήψεις, τίς κατηγορίες, τίς ἀναπαραστάσεις τῆς μυθικῆς σκέψης. Κι ἀκόμα, ὑπῆρχε τότε καί ὁ Κλώντ Λεβί-Στρῶς, ἄρα ἡ ἀνάλυση τῆς μυθικῆς σκέψης στήν Ἑλλάδα ἔπαιρνε καί μία ἄλλη διάσταση.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Ἦδη στούς *Κυρίους τῆς Ἀλήθειας* βλέπουμε κάτι πού στά μεταγενέστερα βιβλία σας, ἀλλά καί στά πολεμικά σας κείμενα, θά ἀποτελέσει μία σταθερά, τό γεγονός δηλαδή πῶς δέν λαμβάνετε ὑπ' ὄψιν σας μόνον κάποια συγκεκριμένα κείμενα, τά μεγάλα ποιητικά κείμενα, ἀλλά ἕνα πλῆθος «μικρῶν» κειμένων, συχνά μάλιστα ἀγνοώντας τήν «κλασική» καί «μεγάλη» λογοτεχνία. Σέ μεταγενέστερα μάλιστα βιβλία σας, ὅπως εἶναι τό *Dionysos à ciel ouvert*, ἐπιχειρεῖτε μία προσέγγιση τοῦ διονυσιακοῦ φαινομένου μέσα ἀπό μία μάλλον περιθωριακή, τοπική γιορτή τοῦ Διονύσου, ἄγνωστη ἀκόμα καί σέ ἀνθρώπους ἐξοικειωμένους μέ τήν ἀρχαιοελληνική λατρεία, ἀφήνοντας κατὰ μέρος τίς μεγάλες ἀθηναϊκές διονυσιακές γιορτές μέ τίς ὁποῖες ἀσχολοῦνται συνήθως οἱ «διονυσιολόγοι».

ΝΤΕΤΙΕΝ: Παίρνει κανεῖς ὅλες τίς μαρτυρίες πού ἔχει στήν διάθεσή του, ἀπ' ὅπου κι ἂν προέρχονται, προκειμένου νά ἀποκαταστήσει τήν εἰκόνα τῆς ζωῆς, ἐάν βέβαια αὐτό εἶναι ποτέ δυνατόν. Ἐδῶ πάντως εἶναι σαφῆς ἡ ἐπίδραση καί τῆς κοινωνιολογίας τοῦ

Ντυρκέμ, ἀλλά καί τοῦ Λεβί-Στρῶς. Ὁ Λεβί-Στρῶς ἦταν αὐτός κυρίως πού μᾶς δίδαξε τήν σημασία τῆς συγκεκριμένης λεπτομέρειας. Ὑπῆρχε βεβαίως ἡ δεδηλωμένη ἐπιθυμία του νά κατασκευάσει αὐτό πού ὁ ἴδιος ὀνόμαζε «Γραμματική τοῦ Μύθου». Μποροῦμε ἐκ τῶν ὑστέρων νά ποῦμε πῶς στό τάδε σημεῖο μπορεῖ νά ἔκανε λάθος ἢ νά ἀγνόησε κάποιο στοιχεῖο, ἀλλά δέν μποροῦμε νά παραβλέψουμε πῶς αὐτός πρῶτος πῆρε τόν μύθο καί εἶδε μέ ποιόν τρόπο τά φυτά, τά ζῶα, τά μέταλλα, τά τρόφιμα, ὅλα αὐτά τά ἀπτά στοιχεία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, καί πού μέχρι τόν Λεβί-Στρῶς τά παραβλέπαμε ὡς ἀσήμαντα, σκηνοθετοῦνται μέσα στή μυθική ἀφήγηση καί γίνονται φορεῖς ἐνός μυθικοῦ νοήματος. Αὐτή εἶναι ἡ τεράστια συνεισφορά του, ἡ τουλάχιστον αὐτό κρατᾶω ἐγώ κυρίως ὡς σημαντικό.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τό δεύτερο στοιχεῖο πού θεωρῶ ἐξαιρετικά σημαντικό καί ταυτόχρονα μοντέρνο μετά ἀπό τριάντα χρόνια στούς *Κυρίους τῆς Ἀλήθειας* εἶναι τό γεγονός πῶς ὄχι μόνο προσπαθεῖτε ἐδῶ νά προσδιορίσετε τί ἀκριβῶς σήμαιναν γιά τούς ἀρχαίους Ἕλληνες οἱ ἰδέες τῆς ἀλήθειας, τοῦ ψεύδους, τοῦ ἐλαίνου, τοῦ ψόγου, κλπ., τόσο στό ἰδεολογικό ὅσο καί στό κοινωνικό ἐπίπεδο, ἀλλά κυρίως, ὅτι ὑπογραμμίζετε τό γεγονός πῶς δέν θεωροῦσαν τίς κατηγορίες αὐτές ὡς μονοσήμαντες· πῶς οἱ Ἕλληνες εἶχαν συνείδηση ὅτι μέσα στήν ἀλήθεια ὑπάρχει τό ψεῦδος, πῶς μέσα στό ψεῦδος ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια, πῶς ὁ προφορικός λόγος, ὁ λόγος πού ἐμπνέουν οἱ Μοῦσες, μπορεῖ νά εἶναι, παρ' αὐτήν ἱερότητά του, ἀπατηλός, πῶς ὁ γραπτός λόγος, αὐτό τό τεκμήριο ἀληθείας, μπορεῖ νά πλαστογραφηθεῖ...

ΝΤΕΤΙΕΝ: Βεβαίως. Ἡ ἀλήθεια καί τό ψεῦδος γιά τούς Ἕλληνες ἀναμειγνύονται, δέν εἶναι ποτέ ἐντελῶς καθαρές, ἀλλά, κι αὐτό εἶναι τό σημαντικότερο, ἀποτελοῦν ἀντικείμενο συζήτησης, ἀπό πολύ νωρίς μάλιστα. Ἀκόμα καί στόν Ἡσίοδο, ὑπάρχει ἡ ἀντίληψη πῶς κάποια ψεῦδη μποροῦν νά εἶναι τόσο ὁμορφα ὥστε νά σβύνουν τήν ἀλήθεια. Βεβαίως, ὁ Ἡσίοδος διαλέγει νά εἶναι μέ τό μέρος μᾶς ἀλήθειας πού ἔχει μαζί της τό κύρος τῶν Μουσῶν καί τῆς Μνημοσύνης. Ξέρει ὅμως πῶς καί οἱ Μοῦσες μπορεῖ κάποτε νά ψεύδονται, παρ' ὅλο πού ἐπιλέγουν νά ποῦν τήν ἀλήθεια. «Ψεύδονται» μέ τήν ἐννοια ὅτι μποροῦν νά ποῦν «φανταστικά» πράγματα, ἱστορίες, ἀλλά τόσο ὁμορφες ψεύτικες ἱστορίες πού νά ἀξίζουν ὅσο καί ἡ ἀλήθεια. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τή μαντική. Ὑπάρχει μία μαντική πού γίνεται μέ σημάδια ἀπατηλά, μία μαντική τῆς νύχτας. Ὁ προσδιορισμός τῆς ἀλήθειας ὅμως, πράγματι, εἶναι ἀνοιχτός καί ὑπόκειται σέ συζήτηση.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Ἐχετε τήν ἐντύπωση πῶς αὐτή ἡ εἰκόνα τῆς Ἑλλάδας πού δίνετε ἐρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν εἰκόνα μᾶς Ἑλλάδας ὅπου οἱ ἰδέες εἶναι ἡ προσωποποίηση τῆς καθαρότητας καί τῆς διαφάνειας, ὅπου οἱ ἀμφισβησίες καί οἱ ἀποφατικοί ὀρισμοί ἀνῆλθουν μόνον στήν μυστηριακή Ἀνατολή;

ΝΤΕΤΙΕΝ: Η εικόνα αυτή μᾶς ἔχει κληρονομηθεῖ καί τίς κληρονομίες πρέπει πάντοτε νά τίς επανεξετάζουμε. Ἄλλωστε, αὐτές οἱ εἰκόνες ἔχουν πλαστεῖ ἀπό ἀκαδημαϊκούς, καί πρέπει νά ἀντιμετωπίζουμε πάντα μέ ἐπιφύλαξη τούς ἀκαδημαϊκούς. Οἱ ἀλήθειες τῶν ἀκαδημαϊκῶν εἶναι οἱ ἀλήθειες τῶν «πατέρων», τῶν ἰδρυτῶν. Ἡ Ἑλλάδα τῶν ΗΠΑ, ἡ ἀρχαιότητα ἔτσι ὅπως προσπαθοῦν νά τήν ἐρμηνεύσουν σήμερα στίς ΗΠΑ, μέ ἐνδιαφέρει πολύ, γιατί ἡ στάση τῶν Ἀμερικανῶν, οἱ ἐπιλογές πού κάνουν, δέν εἶναι ὀλικές, δέν εἶναι «ὀλοκληρωτικές». Οἱ Ἀμερικανοί διαλέγουν αὐτό πού τούς ἀφορᾶ χωρίς νά νοιάζονται γιά τήν αὐθεντία.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τελικά, ὑπάρχει στούς *Κυρίους τῆς Ἀλήθειας* μιά φιλοδοξία πολύ εὐρύτερη ἀπ' ὅσο μᾶς ἀφήνει ὁ τίτλος του νά ὑποψιαστοῦμε: τό θέμα του δέν εἶναι ἀπλῶς οἱ «κάτοχοι» τῆς ἀλήθειας, ἀλλά οἱ ἀμφισημίες καί οἱ ἀντιφάσεις τῆς ἀλήθειας.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Πράγματι. Καί ταυτόχρονα, αὐτό πού ἔμοιαζε ιδιαίτερα σημαντικό τήν ἐποχή πού γραφόταν τό βιβλίο, καί παραμένει ἄλλωστε πολύ σημαντικό, ἦταν ὅτι ἀνακάλυπτα, μέσα ἀπό τό θέμα τῆς ἀλήθειας, πῶς κάτι καινούργιο ἀρχίζει νά ἀναπτύσσεται στήν Ἑλλάδα τοῦ 7ου αἰῶνα, κάτι νέο πού ὅμως εἶχε ταυτοχρόνως τήν ἀφετηρία του σέ κάτι πολύ παλιό. Κάτι πού μᾶς φαινόταν «ἀρχαϊκό» καί πού μέ ἔθεσε σέ ἄμεση σχέση μέ τούς ἀνθρωπολόγους καί μέ ὅλη τήν ἔρευνα πού γινόταν τότε στήν *École Pratique*.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Ὑπάρχει τελικά αὐτό πού ὀνομάζουμε «ἀρχαϊκή σκέψη»;

ΝΤΕΤΙΕΝ: «Ἀρχαϊκό» εἶναι ἓνας ὅρος πού μεταχειρίζοταν πολύ τότε ὁ Λεβί-Στρώς. Δέν λέγαμε πιά «ἀρχέγονο», «πρωτόγονο», λέγαμε «ἀρχαϊκό». Αὐτό γιά τό ὅποιο μιλάμε ὅμως ἐδῶ, εἶναι τό ἀποφασιστικό ξεκίνημα, ἡ ἀποφασιστική στιγμή κατά τήν ὁποία ἀναδύονται κάποια καινούργια πράγματα μέσα ἀπό ἓνα περιβάλλον ἀρχαιότατων, πολύ βαθειῶν ἀντιλήψεων. Αὐτό τό τόσο καινούργιο καί φρέσκο πράγμα πού ἦταν ἡ φιλοσοφία, ἀναδυόταν μέσα ἀπό τή μυθολογία καί ἡ ἀλήθεια γινόταν ἓνα ἀντικείμενο ἀναζήτησης, ἔρευνας, ἓνα πράγμα πού ἔπρεπε νά κατασκευαστεῖ ἀπό τήν ἀρχή.

Στήν μέση αὐτῶν τῶν προσώπων, μισο-ιερώων, μισοσοφῶν, πού κατέχουν καί διδάσκουν τήν ἀλήθεια, μέσα ἀπό μιά ποιητική διατύπωση, ἀναδυόταν ἐκεῖνη τήν ἐποχή μιά ἀλήθεια-ἀντικείμενο συζήτησης, μιά ἀντίληψη τῆς ἀλήθειας ὡς διακυβεύματος πού ἔπρεπε νά τεθεῖ ὑπό συζήτηση, πού δέν ἦταν δεδομένη.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τό θέμα αὐτό τῆς ἀλήθειας καί τοῦ ψεύδους, πού στοίχειωσε καί τήν πολιτική ζωή τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας καί τήν σοφιστική καί πλατωνική φιλοσοφία, σᾶς ἀπασχόλησε καί στό συλλογικό βιβλίο πού ἀφιερῶσατε στή γραφή, τό *Les savoirs de l'écriture en Grèce ancienne*. Τό πρόβλημα πού κυρίως ἀντιμετωπίσατε ἐκεῖ εἶναι τό πρόβλημα τῆς γραφῆς ὡς φορέα μίας ἀλήθειας, ὀριστικῆς καί ἀποτυπωμένης,

ἀλλά ταυτόχρονα καί ὑποκειμενικῆς, ἐξαρτώμενης ἀπό τόν ἄνθρωπο πού γράφει, σέ ἀντίθεση μέ ἓναν προφορικό καί παραδοσιακό λόγο πού μπορεῖ νά εἶναι ψευδής, ἀφοῦ δέν ὑπόκειται σέ ἔλεγχο, ἀλλά καί πολύ πύ ἀληθινός, ἀφοῦ μπορεῖ νά ἐκπορευεῖται ἀπό τίς Μοῦσες.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ἡ γραφή θεωρεῖτο ἓνα ἀπό τά κατ' ἐξοχήν χαρακτηριστικά τῆς «ἐλληνικότητας». Ὁ ἴδιος ὁ ἐλληνικός πολιτισμός ὑποτίθεται πῶς ἀναδύθηκε μέσα ἀπό τή γραφή: ἀπό τόν Ὀμηρο ἡ γραφή μᾶς ὀδηγοῦσε στόν Πλάτωνα, σέ μιά ἀδιάσπαστη εὐθεία, στό θαῦμα τοῦ ἐλληνικοῦ Λόγου. Ἐμεῖς, ἐγώ ἂν θέλετε, εἶχαμε ἤδη ὅμως ἀνακαλύψει πῶς ἡ δύναμη τῆς παράδοσης καί ἡ ἰσχὺς τῆς μνήμης (καί τῆς Μνημοσύνης, τῆς μητέρας τῶν Μουσῶν) δέν ἔσβησε ἐπειδή ἡ γραφή γενικεύθηκε. Παρά τή σημασία πού ἀπέδιδαν οἱ φιλόλογοι στή γραφή, ἡ κοινωνική ἱστορία τῆς στήν Ἑλλάδα δέν ἔχει γραφτεῖ ἀκόμα: ποιά εἶναι ἡ θέση τῶν γραφῶν, πῶς διαδόθηκε, πῶς ἀπέκτησε τά προνόμια πού ἀπέκτησε ἡ ἐπιγραφὴ μέσα στήν κοινωνία, πῶς ἡ κοινωνία ἐπέλεγε τί θά ἀποτυπώσει σέ μνημειακή μορφή πάνω στούς τοίχους τῶν ναῶν καί τῶν δημόσιων κτιρίων. Αὐτά τά ἐρωτήματα παραμένουν.

Τό βιβλίο γιά τή γραφή ξεκίνησε ἀπό μιά σειρά ἐρευνῶν πού ἀρχίσαμε στό Παρίσι, στήν *École Pratique*, καί στήν Πίζα, στήν *Scuola Normale Superiore*. Ξεκινήσαμε μέ τήν ὑπόψια πῶς τίποτε δέν μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι ἡ γραφή ὑπάρχει μόνον καί μόνον γιά νά ἀναπαράγει τόν προϋπάρχοντα λόγο. Σέ σχέση μέ ἄλλους μελετητές τῆς γραφῆς, ὅπως ὁ Χείβλοκ (Havelock), ἐμεῖς ξεκινήσαμε ἀπό μιά ἄλλη ὑπόθεση: ὅτι ἡ γραφή, ὡς κοινωνική πρακτική, ἀποτελεῖ καί ἓναν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι, ὅτι ἀπαιτεῖ συγκεκριμένες διανοητικές διαδικασίες. Αὐτή ἡ προσέγγιση ἔχει νομίζω μεγάλη σημασία εἰδικά γιά τήν περίοδο 650-450 μ.Χ., ὅταν ἡ γραφή γίνεται μιά μείζων δραστηριότητα καί τοποθετεῖται στό κέντρο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τά εἴκοσι περίπου χρόνια πού χωρίζουν τούς *Κυρίους τῆς Ἀλήθειας* ἀπό τόν συλλογικό τόμο γιά τή γραφή χαρακτηρίζονται καί ἀπό τήν εἰσαγωγή τῆς συγκριτικῆς ἀνθρωπολογίας στή μελέτη τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Στό βιβλίο γιά τή γραφή, οἱ τρόποι μέ τούς ὁποίους ἄλλοι πολιτισμοί ὑποδέχθηκαν καί ἐνέταξαν τή γραφή στούς κόλπους τους ἀποτελοῦν μέσα γιά τήν κατανόηση τοῦ φαινομένου τῆς γραφῆς στήν Ἑλλάδα.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ὅσο κι ἂν εἶναι σημαντική γιά μιά κοινωνία ἡ εἰσαγωγή τῆς γραφῆς, τίποτα δέν νομιμοποιεῖ τόν διαχωρισμό τῶν κοινωνιῶν τῆς προφορικῆς παράδοσης ἀπό τίς κοινωνίες πού διαθέτουν γραφικό σύστημα. Πολλοί μεγάλοι πολιτισμοί οἰκοδομήθηκαν χωρίς τή βοήθεια τῶν τεχνικῶν τῆς γραφῆς. Ὅπως μᾶς λένε οἱ ἰνδολόγοι, φαίνεται πῶς τό σύνολο τῶν γνώσεων στήν Ἰνδία ἀναπτύχθηκε ἀποκλειστικά χάρις σέ ἓνα σύστημα ἀπομνημόνευσης, χωρίς τή βοήθεια τῆς γραφῆς πού εἰσήχθηκε τό 3ο αἰῶνα π.Χ. Ἀπό τήν ἄλ-

λη μεριά, υπάρχουν πλήθος κοινωνίες που ζούν με ένα μεικτό σύστημα: ή ύπαρξη ενός κορανικού σχολείου σέ ένα αφρικανικό χωριό, παραδείγματος χάριν, δέν σημαίνει ούτε επανάσταση στίς νοοτροπίες, ούτε αλλαγή στούς τρόπους προφορικής μετάδοσης τής γνώσης.

Πάντως, καμία σκέψη πάνω στήν γραφή δέν μπορεῖ νά ἀγνοήσει τή σχέση της μέ τήν πολιτική καί τήν ἐξουσία, οὔτε τή λειτουργία της μέσα στίς δομές τοῦ Κράτους. Αυτό ἐπίσης γίνεται ὀφθαλμοφανές ὅταν μιλάμε γιά τούς ἀνατολικούς πολιτισμούς. Ἀλλά ἰσχύει, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, καί γιά τόν ἑλληνικό, κυρίως στή μυκηναϊκή ἐποχή. Ἡ Νικόλ Λορῶ μελέτησε γιά τό βιβλίο αὐτό τό παράδειγμα τοῦ Σόλωνα. Ὁ Σόλωνας ἔγραψε τούς νόμους του σέ στίχους, προφανῶς γιά νά τούς προσδώσει τό κύρος τής ἐπικής ποιήσης, τής παράδοσης, καί φαινομενικά ἐντάσσεται ἔτσι, οἰκειοθελῶς σχεδόν, στή χορεία τῶν παραδοσιακῶν «Κυρίων τής Ἀλήθειας». Ἀλλά στό παράδειγμά του, ἡ ιδιότητα πού ἐπιβάλλεται εἶναι αὐτή τοῦ νομοθέτη, ὄχι αὐτή τοῦ ποιητή. Ὁ Σόλωνας, νομο-γράφος, κάνει ἐπομένως νά φαίνεται πιά ἐντελῶς παρωχημένο τό ἀντι-παράδειγμα τοῦ Θέογνη.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Καί στίς ἔρευνές σας γιά τή γραφή περνάτε πάντως, περιέργως γιά τόν ἀπροετοίμαστο ἀναγνώστη, ἀπό πεδία πού ἐκ πρώτης ὄψεως μοιάζουν ξένα μέ τό θέμα, ἀπό τούς μύθους, ἀπό τήν ἱατρική, τήν ἀνάπτυξη τής γεωγραφίας...

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ἡ γεωγραφία καί εἰδικά ἡ χαρτογραφία δημιουργοῦν πραγματικά μία τομή: ἐνῶ ἡ ιστοριογραφία ὑπῆρξε πολύ πιό ἀργή στήν ἐξέλιξή της, ἡ χαρτογραφία ἐπέβαλε στό κέντρο τής γεωγραφικῆς ἐπιστήμης, ἐν συνεχείᾳ στήν ἐπιστήμη τής γεωμετρίας καί τής γεωμετρικῆς ἀστρονομίας, καί τελικά στό σύνολο τής πρακτικῆς τής γραφῆς, τήν τέχνη καί τήν ἠθική τής διορθώσεως, τής ἐπαλήθευσης τῶν γραπτῶν πληροφοριῶν. Αὐτή ἡ διαδικασία ἐπαλήθευσης θά περάσει ἀργότερα στήν ἴδια τήν γραφή, θά γίνῃ τελικά χαρακτηριστικό τοῦ συγγραφέα καί τοῦ διανοομένου. Ἡ ἱατρική τῶν Ἱπποκρατικῶν, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἀναπτύσσει μία γραφή τής ἀπόδειξης καί τής ἀκρίβειας, μέ στόχο τόν αὐστηρό καθορισμό τῶν συμπτωμάτων.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τήν ἴδια ἐποχή πού δημοσιεύονται οἱ *Κύριοι τής Ἀλήθειας*, ἀσχολεῖστε μέ ἕνα θέμα πού μοιάζει καθαρά ἱστορικό, πιό κοντά στούς προβληματισμούς τοῦ Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, τό θέμα τής φάλαγγας: πῶς γίνεται ἡ επανάσταση τής φάλαγγας, πῶς διαμορφώνεται τό μοντέλο τοῦ ὀπλίτη, πῶς ἡ φάλαγγα ἀποτελεῖ ἴσως τό ἀποφασιστικό βῆμα γιά τό πέρασμα στή δημοκρατία, ἡ τουλάχιστον, στήν ἑλληνική πόλη καί τήν πολιτική της ὅπως τίς γνωρίζουμε στόν 6ο καί τόν 5ο αἰώνα.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Στό σημεῖο αὐτό δέχθηκα μέ ἀποφασιστικό τρόπο τήν ἐπίδραση τοῦ Βερνάν καί τῶν ἀποψεῶν του γιά τή σημασία τοῦ πολιτικοῦ στοιχείου. Γιατί «πολιτικός» εἶναι καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο κάνουμε πόλεμο. Ἡ σχέση τοῦ πολέμου μέ τήν ἐξου-

σία, μέ τήν κοινωνία, εἶναι τμήμα τής πολιτικῆς. Καί στήν ἱστορία τής Ἑλλάδας εἶναι ἰδιαίτερα συναρπαστικό θέμα τό πῶς ἀναδύεται αὐτός ὁ νέος τύπος ἀνθρώπου, ὁ ὀπλίτης-πολίτης, τόν ὁποῖο ὅμως ἤδη μπορούμε νά δοῦμε νά διαγράφεται μέ ἀδρές γραμμές στήν *Ἰλιάδα*. Ὁ ὀπλίτης εἶναι φορέας μίας σειράς ἀρετῶν, πολεμικῶν ἀλλά καί πολιτικῶν, ὅπως ἡ σωφροσύνη. Ἀκόμα πιό ἐνδιαφέρον στοιχεῖο εἶναι τό γεγονός ὅτι ἐκείνη τήν ἐποχή ἀποκτοῦν μεγαλύτερη σημασία οἱ συνελεύσεις τῶν ὀπλιτῶν, διαμορφώνεται δηλαδή ἕνας χῶρος, μία ἀγορά, στήν ὁποία οἱ συμμετέχοντες συζητοῦν κατά τρόπο ἰσονομικό, ἔστω κι ἂν διατηροῦν ἀκόμα κάποιες ἱεραρχίες, γιά τά θέματα πού ἀφοροῦν τήν ὁμάδα, τήν κοινωνία.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Βέβαια ἐσεῖς δίνετε περισσότερο βάρος στήν μυθική ἀποτύπωση τῶν πολεμικῶν χαρακτηριστικῶν, στό πῶς οἱ ἀρετές τοῦ πολεμιστῆ ἀποτυπώνονται καί συμπυκνώνονται σέ ἕναν μυθικό λόγο.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ὁ πολεμιστής ὡς τύπος ἀνθρώπου μέ ἐνδιαφέρει ἀκόμα. Ἄλλωστε ἐτοιμάζω ἕνα συλλογικό βιβλίο πού μελετᾷ ἀκριβῶς τίς διάφορες πολεμικές συνελεύσεις, ἀπό τήν Ἑλλάδα μέχρι τήν Ἀφρική κι ἀπό τούς Κοζάκους μέχρι τούς Ἑλβετούς. Ὅσον ἀφορᾷ πάντως αὐτό πού στήν ἱστορία ὀνομάζουμε «ἐπανάσταση τής φάλαγγας», εἶναι σαφές, ὅπως ἀποδεικνύουν καί τά ἀρχαιολογικά δεδομένα, πῶς δέν πρόκειται γιά μία αλλαγή πού ἐπιβλήθηκε ἀπό τήν μία μέρα στήν ἄλλη καί πῶς οἱ συνέχειές της μέ τό μοντέλο τής ὀμηρικῆς μάχης τῶν μονομαχιῶν εἶναι ἀναμφισβήτητες. Τό ἰδιαίτερος σημαντικό πάντως εἶναι πῶς μέ τή φάλαγγα, ἡ ἑλληνική πόλις κατάφερε νά ἐντάξει τούς μικροκαλλιεργητές στό σῶμα τῶν πολεμιστῶν καί, ἔτσι, νά ἐξαλείψει σχεδόν αὐτό πού ὀνομάζουμε «πολεμική» λειτουργία, «πολεμική κάστα» στούς Ἰνδοευρωπαίους. Αὐτό εἶχε ὡς συνέπεια νά ἐξαφανιστεῖ ὁ ἀνθρώπινος τύπος τοῦ πολεμιστῆ στήν Ἑλλάδα καί ὅ,τι μέχρι τότε ἦ καί μετά σέ ἄλλους πολιτισμούς, ἐθεωρεῖτο χαρακτηριστικό τής πολεμικῆς ιδιότητος, νά ἀπωλέσει τή θετική του ἀξία. Αὐτό φαίνεται πράγματι πολύ καθαρά στούς μύθους ἢ σέ μισο-μυθικές μισοιστορικές ἀφηγήσεις, σάν αὐτές πού βρῖσκουμε στόν Ἡρόδοτο. Ὁ πολεμιστής ὡς ἄνθρωπος ἀφιερωμένος στόν πόλεμο γίνεται εἰκόνα τής ὕβρεως. Ὅποιος παρασύρεται ἀπό τήν πολεμική μανία, εἰς βάρος τής σωφροσύνης πού εἶναι ἡ βασική ἀξία τοῦ πολίτη, θέτει ἐαυτόν ἐκτός κοινωνίας.

Πάντως, μπορεῖ ἡ τομή πού προκαλεῖται μέ τήν καθέρωση τής φάλαγγας νά εἶναι ἀμετάκλητη στήν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλά πρέπει νά μήν ξεχνᾶμε πῶς κάποια οὐσιαστικά χαρακτηριστικά της προϋπήρχαν. Ἡ συνέλευση τῶν πολεμιστῶν, παραδείγματος χάριν. Ἡ συνέλευση τῶν πολεμιστῶν, ὅπως τή βλέπουμε νά λειτουργεῖ στόν Ὅμηρο, εἶναι, κατά τήν γνώμη μου, ἕνας τόπος ἀποφασιστικός, γιατί μέσα σ' αὐτόν καί χάρη σ' αὐτόν παίρνουν μορφή μιά σειρά ἀπό κοινωνικά καί πολιτικά φαινόμενα.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Τόσο στό δοκίμιό σας γιά τή φάλαγα ὅσο καί σέ ἓνα κεφάλαιο τῶν *Κυρίων*, ἐμφανίζεται ὡς βασική ἔννοια γιά τήν ἐξέλιξη καί τῆς ἑλληνικῆς σκέψης καί τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἡ ἔννοια τῆς διανομῆς «ἐς μέσον». Τά πράγματα, εἴτε εἶναι ἡ πολεμική λεία, εἴτε εἶναι τά προβλήματα τῆς κοινότητος καί οἱ διαφορές μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, τίθενται «ἐς μέσον» καί ἔτσι εἴτε μοιράζονται, εἴτε ἐπιλύονται.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Τό μοίρασμα τοῦ κρέατος τῆς θυσίας, τό μοίρασμα τῶν λαφύρων, τό «μοίρασμα» ἀνάμεσα σέ δύο ἀντικρουόμενες ἀπόψεις... Εἶναι μία διαπροσωπική ἀλλά καί δημόσια σχέση πού τίθεται κυριολεκτικά στήν μέση τοῦ κύκλου τῶν πολεμιστῶν πού συνεδριάζουν. Καί ἡ ἔννοια τῆς ἰσονομίας, ὄχι ὅπως τή διεκδικεῖ ὁ 5ος αἰώνας, ἀλλά μέ ἓναν τρόπο πιό «πρωτόγονο» καί πιό θεμελιώδη τελικά, εἶναι κεντρική γιά τή διαμόρφωση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἰσότητα δηλαδή στό μοίρασμα τῆς τροφῆς, τοῦ κρέατος, ἡ ἰσότητα στό μοίρασμα τῶν λαφύρων. Οἱ δύο θεμελιώδεις ἔννοιες πού ρυθμίζουν αὐτές τίς σχέσεις, εἶναι, πρὶν ἀκόμα ἀπό τίς δημοκρατικές διεκδικήσεις, τό *ἴσον* καί τό *ὅμοιον*. Ὁμοιότητα καί Ἰσότητα. Βεβαίως εἶμαστε ἴσοι καί ὅμοιοι ἀπέναντι στόν θάνατο. Ἀλλά ὑπάρχει καί ἡ ἰσότητα στό μοίρασμα αὐτῶν πού ἀρπάζουμε, τῶν λαφύρων, ἀφοῦ, καμιά φορά τουλάχιστον, κάνουμε πόλεμο καί γιά νά ἀρπάζουμε λάφυρα. Ἰσότητα στό μοίρασμα τῆς τροφῆς. Ἰσότητα στό μοίρασμα τῆς γῆς. Καί ἰσότητα στά δικαιώματα, τά πολιτικά δικαιώματα, ἐπί τῆς βάσης τῆς ὁμοιοτήτῆς μας.

Ἡ Σπάρτη θά λειτουργήσει ἔτσι, μέ ἓνα μοντέλο πολεμικό, στρατιωτικό, μέχρι τόν 4ο αἰώνα τουλάχιστον: τά κομμάτια τῆς γῆς, οἱ κληροί, πρέπει νά εἶναι ἴσα, οἱ Σπαρτιάτες πρέπει νά εἶναι «ὅμοιοι».

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Αὐτή ἡ ἀντίληψη πῶς ὅσα μᾶς ἀφοροῦν μποροῦν νά τεθοῦν στή μέση μιᾶς συνέλευσης καί νά συζητηθοῦν, ἀποτελεῖ γιά σᾶς καί ἓνα κρίσιμο σημείο στήν ἐξέλιξη τῆς σκέψης καί τῆς φιλοσοφίας.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ἀναμφίβολα. Γιατί ἓνας χώρος ἰσότητος, ἰσότητος στό δικαίωμα τοῦ λόγου καί τῆς ἀποψῆς, εἶναι τελείως διαφορετικός ἀπό μία κοινωνία στήν ὁποία ὁ βασιλιάς φθέγγεται τήν ἀλήθεια καί ἀνακοινώνει τίς ἀποφάσεις του. Ὄταν ὑπάρχει συζήτηση, ὅταν ὑπάρχουν δύο «κόμματα» πού ἀντιπαρατίθενται, ἐπιχειρήματα πού ἀναπτύσσονται, ὅταν οἱ ἀνθρώποι λένε «ὅσο παίρνει ὁ ἓνας, τόσο θά πάρει καί ὁ ἄλλος» ἀπό τή γῆ, τό κρέας, τά λάφυρα..., τότε ἀλλάζουν ὅλα καί στήν σκέψη. Θυμηθεῖτε τόν καυγά τοῦ Ἀγαμέμνονα καί τοῦ Ἀχιλλέα. Ἐνας τέτοιος καυγάς δέν εἶναι νοητός σέ μία κοινωνία στήν ὁποία τά πάντα ἀνήκουν δικαιοματικά στόν βασιλιά, πού τά παραχωρεῖ ὅπου αὐτός νομίζει. Αὐτός ὁ χώρος τῆς ἰσότητος, ἦταν ὁ χώρος τῆς ἀγορᾶς καί τῆς ἐκκλησίας, καί βεβαίως ἦταν καινούργιος γιά τοὺς ἀνθρώπους, πού μέχρι τότε θεωροῦσαν τίς ἀνισότητες φυσικές. Ἡ ἀγορά, ἡ ἐκκλησία, ἦταν ἡ φωλιά μέσα στήν ὁποία ἀναπτύχθηκαν μορφές σκέψεως αὐτόνομες. Σέ ἓναν χώρο σάν τήν

ἀγορά, παίρνομε μία ἀπόφαση, ἡ πλειοψηφία παίρνει μία ἀπόφαση, τήν ὁποία θά πρέπει νά σεβαστοῦν ὅλοι, σάν νά εἶναι αὐτή ἡ ἀλήθεια. Ἄρα τίθεται ἐκ νέου, ἡ μᾶλλον γιά πρώτη φορά, τό ἐρώτημα «μήπως καί ἡ ἀλήθεια εἶναι θέμα πλειοψηφίας;» μέ ὅλες τίς συνέπειες πού θά ἔχει αὐτό στήν πορεία τῆς ἑλληνικῆς σκέψης.

Ὄταν στή Γαλλία ὁ βασιλιάς συγκαλοῦσε ἐπί αἰῶνες, ὅποτε τίς συγκαλοῦσε, τίς Τρεῖς Τάξεις, οἱ ἀνθρώποι δέν «βουλευόνταν», δέν συσκέπτονταν, δέν συζητοῦσαν. Κάθονταν καί ἀκούγαν τόν βασιλιά. Κι ὅταν ἔγινε ἡ ἐπανάσταση τῆς «τρίτης τάξης», ὅταν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς τρίτης τάξης ἀποφάσισαν νά φτιάξουν μία πραγματική συνέλευση, τοὺς χρειάστηκε νά κατασκευάσουν κυριολεκτικά ἓναν καινούργιο χώρο μέσα στόν ὁποῖο νά μποροῦν νά συσκέπτονται πολιτικά. Τοὺς πήρε ἐνάμισυ-δύο χρόνια γιά νά ξανα-ανακαλύψουν τήν μορφή τοῦ ἡμικύκλιου καί νά κατανοήσουν τίς ἀρετές τοῦ χώρου μέσα στόν ὁποῖο ἐπέλεξαν νά συνεδριάζουν. Τό ἡμικύκλιο τό ἀνακαλύπτουν οἱ ἀνθρώποι μόνον ἀπό τήν στιγμή πού κυβερνῶνται μόνοι τους, ἀπό τήν στιγμή πού εἶναι μόνοι τους καί συζητοῦν. Ἡ Ἑλλάδα δέν ἦταν μοναδική ὡς πρὸς αὐτό, ὅσο κι ἂν τό ἑλληνικό ἡμικύκλιο πήρε μορφές πού δέν θρῖσκουμε πουθενά πρὶν. Ἀναλογίες ὑπάρχουν καί στόν κόσμο τῶν Ἀμερικανῶν καί στόν κόσμο τῶν Κοζάκων... Ἀλλά, πάρτε καί τό παράδειγμα τῆς Ἑλβετίας. Ἡ Ἑλβετία ἦταν μέχρι πρόσφατα μία στρατιωτική δημοκρατία. Κάθε καντόνι εἶχε τίς συνελεύσεις του, στίς ὁποῖες μετεῖχαν μόνον οἱ ἄνδρες, ποτέ οἱ γυναῖκες. Σήμερα ἀκόμα, στό καντόνι τοῦ Βώ, ὑπάρχουν 8.000 ἄνδρες πού εἶναι στρατιῶτες διά βίου καί φοροῦν ἓνα μικρό σιλέτο, σημάδι ὅτι εἶναι πολῖτες-ὀπλίτες, ἄρα ἔχουν τό δικαίωμα νά μιλοῦν στήν συνέλευση. Ὁ ὀπλίτης πού φέρει δικαιοματικά τό σιλέτο εἶναι φορέας ἰσότητος.

Αὐτό πάντως πού εἶναι ἐκπληκτικό στήν ἑλληνική περίπτωση εἶναι ὅτι ἤδη τόν 7ο αἰώνα, οἱ ἄποικοι, οἱ Ἕλληνες πού ξεκινοῦν γιά τήν περιπέτεια τοῦ ἀποικιομοῦ, ἤξεραν κιόλας τό σχῆμα καί τή λειτουργία τῆς ἀγορᾶς, σέ σημείο νά τήν προβλέπουν ἐκ τῶν προτέρων. Ὁ ἀρχηγός καί ἰδρυτής κάθε ἀποικίας δέν κουβαλάει μόνον τήν φωτιά τῆς μητροπολιτικῆς ἐστίας μαζί του, δηλαδή ἓνα σύνολο πίστεων γιά τή θυσία καί τήν τροφή. Κουβαλάει καί τήν ἰδέα τοῦ σχεδιασμοῦ μιᾶς πόλεως, καί στόν σχεδιασμό αὐτό δέν περιλαμβάνεται μόνον τό μοίρασμα τῶν κληρῶν τῆς γῆς, ἀλλά καί ἡ χωροταξική διάταξη τῶν ἱερῶν ἀφενός καί τῶν πολιτικῶν τόπων, τῆς ἀγορᾶς καί τῆς ἐκκλησίας, ἀφετέρου. Αὐτό ὑπάρχει καί στόν Ὅμηρο, ὅταν περιγράφεται στήν *Ὀδύσεια* τό πῶς ὁ Ναυσίθοος ἵδρυσεν τήν πόλη τῶν Φαιάκων. Ἀλλά ὑπάρχει καί τό πολύ πραγματικό παράδειγμα τῶν Μεγάρων Ὑβλαίων. Αὐτή ἡ ἀρχαία ἀποικία τῶν Μεγάρων στήν ἀνατολική ἀκτὴ τῆς Σικελίας, πού ἱδρύθηκε τό 730, ἔχει πλήρως ἀνασκαφῆ. Γνωρίζουμε λοιπόν χάρη σ' αὐτήν πῶς ὁ κά-

θε οικιστής είχε τελικά στο κεφάλι του ένα πρωτόγονο πλάνο, σχεδιασμένο στο έδαφος ενός «άδειου» και άκατοίκητου τόπου. Οι άποικοι έχουν μέσα στο κεφάλι τους ένα μοντέλο και το εξάγουν. Η αγορά την οποία σχεδιάζουν στα Μέγαρα Ύβλαϊα σχεδιάζεται πάνω στο χώμα, ακόμα κι αν πρόκειται να χτιστεί πολύ αργότερα, όταν θα έχουν τά χρήματα. Ήξεραν όμως από πριν ότι θα την χτίσουν και αποφάσισαν, μόλις έφτασαν, πού θα την χτίσουν. Τή στιγμή που η άποικία ιδρύεται, ο δημόσιος χώρος είναι ξεκάθαρα διαχωρισμένος από τον χώρο των ιδιωτικών κατοικιών και δραστηριοτήτων. Το ίδιο ισχύει και για την ίση μοιρασιά των κλήρων. Πριν ξεκινήσουν ακόμα, κάνουν την κλήρωση και μοιράζουν σε ίσους κλήρους μία γη που δεν έχουν δει καν. Δεν ξέρουν πώς είναι αυτός ο τόπος, δεν ξέρουν αν θα μπορέσουν να τον καταλάβουν, αλλά τον χωρίζουν σε ίσα κομμάτια και τον βάζουν σε κλήρο. Έχουν ήδη στο κεφάλι τους ένα συγκεκριμένο μοντέλο πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης.

Και, σε τελευταία ανάλυση, κάνουν αυτό που έκαναν και οι Άχαιοί στην *Ιλιάδα* με το που έφτασαν στα παράλια της Τροίας, όρισαν έναν χώρο για τους θεούς, όπου ίδρυσαν έναν βωμό, και επίσης έναν χώρο για τους ανθρώπους, έναν χώρο στον οποίο θα συσκέπτονται, μία αγορά. Αυτό είναι το πρώτο βήμα για να δημιουργηθούν οι συνθήκες πολιτικής που χαρακτηρίζουν την ελληνική πόλη.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Το βιβλίο που ακολουθεί τους *Κυρίους της Αλήθειας* είναι οι *Κήποι του Αδάμιδος*. Έδω στραφήκατε σε ένα καινούργιο πεδίο έρευνας της μυθολογίας, ίσως και κάτω από την επίδραση του Λεβί-Στρως. Και επίσης, γίνεται πιά εμφανής εδώ η διάθεση διανοητικής πρόκλησης που σας χαρακτηρίζει ίσως περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο της «γαλλικής σχολής». Μέχρι τότε, ξέραμε έναν Άδωνη που πεθαίνει και αναγεννάται κάθε χρόνο μαζί με τη φύση και τη βλάστηση, σαν όλους αυτούς τους υποτιθέμενους θεούς της βλάστησης που καταλήγουν σχεδόν στον Χριστό, όπως τον παρουσιάζει δηλαδή ο μεγάλος ανθρωπολόγος της Σχολής του Καίμπριτζ, ο σέρ Φρέιζερ, στο θεμελιώδες βιβλίο του *The Golden Bough*. Έσείς παρουσιάζετε έναν Άδωνη στείρο, σχεδόν ανίκανο, και, συνδέοντας την σεξουαλικότητα με τη διατροφή, κάνετε ένα είδος «βοτανολογίας του σεξ» στην αρχαία Ελλάδα, όπως στην *Κουζίνα της Θυσίας* κάνετε ένα είδος «τσελεμεντέ της θρησκείας».

ΝΤΕΤΙΕΝ: Μέσα από τη μυθολογική ανάλυση των βοτάνων, των μυρωδικών, των τροφών που συνδέονται με τον Άδωνη και με τις γιορτές που ονομάζονταν αδώνεια, ήθελα να δώ κάποιες μυθολογικές αντιλήψεις που λειτουργούν στη «μακρά διάρκεια». Το υλικό άλλωστε προέρχεται από όλο το φάσμα της ελληνικής γραμματείας, από όλες τις εποχές της ελληνικής ιστορίας. Ήθελα τελικά να δώ πέρα από τις ιστορικές αλλαγές το έσωτερικό δάθος ενός πολιτισμού, που με-

ταβάλλεται με πολύ αργούς ρυθμούς. Το μυθολογικό νόημα της άνεμώνης, του μαρουλιού, δεν αλλάζει τόσο γρήγορα όσο οι κοινωνικές δομές, ενώ ταυτοχρόνως διατρέχει διαφορετικά επίπεδα και διαπλέκεται με πολύ διαφορετικά πράγματα, την τροφή, τον γάμο, το σεξ, τη σχέση των ανθρώπων με τους θεούς... Η αλήθεια είναι πώς ο δικός μου Άδωνης είναι πιο «ρομαντικός»! Άστειεύομαι, γιατί στην Ελλάδα δεν υπήρχε καμία «καταδίκη» του έρωτισμού, με τον τρόπο που ξέρουμε από τον χριστιανισμό. Αλλά υπήρχε πάντως ένα είδος πουριτανισμού. Αν η Δήμητρα δίνει τους πραγματικούς καρπούς μέσα από τη γεωργία και τους μόνους νόμιμους απογόνους μέσα στα πλαίσια της γαμήλιας σεξουαλικότητας, ο Άδωνης βρίσκεται στους αντίποδες: οι κήποι του είναι στην ουσία άγονοι και στείροι, όπως και το ειδύλλιο του με την Αφροδίτη. Υπάρχει όμως ο κίνδυνος, μέσα από τις γιορτές του Άδωνη, οι νόμιμες σύζυγοι των πολιτών να μεταμορφωθούν σε αχαλίνωτες σεξουαλικά και, επομένως, στείρες και άγονες, έταιρες.

Εγώ ενδιαφέρθηκα από πολύ νωρίς για τους Πυθαγόρειους, από τα γεννοφάσκια μου, κι όταν άρχισα να ασχολούμαι με την τροφή και τη θυσία, έγραψα κατ' αρχήν για την «κουζίνα των Πυθαγορείων». Η σχέση της τροφής με τη σεξουαλικότητα είναι πάντα πολύ στενή και αργότερα, στο *Dionysos mis à mort* ασχολήθηκα πολύ με τα περιφερειακά και περιθωριακά φιλοσοφικά και θρησκευτικά κινήματα της αρχαιότητας, που πρότειναν διαφορετικά μοντέλα θυσίας, διατροφής και σεξουαλικής πρακτικής ή άποχης.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Ο Διόνυσος είναι ίσως ο αρχαίος θεός που ήταν περισσότερο της μόδας στον 20ό αιώνα. Αρχεί κανείς να μετρήσει τα βιβλία που του αφιερώθηκαν. Στα δικά σας βιβλία για τον Διόνυσο, υπογραμμίζετε κυρίως τον «Ξένο που έρχεται από μέσα», τον έσωτερικό ξένο. Ειδικά στο βιβλίο σας *Dionysos mis à mort* ακριβώς μιλάτε για αυτά τα τέσσερα «περιθωριακά» κινήματα σκέψης, τους Πυθαγόρειους, τους Κυνικούς, τους Όρφικους και τον Διόνυσο: ισχυρίζεστε πώς τα τέσσερα αυτά κινήματα αποτέλεσαν προτάσεις διαφορετικής συγκρότησης από αυτήν που προέτασε η ελληνική πόλις. Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία σας, αυτό γίνεται ιδιαίτερα προφανές στα διατροφικά συστήματα που πρότειναν αυτές οι μισο-φιλοσοφικές μισο-θρησκευτικές σχέτες, και τα όποια, εκτός από τους διατροφικούς περιορισμούς και τα ταμπού των Όρφικών και των Πυθαγορείων ή τις ακρότητες των Κυνικών (να τρώμε τους νεκρούς γονείς μας) ή ακόμα τη διονυσιακή ώμοφαγία, πρότειναν κυρίως, αν και έμμέσως, την κατάργηση της προμηθεϊκής θυσίας. Μέ δεδομένο ότι η προμηθεϊκή θυσία ήταν ο κατ' έσοχόν τρόπος επικοινωνίας με τους θεούς, ο μόνος νόμιμος τρόπος κατανάλωσης κρέατος και ο ουσιαστικότερος τρόπος ένταξης τελικά των ανθρώπων μέσα στην ίδια τους την κοινωνία, οι σχέτες αυτές, καταργώντας ή ξεπερνώντας την θυσία, προτεί-

νουν όχι απλώς έναν άλλο τρόπο διατροφής, αλλά έναν άλλο τρόπο ύπαρξης. Θυμάμαι όμως εδώ την ένσταση που διατύπωσε η Μαρία Δαράκη στο δικό της βιβλίο για τον Διόνυσο, όπου παρατηρεί ότι αντίθετα με τα άλλα τρία φιλοσοφικο-θρησκευτικά κινήματα που αναφέρετε, ο διονυσιασμός δεν προτείνει την ώμοφαγία ως μόνιμο τρόπο διατροφής, αλλά ως περιστασιακή τελετουργία. Πράγμα που σημαίνει ότι ο Διόνυσος ήταν ίσως πολύ λιγότερο ξένος προς το πολιτικό σύστημα απ' όσο ισχυρίζεστε σ' αυτό το βιβλίο.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Κοιτάξτε, όλοι έχουμε τις υπερβολές μας μερικές φορές. Μερικές φορές άλλωστε υπερβάλλει κανείς απλώς για να κάνει πιο καθαρή τη θέση του.

Η αλήθεια είναι πως αυτό που εμείς ονομάζουμε διονυσιακό τοποθετείται περισσότερο στο επίπεδο της φαντασίας, παρά του συγκεκριμένου, του καθημερινού. Η ώμοφαγία π.χ. είναι μία διονυσιακή πρακτική που όμως λειτουργεί μάλλον ως φαντασίωση, παρά ως άπτη πραγματικότητα της πόλης, είναι μία κατεύθυνση, μία επιθυμία. Από την άλλη μεριά, είναι επίσης αλήθεια ότι οι σύγχρονοι μυθολόγοι είτε ήθελαν να βγάλουν τον Διόνυσο από το παιχνίδι, να τον διαγράψουν ει δυνατόν από το πολυθεϊστικό σύστημα των Ελλήνων ως κάτι θεμελιωδώς ξένο, είτε ήθελαν να τον επιβάλουν πάνω σε όλες τις εκφάνσεις της ελληνικής θρησκείας. Ο Βερνάν, ακολουθώντας τον Ενρί Ζανμέρ και τον Λουί Ζερνέ, ήθελε να τον επαναφέρει στην τάξη, να τον επανεντάξει στην πόλη, να τον προσαρμόσει πλήρως στις ανάγκες της πόλης. Εγώ επέμενα περισσότερο στα στοιχεία εκείνα του Διόνυσου που διαρκώς διαφεύγουν τόν όρισμό. Αλλά είναι τελικά θέμα προτιμήσεων. Εγώ, ξέρετε, δεν αγαπάω την Αθήνα με τα μεγάλα της κείμενα. Ο Βερνάν ξέρεει πολύ καλά κάποια κεντρικά κείμενα, όπως είναι για παράδειγμα ο Ήσιδος, ενώ εγώ προτιμώ, από ιδιοσυγκρασία ίσως, τα περιθωριακά κείμενα, τα σχόλια που διασώζουν κάποιες σποραδικές πληροφορίες, τα σπαράγματα των αρχαίων ιστοριογράφων... Μεταξύ μας κιόλας, δεν μου αρέσουν και όλοι εκείνοι οι άνθρωποι που κάνουν καριέρα πάνω στα «μεγάλα» κείμενα.

Εμένα λοιπόν μου αρέσει ο Διόνυσος που πέρδεται, που εκρήγνυται, και μόλις βγώ από την Αθήνα, συναντώ μόνον αυτόν τον Διόνυσο και συνεχίζω άλλωστε να γράφω γι' αυτόν. Μ' ενδιαφέρει πολύ ο Διόνυσος των Δελφών και η θεμελιώδης σχέση που υπάρχει στους Δελφούς ανάμεσα στον Απόλλωνα και τον Διόνυσο, όπου ο Απόλλωνας καταλήγει έντελώς διονυσιακός και ο Διόνυσος όμοιος με τον Απόλλωνα!!!

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Έχετε αφιερώσει ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον βιβλίο στον Απόλλωνα, τό *Apollon le cou-teau dans la main*. Καί, ήδη από τόν τίτλο του, είναι ένα βιβλίο που σοκάρει. Σοκάρει αυτός ο Απόλλωνας που κρατάει τό μαχαίρι του φόνου αντί για τήν συνθημαμένη του λύρα, αυτός ο ματωμένος και φονικός Απόλλωνας, που μάλλον ειρωνικά, και χωρίς να φο-

βάστε τήν αμείλικτη σκληρότητά του, τόν ονομάζετε «ο Ώραϊος Δολοφόνος».

ΝΤΕΤΙΕΝ: Δέν μ' αρέσει αυτός ο ώραϊος και παγωμένος θεός μέ τή λύρα. Αιτή είναι μία μόνον πλευρά του Απόλλωνα, αιτή ή πλευρά που εδώ και εκατό χρόνια έχει τήν ικανότητα να κάνει τάξεις όλόκληρων σχολειών να πνίγονται στα χασμουρητά. Μέ ενδιαφέρει ο πρώτος Απόλλωνας, ο αρχικός, ο Απόλλωνας των Δελφών, που ιδρύει τή λατρεία του πάνω στον φόνου του δράκοντα και πρέπει, όπως και ο προστατευόμενος του Ορέστης, να καθαρθεί από τό αίμα του φόνου, να ύποσσει τις συνέπειες, τήν εξορία και τούς αναγκαστικούς εξαγνισμούς που περνά κάθε δολοφόνος, προκειμένου να του επιτραπεί να επιστρέψει στην κοινωνία των θεών του Ολύμπου. Μέ ενδιαφέρουν επίσης οι σχέσεις του μέ τή Θήβα, μέ τό έδαφος της Θήβας που είναι μολυσμένο από τό αίμα των φόνων που αυτός διέπραξε σκοτώνοντας, μαζί μέ τήν Άρτεμη, τά παιδιά της Νιόβης. Αιτοί οι φόνου που διαπράττουν ο Απόλλωνας και ή Άρτεμη, φέρνουν σέ φοβερά δύσκολη θέση τούς θεούς, όταν πρέπει, για πρώτη φορά, να οργανώσουν μία κηδεία, να ορίσουν τί είναι μία κηδεία και μās επιτρέπουν να δοϋμε πολύ διαφορετικά τή σχέση των θεών μέ τόν θάνατο των ανθρώπων.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Προτιμάτε τελικά τόν Λοξία από τόν Φοῖβο;

ΝΤΕΤΙΕΝ: Έσείς που ασχολείστε μέ τήν τραγωδία, τό ξέρετε καλά ότι για τόν Αϊσχύλο, και όχι μόνον γι' αυτόν, ο Απόλλωνας ήταν ένας θεός μιαρός, ακάθατος, που ο ναός του ήταν καταφύγιο των δολοφόνων και των έγκληματιών, ένας θεός γεμάτος από τρομερά πάθη. Αυτό δέν τόν εμπόδιζε, μάλλον του επέτρεπε, μέσα στις άμφισημίες του ελληνικού πολυθεϊσμού, να είναι ταυτοχρόνως ο θεός των άποικιών, ο αρχηγέτης, ο Κύριος των Χρησμών που τούς κληρονόμησε από τή μεγάλη χθόνια θεότητα, τή Γαΐα.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Αιτός ο Απόλλωνας δέν έχει καμία σχέση μέ τόν Απόλλωνα του Νίτσε, που αποτελεί τό φωτεινό αντίθετο ενός σκοτεινού Διόνυσου, μέ τή ντυσεϊκή σύγκρουση άπολλώνειου και διονυσιακού πνεύματος. Ούτε βεβαίως και μέ τήν εξωραϊσμένη εικόνα των μυθολογικών έγχειριδίων.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ο Νίτσε ήταν οραματιστής. Ήθελε να μās βοηθήσει να καταλάβουμε και να ζήσουμε τήν τραγωδία. Δεκαοχτώ χρόνια μετά τή *Γέννηση της Τραγωδίας*, έγραψε ένα πρόλογο όπου όμολογούσε ότι έκανε λάθος, επηρεασμένος από τό μοντέλο του Σοπενχάουερ. Ο Νίτσε σκεφτόταν φιλοσοφικά και καλά έκανε... Μās ανάγκασε να δοϋμε τά πράγματα μέ τρόπο ζωντανό. Αλλά ο Απόλλωνας ως θεός της άπόλυτης διαύγειας, του άπόλυτου φωτός, δέν είναι ένας θεός ζωντανός και έμένα δέν μέ ενδιαφέρει. Δέν μέ ενδιαφέρει ένας θεός που ύποτιθεται πως ενσαρκώνει τις πνευματικές αξίες του ελληνικού και, κατά συνέπεια, του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Δέν μέ ενδιαφέρουν οι άξιες, δέν μέ ενδιαφέρουν ό-
σοι υπερασπίζονται άξιες.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Σπουδάσατε όμως έλληνική φιλολο-
γία, μία έπιστήμη στην όποία μέχρι πρόσφατα τουλά-
χιστον κυριαρχούσε άπολύτως ή λατρεία των κλασσι-
κών άξιων.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Για οικογενειακούς λόγους. Είχα έναν
παππού καθηγητή στο Πανεπιστήμιο, πού μέ έπεισε
ότι πρέπει πρώτα νά σπουδάσω έλληνική φιλολογία
καί φιλοσοφία καί μετά νά κάνω ό,τιδήποτε άλλο ήθε-
λα. Τήν εποχή πού σπούδαζα στη Λιέγη, κυριαρχούσαν
άκόμα οι Γερμανοί φιλόλογοι καί ή γερμανική φιλολο-
γία. Είχα συμφοιτητές πού έλεγαν «γεννηθήκαμε πολύ
άργά. Οι Γερμανοί τά έχουν ήδη κάνει όλα». Κι εγώ
ξεκίνησα νά εκδώσω τά άποσπάσματα των Πυθαγό-
ρειων γιατί αυτό ήταν τό μόνο πράγμα πού δέν ειχε
γίνει. Δέν τά εξέδωσα τελικά, γιατί συνάντησα τόν
Λουί Ζερνέ καί τόν Βερνάν. Ο Βερνάν πού γνώρισα
ήταν ένας άνθρωπος πού άνοιγε νέους όρίζοντες, πού
άνοιγε τήν Ελλάδα προς έναν άλλο κόσμο. Τό ίδιο
είχε τήν ικανότητα νά κάνει καί ο Λεβί-Στρως. Αρχι-
σα νά ασχολούμαι μέ τή μυθολογία του μελιού, τό
1973, σαφώς έπηρεασμένος από τόν Λεβί-Στρως. Η-
θελα νά καταλάβω τί είναι ένας μύθος, από τί φτιά-
χεται. Καί ο Λεβί-Στρως παρέπεμπε διαρκώς στον
έλληνικό μύθο. Ο κατεξοχήν μύθος ήταν γι' αυτόν, τόν
εθνολόγο καί όχι έλληνιστή, ο έλληνικός μύθος. Μι-
λούσε συνεχώς για τους έλληνικούς μύθους, για τίς
έλληνικές μυθικές κατηγορίες, τά έλληνικά μυθικά
άντικειμενά ζεύγη.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Θεωρείτε ότι, εκτός από τή συγκρι-
τική ανθρωπολογία, οι Ηνωμένες Πολιτείες σās προ-
σφέρουν επίσης μίαν άλλη προοπτική;

ΝΤΕΤΙΕΝ: Επί χρόνια, στην École Pratique, στο
Τμήμα Έπιστημών των Θρησκειών, έδλεπα τόν κόσμο
μέσα από τόν πρώτο όροφο της Σορβόννης. Είχε κα-
ταντήσει κάπως περιοριστικό. Άλλά, καλώς ή κακώς,
δέν είμαι άποκομμένος από τήν Ευρώπη. Γράφω τώ-
ρα ένα βιβλίο πάνω σ' αυτό τό θέμα, τό θέμα της αυ-
τοχθονίας των διανοουμένων. Τό τρίτο κεφάλαιο θά
έχει τίτλο *Etre Français de souche* («Γάλλος εκ γεν-
νετής»). Υπάρχει ένας τρόπος πού γράφεται ή ιστο-
ρία σήμερα στην Γαλλία, ο όποιος δέν μπορεί παρά
νά σέ αφήνει άναυδο... Ο Μεσαίωνας γι' αυτούς είναι
μόνον γαλλικός, όπως καί για τήν γερμανική ιστορία
ο μεσαίωνας είναι μόνον γερμανικός. Από τήν άλλη
πλευρά, στίς ΗΠΑ δέν είχαν Μεσαίωνα, κι αυτό τους
έπιτρέπει νά είναι πιο έλεύθεροι.

ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ: Έχουν όμως καί οι Άμερικανοί τίς
δικές τους λογοκρισίες.

ΝΤΕΤΙΕΝ: Ναι, αλλά δέν είμαι Άμερικανός καί συ-
νεπώς δέν μου χρειάζεται νά υποταχθώ σ' αυτές. Στη
Γαλλία, ή ισχυρότατη Σχολή των Annales, δεσμεύει τά
πάντα μέσα από τήν λατρεία του ιδρυτή, του Μάρκ
Μπλόκ. Δέν μπορείς νά πεις τίποτα στην Γαλλία αν
δέν τό εγκρίνει ή Σχολή των Annales κι αν δέν άπο-

τελεί λιβανωτό των «Πατέρων», των «δασκάλων». Υ-
πάρχουν άνθρωποι της γενιάς μου πού έχουν καταντή-
σει νά θεωρούν δεδομένο πώς δέν μπορείς νά κάνεις
κριτική στους «δασκάλους». Αν τό τολμήσεις, έχεις νά
άντιμετωπίσεις έναν άδιανόητο τοίχο σιωπής καί έμμε-
σης αλλά άποτελεσματικότητας λογοκρισίας. Είναι τε-
λείως θλιβερή αυτή ή κατάσταση. Κι όμως ο μεγάλος
πρόγονος, ο καύμένος ο Μάρκ Μπλόκ, προσπάθησε νά
κάνει πραγματικά ευρωπαϊκή ιστορία, νά κάνει συ-
γκρητισμό. Αυτοί τόν μετέτρεψαν σέ μάρτυρα καί ξε-
μπέρδεψαν. Τά Annales είναι πλέον καθεδρικός ναός
κι αυτοί άρχιεπίσκοποι. Στην Γαλλία, ή ιστορία γρά-
φεται άποκλειστικά από τήν πλευρά της Γαλλίας. Κι
αν κάνεις κάτι διαφορετικά, άκούς ότι «ο γαλλικός
λαός δέν είναι προετοιμασμένος για νά δεχτεί κάτι τέ-
τοιο». Άς τόν προετοιμάσουν, λοιπόν. Δέν μπορείς νά
πεις στην Γαλλία πώς ο Κλοβίς δέν ήταν Γάλλος, για-
τί οι Γάλλοι, τό Έθνος, δέν είναι προετοιμασμένο νά
δεχτεί κάτι τέτοιο!!!

Σέ αντίστοιχες παγίδες έχει πέσει καί ή μελέτη των
Έλλήνων στην Γαλλία, καί μάλιστα από εκείνους πού
κάποτε προσπάθησαν, παρά τά τεράστια έμπόδια, νά
άνοιξουν τήν μελέτη του έλληνικού πολιτισμού στην
ανθρωπολογία καί στον στρουκτουραλισμό.

Θεωρώ πώς δέν πρέπει νά ξεχνάμε ποτέ ότι οι
Έλληνες, ή μελέτη των Έλλήνων, είναι απλώς μία έπι-
λογή ανάμεσα σέ δεκάδες άλλες. Πρόκειται βεβαίως
για μία πολύ καλή έπιλογή, πού μάς δίνει, μέσα στά
πλαίσιά της συγκριτικής ανθρωπολογίας, μία πλεονε-
κτική θέση. Κι ο Λεβί-Στρως θαύμαζε φοβερά τους
Έλληνες: «Αυτοί οι Έλληνες! Είχαν εφεύρει ακόμα
καί τόν στρουκτουραλισμό!» έλεγε. Έχω γράψει ένα
πολεμικό κείμενο μέ τίτλο «Η έπιστροφή στο χωριό». Εί-
ναι για τους Γάλλους έλληνιστές πού άνοιχτηκαν
στην ανθρωπολογία καί τόν συγκρητισμό, αλλά στην
συνέχεια επέστρεψαν στο χωριό τους, στην κλασική
φιλολογία, στίς ασφάλειές τους καί στίς «πανανθρώπι-
νες άξιες». Για όλους εκείνους τους παλιούς μου συ-
νεργάτες καί συναδέλφους, πού έγκατέλειψαν κάθε συ-
γκριτική έρευνα, φόρεσαν γραβάτα, μπήκαν στο Colle-
ge de France, άρχισαν νά υπερασπίζονται άξιες μαζί μέ
τή Ζακλίν ντέ Ρομιγί καί κολακεύονται γιατί τους θέ-
λουν για προέδρους των Γάλλων έλληνιστών. Ποιός
προσχωρεί στίς ιδέες ποιανού;

Αυτό πού υπερασπίζομαι εγώ, είναι μία ανθρωπολο-
γία άνοιχτή στον συγκρητισμό καί στον πειραματισμό.
Αυτό πού μέ ενδιαφέρει είναι οι ανθρώπινες κοινωνίες
μέσα στον χώρο καί μέσα στον χρόνο. Καί, από αυτήν
τήν πλευρά, οι ανθρωπολόγοι είναι πολύ πιο πλούσιοι.
Έχουν ένα πολύ ευρύτερο πεδίο γνώσεων από τους
έλληνιστές, γιατί γνωρίζουν ένα πολύ μεγαλύτερο φά-
σμα έπιλογών πού έγιναν από διαφορετικές κοινωνίες
σε διαφορετικές εποχές. Καί όλες αυτές οι έπιλογές
είναι εξίσου πολύτιμες τόσο για τήν κατανόηση άκό-
μα καί των ίδιων των Έλλήνων, όσο καί για τήν κα-
τανόηση του έαυτού μας.

Η ΕΚΠΛΗΞΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΑΚΗΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑΣ

τῆς Μαριάννας Τόλια

Ήταν τό πρώτο μεγάλο ἀφιέρωμα στόν νεογέννητο – υπόθεση μιᾶς εἰκοσαετίας μόλις – παλαιστινιακό κινηματογράφο πού γινόταν ἐπί εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους. Κράτησε ἐπτά ἡμέρες, περιέλαβε εἰκοσι πέντε ταινίες καί τήν επίσκεψη εἰδικῆς ἀντιπροσωπείας κινηματογραφιστῶν ἀπό τήν Παλαιστίνη ἐδῶ, γιά νά μιλήσει μέ τό ἀθηναϊκό κοινό. Ἡ διοργάνωση ἦταν καλή καί εἶχε στήριξη ἀπ' ὄλους σχεδόν τούς κινηματογραφικούς φορεῖς, σωματεῖα καί μεγάλες συνδικαλιστικές ἐνώσεις

τῆς χώρας. Κι ὅμως ὅσοι βρεθήκαμε στίς προβολές του στόν κινηματογράφο Τριανόν, ἐκείνη τή δεύτερη βδομάδα τοῦ Ἰουνίου, εἴμασταν ἐλάχιστοι. Γιατί ἄραγε; Ἐφταιγε ἡ ζέστη κι οἱ κάπως ἀσυνήθιστες γιά τά ἑλληνικά δεδομένα ὥρες προβολῶν; Ὡς ἓνα βαθμό ἴσως. Ὡς ἓναν ἄλλο βάρυνε ἡ διακριτική ἀδιαφορία τῶν ΜΜΕ. Σέ ἀντίθεση μέ τή μεγάλη συναυλία τοῦ Ἀπριλίου πού ἅπαντα τά μέσα εἶχαν διαφημίσει, πρὸς χάριν ἐνός Θεοδωράκη, ἐνός Νταλάρα, μιᾶς Ἀλεξίου καί ἄλλων παρόμοιων ἑλληνικῶν μουσικῶν ὀνομάτων φαίνεται, μέ συνέπεια τή συγκέντρωση στό Σύνταγμα 45.000 κόσμοι «στό ὄνομα τοῦ λαοῦ τῆς Παλαιστίνης», τήν ἐβδομάδα-φεστιβάλ τοῦ παλαιστινιακοῦ κινηματογράφου τήν πέρασαν σχεδόν στά «ψιλά». Κι ἂν ἡ παρατήρηση ἀδικεῖ ὀρισμένους, εἶναι ὡστόσο ἀντιπροσωπευτική τῆς συνολικῆς εἰκόνας πού μᾶλλον κυριάρχησε. Κι αὐτά μόλις δύο μῆνες ἀφότου ὁ παλαιστινιακός κινηματογράφος διά τοῦ Ἐλία Σουλεϊμάν κατακτοῦσε τίς Κάνες καί τά γαλλικά καθημερινά κι ἐβδομαδιαῖα φύλλα. Φαγωμένο ἀπό τή μαρμάγκα τῆς Πολιτιστικῆς Ὀλυμπιάδας, πού ἀπό τίς ἀρχές τοῦ καλοκαιριοῦ συγκεντρώνει πάνω τῆς ὅλα τά φῶτα τῆς δημοσιότητας, τό φεστιβάλ παλαιστινιακοῦ κινηματογράφου πραγματοποιήθηκε στήν Ἀθήνα σέ στενό οἰκογενειακό κύκλο, μᾶς γνώρισε μιᾶ ἐθνική κινηματογραφία – ευχάριστη ἐκπλήξη καί ἀπέδειξε ὅτι τό ὑποτιθέμενο ἐνδιαφέρον τῆς κοινωνίας μας γιά τό παλαιστινιακό εἶναι ἐπίπλαστο, ὅσο δέ πραγματικά ὑπάρχει, ὑπόθεση ἀποκλειστικά τῆς Ἀριστερᾶς.

Ἡ ἑπταήμερη διοργάνωση τῆς Ἀθήνας, τό πρώτο φεστιβάλ παλαιστινιακοῦ κινηματογράφου στήν Εὐρώπη, ξεκίνησε μέ τή συνηθισμένη σέ ἀνάλογες διοργανώσεις συνέντευξη τύπου, πού ἔθεσε τό ἐξῆς ἀσυνήθιστο ἐρώτημα: «ὑπάρχει τέτοιο πράγμα ὅπως παλαιστινιακός κινηματογράφος γιά νά τοῦ κάνουμε ἀφιέρωμα;». Δικαιοῦσαι νά μιλήσεις, δηλαδή, γιά «ἐθνική κινηματογραφία» μιᾶς χώρας πού δέν ὑπάρχει καν, χωρίς ἀντίστοιχη βιομηχανία, ὑποδομή, τεχνικούς, ἠθοποιούς, δίκτυα διανομῆς, αἶθουσες ἀκόμη στά ἐδάφη τῆς; Ἦταν τό ἴδιο ἐρώτημα πού εἶχε ἀπασχολήσει παλιότερα τούς συντάκτες τοῦ περιοδικοῦ *Cahiers du Cinema* στά πρώτα, κατά τή δεκαετία τοῦ '90, περὶ παλαιστινιακοῦ κινηματογράφου ἄρθρα τους. Κι ἦταν τό ἐρώτημα πού ἀπάντησε ὁ Μισέλ Ἢλίφι, ἀπό τούς

σημαντικότερους σκηνοθέτες πού βρέθηκαν στήν Ἀθήνα, γιά λογαριασμό ὀλόκληρης τῆς παλαιστινιακῆς ἀντιπροσωπείας. «Ὅταν ὁ ἀριθμός τῶν ταινιῶν, διασπορᾶς καί Παλαιστίνης, ἔχει ἀγγίξει τίς τριακόσιες, ὅταν τό εἶδος καί ἡ θεματολογία ἐμφανίζουν τό σημερινό εὖρος, ὅταν οἱ ταινίες ἔχουν συσσωρεύσει τόσα διεθνή βραβεῖα, ὅταν ὀρισμένες ἀνάμεσά τους ἔχουν μάλιστα ψηφιστεῖ ἀπό τά ἀνά τόν κόσμο κινηματογραφικά περιοδικά ἀνάμεσα στίς δέκα ἢ τίς εἰκοσι καλύτερες τῆς χρονιάς τους, τότε ναι, σαφῶς καί δικαιοῦμαστε νά διατυπώνουμε λόγο περὶ ἐθνικῆς παλαιστινιακῆς κινηματογραφίας, ἀναγνωρίζοντάς τῆς καταρχὴν τήν ὑπαρξή», εἶπε.

Κι ἂς μὴν ὑπάρχει δίκτυο αἰθουσῶν στήν Παλαιστίνη. Κι ἂς εἶναι ἡ ἐμφάνιση τεχνικῶν στή Γάζα καί τῆ

Δυτική Όχθη υπόθεση της τελευταίας πενταετίας μόλις. Κι ἄς συνιστοῦν οἱ κινητοὶ κινηματογράφοι, πού περιοδεύουν πόλεις καὶ χωριά τὸ μόνο μέσο μὲ τὸ ὁποῖο ἡ Παλαιστινιακὴ Ἀρχὴ προσπαθεῖ, ὅσο μπορεῖ, νὰ φέρει τὸν ἐκεῖ κόσμο σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς ταινίες του. Κι ἄς εἶναι ἄπειρα ἀκόμη τὰ προβλήματα στὴ χρηματοδότηση καὶ τὴ διανομὴ τῶν παλαιστινιακῶν ταινιῶν – ἀκόμη καὶ στὰ γύρω ἀραβικά κράτη πολλές εἶναι ἀπαγορευμένες, ὅπως ἐπισήμαναν ἄλλα μέλη τῆς κινηματογραφικῆς ἀντιπροσωπείας ἀπὸ τὴν Παλαιστίνη. Παρ' ὅλα αὐτά, παλαιστινιακοὶ καὶ διεθνεῖς κινηματογραφικοὶ κύκλοι, πού ἄλλοτε ἀπλῶς τὸ συζητοῦσαν, τώρα πιά συμφωνοῦν: «ναί, παλαιστινιακὴ κινηματογραφία ὑπάρχει» καὶ ὑπάρχει ὡς κινηματογραφία μὲ ἰδιαίτερη δυναμικὴ, ζωντάνια καὶ ἐκφραστικὴ δύναμη, χαρακτηριστικὰ πού ἐγείρουν ὀλοένα καὶ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴν στὸ ἐξωτερικὸ, τὴν Ἀμερικὴ, τὴν Εὐρώπη, τὸν ἀραβικὸ κόσμο. Καὶ εἶναι μιὰ κινηματογραφία διπλῆς ὄψης: ἀπὸ τὴ μιὰ κινηματογραφία μαρτυρίας πού ἀποτυπώνει τὴ ζωὴ καὶ τὸν ἀγῶνα ἐνός κατεχόμενου λαοῦ, «ἀληθινὰ χρησιμὴ, ὅπως λίγες φορὲς στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία συμβαίνει», κατὰ τὴ χαρακτηριστικὴ φράση τῶν *Cahiers du Cinema* καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μιὰ τυπικὴ καλλιτεχνικὴ κινηματογραφία μὲ ἀπρόσμενη ὠριμότητα κι ἀνατρεπτικὸ ἰδεολογικὸ στίγμα στὶς μυθοπλαστικὲς της καταθέσεις (βλέπε καὶ τὴν πρόσφατη ταινία τοῦ Ἐλία Σουλεϊμάν *Θεῖα Παρέμβαση* μὲ τὸ καταλυτικὸ χιούμορ της καὶ τὸ βραβεῖο FIRESCI τὸ Μάιο στὶς Κάνες). Πρὶν ὅμως ἀπὸ ὅ,τι ἄλλο ὅμως λίγα λόγια γιὰ τὴν κνοφορία καὶ τὴ γέννησὴ της.

Ἀπὸ τὸν πολεμικὸ λόγο τοῦ '68 στὸ βραβεῖο τῶν Κανῶν τοῦ 2002

Πόλεμος Ἐξι Ἡμερῶν, 1967: τὸ Ἰσραὴλ καταλαμβάνει Σινᾶ, Γκολάν, Γάζα, Δυτικὴ Όχθη καὶ Ἀνατολικὴ Ἱερουσαλήμ. Ὁ ἰσραηλινὸς ἐποικισμὸς ξεκινᾶ στὰ κατεχόμενα: καταπατήσεις ἐδαφῶν, συρματοπλέγματα, ναρκοθετήσεις. Τὸ παλαιστινιακὸ, ὡς τότε ὑπόθεση τῶν ἀραβικῶν κρατικῶν ἡγεσιῶν, περνᾶ τὴν περίοδο αὐτὴ στὰ χέρια τῶν ἰδίων τῶν Παλαιστίνων καὶ τῶν ὀργανώσεών τους πού ἔχουν ἤδη ἐμφανιστεῖ καὶ ἰσχυροποιοῦνται: *Φάταχ*, *Λαϊκὸ καὶ Δημοκρατικὸ Μέτωπο γιὰ τὴν Ἀπελευθέρωση τῆς Παλαιστίνης*. Ἐνα παλαιστινιακὸ ἐθνικὸ κίνημα γεννιέται καὶ παίρνει στὰ χέρια του τὴν ὑπόθεση τοῦ λαοῦ.

Μαῦρος Σεπτέμβρης, 1970: ὁ βασιλιάς Χουσεῖν, φοβούμενος ἀνατροπὴ ἀπὸ τὸ ριζοσπαστικὸ παλαιστινιακὸ κίνημα, διώχνει τὶς ὀργανώσεις καὶ τὸν παλαιστινιακὸ κόσμον ἀπ' τὴν Ἰορδανία. Διασκορπίζονται παντοῦ, σὲ Αἴγυπτο, Ἰράκ, Συρία. Νέα προσφυγικὰ στρατόπεδα στὸν Λίβανο, ἡ ἐξαθλίωση τῶν προσφύγων ἀπροσμέτρητη. Τὸ παλαιστινιακὸ ἐθνικὸ κίνημα βρῖσκεται ἡττημένο, συντετριμμένο, ἀλλὰ μὲ ἐσωτερικὴ

δυναμικὴ μεγαλύτερη ἀπὸ ποτέ. Προσπαθεῖ νὰ βρεῖ λύσεις ἀναζητώντας νέα ὄπλα. Καὶ βρῖσκει. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἡ ἐπέκταση τοῦ πολέμου ἐναντίον ἰσραηλινῶν στόχων καὶ συμφερόντων σ' ὅλο τὸν κόσμο, ὅ,τι ὀνομάστηκε τρομοκρατία δηλαδή καὶ συνδέθηκε ἀποκλειστικὰ τότε μὲ τοὺς Παλαιστίνους, ἀφοῦ ἡ πρώτη – ἐβραϊκὴ στὴ γένεσὴ της – τρομοκρατία τοῦ '47-'48 μὲ τὶς αἱματηρὲς πολύνεκρες ἐπιθέσεις σὲ βάρος ἀμάχων ἢ τὴν ἀντίναξη τοῦ Κίνγκ Ντέιβιντ εἶχε πιά ξεχαστεῖ. Αὐτὸ τὸ αἱματηρὸ ὄπλο δέν εἶναι ὅμως τὸ μόνο. Ἐνα δεύτερο ὄπλο, ριζικὰ διαφορετικῆς ὑφῆς, μεθόδων καὶ στόχευσης προκρίνεται τὴν ἴδια περίοδο ἀπὸ τὸ παλαιστινιακὸ κίνημα καὶ εἶναι ἡ συγκρότηση «φωτογραφικοῦ-κινηματογραφικοῦ τομέα τοῦ ἀγῶνα». Μὲ μέσα τὴ φωτογραφία καὶ τὸ φιλμ, σκοποῦς τὴν ἐνημέρωση στὸ ἐξωτερικὸ καὶ τὴν ἀφύπνιση στὸ ἐσωτερικὸ, τὸ ἐθνικὸ παλαιστινιακὸ κίνημα, ἀφοῦ πρῶτα ἀπέσπασε τὴν πολιτικὴ πρωτοβουλία γιὰ τὴν τύχη τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἀραβικῶν κρατικῶν ἡγεσιῶν, παίρνει τώρα τὸν κινηματογράφο περὶ Παλαιστίνης ἀπὸ τὰ χέρια τῶν λοιπῶν Ἀράβων, Ἰσραηλινῶν κυρίως, πού εἶχαν ὡς τότε ἀσχοληθεῖ μ' αὐτόν.

Ἡ ἀρχὴ γίνεται μέσα στὴν ταραγμένη τριετία '67-'70, τὸ 1968, χρονιά κατὰ τὴν ὁποία μαζί μὲ τὴ διοργάνωση φωτογραφικῶν ἐκθέσεων ἀπὸ τὸν πόλεμον καὶ τὰ στρατόπεδα γυρίζεται ἡ πρώτη καὶ μοναδικὴ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ταινία ἀπὸ Παλαιστίνιο γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἔθνους. Εἶναι ἓνα ἄτεχνο ντοκιμαντέρ ἐνημέρωσης καὶ πολιτικῶν διακηρύξεων, ὅπως ἐπίσης τέτοιες εἶναι κι ὅσες ταινίες ἀργότερα τὸ ἀκολουθοῦν, μὲ χαρακτηριστικούς τίτλους ὅπως *Ἡμερολόγιο ἐνός ἀγωνιστῆ*, *Στὸ δρόμο τῆς Ἐπανάστασης*, *Σιωνιστικὸς τρόμος*, *Ὁ πόλεμος τῶν Τεσσάρων ἡμερῶν*, *Εἰκόνες ἀπὸ τὴν κατοχὴ στὴ Γάζα* κλπ. Οἱ ἀνθρώποι πίσω ἀπὸ τὶς κάμερες εἶναι καὶ παραμένουν γιὰ χρόνια σκηνοθέτες αὐτοσχέδιοι, πολεμιστὲς κυρίως καὶ πολλές ταινίες ὑπογράφονται ἀπὸ ὀργανώσεις.

Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη φάση τοῦ παλαιστινιακοῦ κινηματογράφου. Ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐν σπέρματι ταινίες πού δέν εἶναι ἀκριβῶς κινηματογράφος ἀλλὰ χρησιμοποίησις τῆς φιλομογραφικῆς δυνατοῦτητας γιὰ λόγους ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀφύπνισης, γίνεται ἡ ἀρχὴ. Τὸ πέραςμα στὴν παλαιστινιακὴ κινηματογραφία, σὲ ἓναν κινηματογράφο δηλαδή πού νὰ ἀξίζει τὴν ἔννοια τοῦ ὄρου, συντελεῖται λίγα χρόνια ἀργότερα, στὴ δεκαετία τοῦ '80. Ὁ δρόμος ἀνοίγει ὅταν ἀπὸ τὴ μιὰ μεγαλώνει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀραβικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν τηλεοπτικῶν καναλιῶν γιὰ τὸ ζήτημα κι ἀρχίζουν νὰ καλύπτουν τὰ τεκταινόμενα στὴν Παλαιστίνη, μὲ συνέπεια ἡ καθαρὴ πληροφορία νὰ πάψει νὰ βαραίνει ὡς ἀποκλειστικὸ ἐθνικὸ χρέος τοὺς ἰδίους τοὺς Παλαιστίνους κι ὅταν ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀναδύεται ἡ πρώτη γενιά σπουδασμένων κινηματογραφιστῶν τῆς παλαιστινιακῆς διασπορᾶς, μὲ πολύτιμη κινηματογραφικὴ ἐμπειρία ἀποκτημένη ἀπὸ τὴ δουλειά στὶς εὐρωπαϊκὲς κι ἀραβικὲς κινηματογραφίες. Ὡς ταινία ὀρόσημο τῆς γέννη-

σης τῆς παλαιστινιακῆς κινηματογραφίας θεωρεῖται ἡ «Γόνιμη μνήμη» τοῦ Μισέλ Χλείφι, ἓνα ιδιότυπο καλλιτεχνικό ντοκιμαντέρ τοῦ 1980, πού φιλομογραφεῖ ὄχι πιά πολιτικούς ἀγῶνες καί διακηρύξεις, ἀλλά τή ζωή, γιά τήν ἀκρίβεια τήν ἀνάπτυξη τῆς συλλογικῆς μνήμης ἑνός λαοῦ σέ προσφυγιά. Ἡ ταινία αὐτή, μέ τή νέα, καλλιτεχνική χρήση τοῦ μοντάζ, τήν προσεκτική ἐπεξεργασία τοῦ σεναρίου καί τήν ἐκτεταμένη χρήση φλοῦ πλάνων ἢ παγωμένης εἰκόνας γιά τήν ἀποτύπωση τοῦ χρόνου καί τῆς στιγμῆς, ὄχι μόνον εἰσάγει καλλιτεχνική γλώσσα στόν ὡς τότε ἄτεχνο παλαιστινιακό κινηματογράφο ἀλλά καί δημιουργεῖ σχολή. Ἀποτελεῖ δηλαδή πρότυπο γιά τήν ἀνάπτυξη ἑνός ιδιαίτερου τύπου «καλλιτεχνικοῦ ντοκιμαντέρ», πού μέσα ἀπό τό συγκερασμό τῆς μαρτυρίας μέ τή στοιχειώδη μυθοπλασία, τοῦ γεγονότος μέ τήν καλλιτεχνική ἀποτύπωση του, ἀναπτύσσεται σταδιακά σχεδόν ὡς *sui generis* καί κυρίαρχο εἶδος τῆς παλαιστινιακῆς κινηματογραφικῆς ἔκφρασης καί μένει νά τήν χαρακτηρίζει μέχρι σήμερα. Τόν Χλείφι πού λίγο ἀργότερα θά δώσει τήν πρώτη παλαιστινιακή ταινία μυθοπλασίας, τοὺς ἀριστουργηματικούς *Γάμους στή Γαλιλαία*, ἀκολουθοῦν δύο ἀκόμη σκηνοθέτες πού ἐμφανίζονται στή δεκαετία τοῦ '80: ἡ Μάι Μάσρι καί ὁ Ρασίντ Μασράουι μέ τό δυνατό καί χαρακτηριστικό του *direct cinema*. Στή δεκαετία τοῦ '90 ἔρχεται ὁ καυστικός Ἐλία Σουλεϊμάν μέ τήν ἀγάπη του γιά τό «ἀνίερο» καί κατά τήν τελευταία τριετία, τέλος, μιά ὀλόκληρη νέα γενιά, ἀνδρῶν καί γυναικῶν, Παλαιστίνων κινηματογραφιστῶν. Νέοι στήν πλειοψηφία τους, μέ σπουδές στό Λονδίνο ἢ τή Νέα Ὑόρκη καί ἔδρα τους τά ἐδάφη τῆς Παλαιστινιακῆς Ἀρχῆς αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι μοιάζουν νά ἀσκοῦνται σήμερα στήν κατάθεση κυρίως ταινιῶν μαρτυρίας, ντοκιμαντέρ δηλαδή μικροῦ καί μεγάλου μήκους μέ θέματά ἀπό τήν παλαιστινιακή ἱστορία καί τή σύγχρονη ζωή στήν Παλαιστίνη, χάρις στίς σχετικές χρηματοδοτήσεις καί ὑποστήριξη τῆς Παλαιστινιακῆς Ἀρχῆς ὡς ἓνα βαθμό, τῶν εὐρωπαϊκῶν καναλιῶν καί κέντρων κινηματογράφου πολύ περισσότερο. Χωρίς ξεκάθαρο ὕφος ἀκόμη αὐτή ἡ νεότερη γενιά, τό τί μπορεῖ νά δώσει ὠριμάζοντας, θά τό δοῦμε στό μέλλον.

Καλλιτεχνικά ντοκιμαντέρ καί ἀνατρεπτικές μυθοπλασίες

Ἡ διοργάνωση τῆς Ἀθήνας κατάφερε νά ἀποτελέσει σέ γενικές γραμμές ἓνα συμπυκνωμένο πανόραμα τῆς παλαιστινιακῆς κινηματογραφίας, ἀφοῦ οἱ εἴκοσι πέντε ταινίες τῆς ἐπιλέχθηκαν μέ στόχο τήν ἀντιπροσώπηση τοῦ συνόλου. Ἦταν ἀντιπροσωπευτικές δεκαεσσάρων Παλαιστίνων σκηνοθετῶν, ἀνδρῶν καί γυναικῶν, νέων καί μεγαλύτερων: ἀπό τοῦ 52χρονου πιά σήμερα Μισέλ Χλείφι μέχρι τοῦ μόλις 25χρονου Ἀγιάς Νατούρ, ἀρκετῶν γυναικῶν (Μάι Μάσρι, Λιάνα Μπάντορ, Ἀζα ἄλ Χαζάν, Ἀντονία Κάσια) καί πολλῶν ἄλ-

λων. Ἦταν ἀντιπροσωπευτικές ἐπίσης ὅλων τῶν εἰδῶν, τῶν ἐποχῶν καί τῶν τάσεων, μέ τήν ἐξαιρεση μόνο τῆς ἄτεχνης περιόδου πρὶν τό 1970. Στό γενικό σύνολο κυριάρχησαν τά ντοκιμαντέρ – εἰκοσιένα ἔναντι τεσσάρων μόλις μυθοπλασιῶν – εἶδος πού γιά τοὺς ἱστορικούς λόγους πού ἤδη ἀναφέρθηκαν ἔχει ἀποτελέσει τή ρίζα καί παραμένει μέχρι σήμερα ἡ κύρια συνιστώσα τῆς παλαιστινιακῆς κινηματογραφίας. Ἡ θεματολογία τους κινούμενη ἀνάμεσα σέ δύο μεγάλους ἄξονες: ἀπό τή μιά ἡ ἱστορία καί ιδιαίτερα ἡ Νάκμπτα, ἡ καταστροφή τοῦ '48 καί ἡ προσφυγιά τοῦ ἔθνους πού τήν ἀκολούθησε, κι ἀπό τήν ἄλλη ἡ σύγχρονη ζωή σέ Γάζα, Δυτική Ὀχθη καί στρατόπεδα προσφύγων. Μέ τό πλήθος, τή θεματική καί τό ὕφος τους, τά ντοκιμαντέρ ἀποτέλεσαν τό κυρίαρχο στοιχεῖο τοῦ ἀφιερῶματος, διαγράφοντας μιά καθαρή ταυτότητα τῆς παλαιστινιακῆς κινηματογραφίας ὡς κινηματογραφίας καταρχήν ἐθνικῆς, ἄρρηκτα συνδεδεμένης μέ τό ἐθνικό ζήτημα: ὡς κινηματογραφίας, μέ ἄλλα λόγια, ἑνός λαοῦ σέ πόλεμο, σέ κατοχή, σέ θρῆνο, πού ἀναζητᾶ καί κατορθώνει ν' ἀποτυπώσει σέ φιλμ τή ζωή καί τίς εἰκόνας του μέ κάθε μορφικό καί αἰσθητικό ἐκφραστικό μέσο κατά τρόπο ἐντυπωσιακό (μείξη μαρτυρίας καί μυθοπλασίας, «ψαγμένη» σεναριακή δομή, προσεκτική καί δουλεμένη χρήση μοντάζ, φλοῦ πλάνα γιά τή δήλωση τοῦ χρόνου καί τῆ γαλήνης τῆς ζωῆς, ποιητικές εἰκόνας, χρήση αἰσθητικῆς καί ταχύτητας δίντεο κλίπ γιά τήν ἀπεικόνιση τῆς βίας, ρήξεις στήν κινηματογραφική εἰκόνα κλπ.). Ἀκόμη μεγαλύτερη ἦταν ἡ ἐκπληξη πού προῆλθε ἀπό τίς λιγοστες, μόνον τέσσερις, μυθοπλασίες πού ἦρθαν στήν Ἀθήνα. Αὐτό πού ξάφνιαζε ἐδῶ ἦταν ἡ καλλιτεχνική ὠριμότητα, ὁ κριτικός ἔως ἀνατρεπτικός χαρακτήρας τῶν μύθων, ἡ τολμηρή φιλική διερεύνηση τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων τῆς παλαιστινιακῆς καί ἀραβικῆς κοινωνίας, ἡ ἀμφισβήτηση τῶν δομικῶν συστατικῶν τῆς ἀκόμη. Συνολικά μιλώντας, οἱ Παλαιστίνιοι μᾶλλον κατάφεραν τελικά νά ἐκπλήξουν τό λιγοστό, ἔστω, ἀθηναϊκό κοινό πού γνώρισε τήν κινηματογραφική δημιουργία τους καί νά δικαιώσουν ὅσους δυτικούς, ἀπό τή δεκαετία τοῦ '60 καί μετά, παρατηροῦσαν πῶς ἂν εἶναι ποτέ νά ἀναδυθοῦν προοδευτικές δυνάμεις ἀπό τοὺς κόλπους τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου σέ ὁποιοδήποτε τομέα τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος, αὐτές θά προέλθουν τό δίχως ἄλλο ἀπό τοὺς Παλαιστίνιους.

Ἐν κατακλείδι, ἡ πρωτοβουλία ἦταν ἀξιέπαινη καί χρήσιμη. Τά κινηματογραφικά σωματεῖα (ΕΤΕΚΤ, ΠΕΚΚ) πού εἶχαν τή διοργάνωση, μέ τή συνδρομή τῶν συνδικαλιστικῶν (ΓΣΕΕ, ΑΔΕΔΥ, ΟΤΟΕ, ΟΛΜΕ, ΔΟΕ, ΟΔΥΕ, ΠΟΣΠΕΡΤ κλπ.), καί κάποιων ἀκόμη φορέων (Κέντρο Κινηματογράφου, ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης κλπ.), σέ μιά πρωτοβουλία πού τήν ἤθελαν ἀνθρωπιστική-πολιτική, ἐπράξαν ἄριστα. Ὅχι ἐπειδή ἓνα κινηματογραφικό φεστιβάλ, τό ὁποιοδήποτε κινηματογραφικό φεστιβάλ, μπορεῖ νά ἔχει πολιτική ἐπιρροή, ἢ ν' ἀλλάξει τόν κόσμο καί τήν κατά-

σταση στην Παλαιστίνη. Οι ταινίες δέν αλλάζουν τόν κόσμο, προσφέρουν όμως εικόνες, μαρτυρίες που διεγείρουν συνειδήσεις, φωτίζουν πράγματα που συνήθως συγκαλύπτει τό σκοτάδι, διαρρηγνύουν ύποπτα στερεότυπα, αποκαλύπτουν όψεις ζωής π.χ. μιās πολεμικής καθημερινότητας και τί αυτή μπορεί νά σημαίνει για τόν πληθυσμό που τήν ύφίσταται, καταστάσεις δηλαδή που από τή δική μας σκέψη, τών πολιτῶν τών εὐρωπαϊκῶν δυτικῶν κοινωνιῶν, εἶναι δύσκολο νά γίνουν ἀντιληπτές χωρίς τή συμβολή παρόμοιων ταινιῶν.

Δέν ἦταν δίχως ἀξία φέρ' εἰπεῖν ἡ ἀποτυπωμένη στην ταινία *Λαίβ από τήν Παλαιστίνη* τοῦ Ρ. Μασρά-ου φωνή-ἐπώδός τῆς ἀνταποκρίτριας τοῦ Ρόιτερ στην Ἱερουσαλήμ που ἐπισήμαινε ξανά καί ξανά τήν ἐπικοινωνιακή ὑπέρθεση τῶν Παλαιστινιῶν καί ἐπιθεβαίωνε τήν ἄριστη δουλειά που κάνουν τά ἐβραϊκά λόμπι στά διεθνή ΜΜΕ. Οὔτε ἡ ἀποτύπωση τῶν δεκάδων προβλημάτων τοῦ πολέμου για τήν ἀνθρώπινη καθημερινότητα, ἕνα ἀγκομαχητό ζωῆς, στην ἴδια ταινία.

Δέν ἦταν χωρίς ἀξία, ἀκόμη, ἡ ὑπενθύμηση τῆς ἀποτυπωμένης στά ντοκιμαντέρ τῆς Μάι Μάσρι ἀθλιότητας τῶν Παλαιστινιῶν προσφύγων, στά στρατόπεδα τοῦ Λιβάνου, ἀνθρώπων δίχως ἐργασιακά δικαιώματα, δουλειές, ἐλπίδα, πέραν τῆς ἀτομικῆς φυγῆς στή Δύση.

Οὔτε ἦταν χωρίς ἀξία, πολύ περισσότερο, ἡ ἀποτύπωση σέ τόσες καί τόσες ταινίες, τοῦ ἀτελειώτου αὐτοῦ πένθους, τοῦ θρήνου για τά χαμένα χωριά, τίς χαμένες ζωές καί τά χαμένα παιδιά, ἡ ἀποτύπωση τῆς ὀργῆς, πόσο μᾶλλον ἐκείνης τῆς ἐπανερχόμενης, πάλι καί πάλι, ἐρώτησης στά χεῖλη τῶν θρησκευόμενων Ἀράβων, «μά τί μπορῶ νά κάνω πιά, νά τά βάλω μέ τό Θεό», που ἀποκάλυπταν, ἂν μή τί ἄλλο, τήν ὀδύνη καί τήν ἀπελπισία τῆς παλαιστινιακῆς κοινωνίας, οἱ ὁποῖες τροφοδοτοῦν, μεταξύ ἄλλων, κι αὐτά τά ἀκατανόητα στή Δύση φαινόμενα τῶν ἐπιθέσεων αὐτοκτονίας - «ἐθελουσίων θυσιῶν μετά τῶν ἀλλοφύλων».

Τέλος μέ μιὰ μικρή ἀναφορά σέ τέσσερις ιδιαίτερες, βραβευμένες, ξεχωριστές ταινίες, για διαφορετικό λόγο στην καθεμιὰ. (Εἰδικά τίς τρεῖς πρῶτες, ἂν τίς πετύχετε ποτέ πουθενά, μήν τίς χάσετε).

- τό ποιητικό ντοκιμαντέρ *Μααλουί* τοῦ Μισέλ Χλέφι που διακρινόταν για τήν πολιτική τοῦ ὀξυδέρκεια, μέ τό σμίξιμο εικόνων ἀπό ἀραβικές καί ἐβραϊκές καταστροφές καί ἱστορική μνήμη - πλάνα ἀπό τά στρατόπεδα συγκέντρωσης τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου δίπλα σέ εἰκόνες ἀπό τή Νάκμπα - για νά ἀπολήξει στην ἐπισήμανση τῶν εὐρωπαϊκῶν ἱστορικῶν εὐθυνῶν για τό παλαιστινιακό καί τό συνακόλουθο ξέσπασμα τοῦ Παλαιστίνιου γέρου πρόσφυγα που φώναζε μπροστά τήν κάμερα «μά δέν ἤμουν ἐγώ που τό ἔκανα, ἄς πληρώσουν ἐπιτέλους ὅσοι σκότωσαν τοὺς Ἑβραῖους, ὄχι ἐγώ».

- τά *Ὀνειρα τῆς ἐξορίας* τῆς Μάι Μάσρι για τήν εὐαίσθητη ὀπτική, τή συγκινησιακή τῆς δύναμη καί τό

ἱστορικό γεγονός που τῆς ἔλαχε νά συμπεριλάβει. Ἄν καί τά παραπάνω δέν προσδιορίζουν τήν συγκεκριμένη ταινία μόνο ἀλλά τό σύνολο τοῦ κινηματογράφου τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτῆς ντοκιμαντερίστριας, ἐντούτοις ἡ καλλιτεχνική ἀριότητα, τό δραστικό μοντάζ, ἡ τήρηση τῶν ἀποστάσεων, ἡ ἀποφυγή κάθε πολιτικοῦ λόγου, μέ στόχο νά μιλά μόνο ἡ συγκλονιστική εἰκόνα, σέ συνδυασμό μέ τήν ἱστορική στιγμή που ἡ τύχη τῆς χάρισε νά κινηματογραφῆται - τό σμίξιμο μέσα ἀπό τά συρματοπλέγματα τῶν συνόρων Ἰσραήλ-Λιβάνου οἰκογενειῶν που εἶχαν νά συναντηθοῦν εἴκοσι δύο χρόνια - καθιστοῦν τά *Ὀνειρα τῆς Ἐξορίας* ἕνα ντοκιμαντέρ-ὑπόδειγμα ἐκφραστικῆς καθαρότητας, καλλιτεχνικῆς ἀριότητας ἀλλά συνάμα καί ἠφαιστίο ἀνθρωπιᾶς καί συγκινησιακῆς δύναμης.

- οἱ *Γάμοι στή Γαλιλαία*, πάλι τοῦ Μ. Χλέφι, για τήν ὠριμότητα τῆς ἐκφρασης καί τή διεισδυτική ματιά τῆς - ἡ καλύτερη ταινία τοῦ παλαιστινιακοῦ κινηματογράφου, ἂν μοῦ ἐπιτρέπεται νά ἐκφράσω προσωπική ἀποψη. Μέ θέμα τους τήν ἀνθρώπινη χαρά σέ συνθήκες κατοχῆς, οἱ *Γάμοι στή Γαλιλαία* παρακολουθοῦν ἕναν παλαιστινιακό γάμο ὁ ὁποῖος λόγω τῆς ἰσραηλο-παλαιστινιακῆς διαμάχης μοιάζει προορισμένος νά ἀπολήξει σέ ἀναπότρεπτη αἱματοχυσία: ἕνα ἀπρόσμενο θρίλερ-κινηματογραφικό ποίημα που συνδυάζει μέ ἰσορροπία τά πάντα: ἀγωνία, σασπένς, τρυφερότητα, χιοῦμορ, ἀνθρωπιά, κοινωνική ἀνάλυση, ἀγάπη για τή ζωῆ - συμπεριλαμβανομένης καί τῆς ζωῆς τῶν Ἰσραηλινῶν - καί συνιστᾷ τήν ἴδια στιγμή μιὰ διεισδυτική καταγγελία τῶν πατριαρχικῶν ἀραβικῶν δομῶν.

- τό *Χρονικό μιᾶς Ἐξαφάνισης*, τοῦ Ἐλία Σουλεϊμάν για τό σατιρικό καί ἰδιότυπο τοῦ ὕφους τῆς. Μέ ἀμερικανική αἰσθητική καί ἀποσπασματικότητα σεναριακῆς γραφῆς, μικρά σκετσάκια που ἀρθρώνονται σάν πάζλ μέ συνδετικό νῆμα τῆ βία, τό *Χρονικό μιᾶς Ἐξαφάνισης* ἀνατρέπει μέ ἕνα μικρό χιοῦμορ ὅλα τά στερεότυπα τῆς Παλαιστίνης καί τῆς διαμάχης μεταξύ τῶν δύο λαῶν, Ἑβραίων καί Παλαιστίνιων. Ζωή στην Παλαιστίνη ἴσον για τόν Ἐλία Σουλεϊμάν μάταιη ἐπιθετικότητα ἀπό ὅλους πρὸς ὅλους, ἄντρες, γυναῖκες, Ἰσραηλινούς κυρίως, βία ἄδεια ἀπό νόημα, για ποιόν Θεό συζητοῦν, τά ἱερά σύμβολα πουλιοῦνται κι ἀγοράζονται κι ἕνας καλόγερος ἀποκαθιστᾷ τήν «ἀλήθεια» κηρύσσοντας πῶς ὁ Θεός ἔφυγε ἀπό τήν Παλαιστίνη γιατί πλακῶσαν οἱ τουρίστες.

Αὐτά ἀπό τό φεστιβάλ παλαιστινιακοῦ κινηματογράφου, τό πρῶτο στην Εὐρώπη, που ὀργανώθηκε στην Ἀθήνα μεταξύ 7 καί 13 Ἰουνίου 2002. Τίς ἴδιες μέρες ἡ αἱματοχυσία στην Παλαιστίνη συνεχιζόταν, οἱ παλαιστινιακές ἐπιθέσεις αὐτοκτονίας ἐπαναλαμβάνονταν, λίγο μετά εἰσέβαλαν τά ἰσραηλινὰ στρατεύματα στίς παλαιστινιακές πόλεις για μιὰ ἀκόμη φορά κι ὁ Σαρὸν διακήρυσε ὅτι τό Τεῖχος που αὐτός θά κτίσει για νά χωρίσει τόν ἄξονα τοῦ Καλοῦ ἀπό τόν ἄλλον ἄξονα, ἐκεῖνον τοῦ Κακοῦ, θά εἶναι πολύ μεγαλύτερο ἀπό ἐκεῖνο τοῦ Βερολίνου.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΤΑΚΗ ΚΑΡΒΕΛΗ

του Γιώργου Μαρόπουλου

Μελετώντας πάλι και τις οκτώ συλλογές του Τάκη Καρβέλη, καταλαβαίνω απόλυτα με τί κόπο έγιναν όλα αυτά τα βήματα, στην αρχή αραιότερα και κατόπιν κάπως πυκνότερα, και τί τό κάθε ένα τους σηματοδότησε και σηματοδοτεί, αφού ο Καρβέλης ανήκει στους ποιητές εκείνους που περισσότερο ίσως από κάθε άλλον της γενιάς του διατηρεί μιά δική του οπτική γωνία μέσα από την οποία βλέπει τα πράγματα, αλλά και έναν δικό του, προσωπικό τρόπο, με τον οποίο εκφράζει τα συναισθήματα και τις διαπιστώσεις του.

Έτσι λοιπόν, στα «Σήματα» (1956), μέσα από ποιήματα που τα διαποτίζει ένας έντονος όσο και διάχυτος έρωτισμός, ο Τάκης Καρβέλης, αντίθετα από ό,τι συνέβη με πολλούς συνομηλικούς του δημιουργούς, που ή γραφή τους άγγιξε, τουλάχιστον την εποχή εκείνη, ως και τό ενοχλητικότερα ήχηρόν, αφήνει διακριτικά νά φτάσουν έως εμάς μνήμες από τις τραυματικές εμπειρίες της Κατοχής αλλά και του Έμφυλιου που ακολούθησε. Γι' αυτό και ο λόγος του εκφέρεται μέσα από στίχους ιδιαιτέρως χυμώδεις, όπου ένας πολύ προσεχτικά χρησιμοποιημένος «πληθυντικός», σάν νά δημιλοῦν ἢ σάν νά απευθύνεται σέ πολλούς, αλλά και ένας σαρκαστικός τόνος ενίοτε, γνωρίζουν πολύ καλά νά επιτυγχάνουν τό ποθητό αποτέλεσμα. Καί είναι τό ἐξῆς τό κυριότερο χαρακτηριστικό, πράγματι, τῆς ποίησης τοῦ Τάκη Καρβέλη: τό ὅτι δηλαδή τίποτα μὰ τίποτα δέν ἔχει μετατραπεί σέ στίχο, ἄν πρῶτα αὐτό δέν ἔχει διωθεῖ ἀπό τόν ἴδιο βαθύτερα, ἀλλά καί δέν ἔχει διαπιστωθεῖ μέ ἀκρίβεια τό ποιητικό του φορτίο. Τό ποιητικό φορτίο ἐκεῖνο πού στήν «Κατάθεση» (1966), καθιστᾷ θεαματικά ἐμφανεστερη τή διαφορᾶ, μιά καί ὁ λόγος, πῶ αὐστηρός καί αὐτός, «δωρικότερος» καί σχεδόν ἐπιγραμματικός, φωτίζει ὅλο καί ἐντονότερα ἕνα τοπίο πού τώρα πιά ἔχει στραφεῖ ἀμετάκλητα σέ χώρους οἱ ὁποῖοι σηματοδοτοῦνται ἀλλά καί ὀρίζονται ἀπό μεταφυσικῆς διαθέσεως, κυρίως, ἀνησυχίες («Ἡ μικρή μας Ἐριννύα»):

*Ἄν τό σκεφτεῖς
ὄλοι μας ἔχουμε βαθειά κρυμμένο
κι ἕναν Ὁρέστη πού караδοκεῖ νά μᾶς σκοτώσει
γιά ἐγκλήματα ὑπαρκτά ἢ καί ἀνύπαρκτα.
Δέν εἶναι ἀνάγκη νάχουμε γίνει μητροκτόνοι
ἢ νάχουμε πατέρα σκοτωμένο ἀπ' τή μητέρα μας.
Γιά μᾶς ἀρκεῖ ἡ προδοσία τοῦ ἑαυτοῦ μας
ἀρκεῖ πού ἀνεπαισθήτως στραγγαλίσαμε
τή λατρευτή μικρή μας ἐριννύα
τή συνείδηση.
Κάποτε ὑψώναμε ψηλά τοῦ ἰδανικοῦ τά λάβαρα,
τώρα ταξινομοῦμε τά ὄνειρα
κι ἐμπορευόμαστε τά αἰσθήματα
μέ ληξιπρόθεσμα γραμμάτια εὐτυχίας.*

Ὡς ἐκ τούτου, ἡ μνήμη καλεῖται νά διαδραματίσει ἕναν πῶ ἐπώδυνο ρόλο, αφού ἤδη χρησιμοποιεῖται γιά μιά ὄλο καί βαθύτερη κατάδυση στό ἄβατον τῆς ψυχῆς, ἔτσι ὅπως αὐτή πορεύεται σέ συνάρτηση μέ τά συμβάντα ἀλλά καί, προπάντων, μέ τόν χρόνο. Καλεῖται ἀκόμη νά φέρει στήν ἐπιφάνεια τή χαμένη μουσική τοῦ σώματος ἢ καί τῶν σωμάτων μέ τά ὁποῖα στήν πορεία του αὐτό συναντήθηκε στήν προσπάθειά του γιά μιά βαθύτερη κοινωνία, ἀλλά καί νά ἐπαναπροσδιορίσει τή φωτεινή πλευρά τοῦ κόσμου καί μόνον αὐτή. Καί τοῦτο ἀκόμη: ἄν στα «Σήματα» γίνεται ἀμέσως αἰσθητή ἡ φόρτιση ἑνός παιδιοῦ, πού ἔχοντας συνηθίσει σέ ἕναν τρόπο ζωῆς τόν ὁποῖον ὀρίζουν ἡ χαρά καί ἡ ξεγνοιασιά καί ὁ ὁποῖος ξαφνικά διακόπηκε γιά νά παραπέμψει στή λαίλαπα τοῦ πολέμου, ἐδῶ, στήν «Κατάθεση», γίνεται ἀμέσως, ἐπίσης αἰσθητή, ἡ ὄχι καί τόσο ὁμαλή προσγείωση σέ μιά πνιγηρή πραγματικότητα, αφού ἡ ἀμεμνησία τῆς ἐφηβείας ἔχει πλέον χαθεῖ, ἐνῶ ταυτόχρονα τή θέση τῆς ἔχουν καταλάβει τά προβλήματα τοῦ βιοπορισμοῦ, καί μάλιστα ὄχι στήν Ἀθήνα τῶν φοιτητικῶν χρόνων ἀλλά μέσα στήν ἀφόρητη ἀνία τῆς ἐπαρχίας («Σπουδή θανάτου»):

Στέκομαι πίσω απ' τό παράθυρο, κοιτάζω
 κάρφωσα και τά δυό μου μάτια στην ψυχή
 και σās κοιτάζω επίμονα, σκληρά
 σās απολαμβάνω
 περίεργα κι απροσδόκητα πλάσματα
 αυτής της κρυπτικής ζωής που λέγεται πλήξη
 που άλλοτε παίρνει τό σχήμα δρόμων παγερών
 άλλοτε την όψη σπιτιών που γέρασαν
 κι ακινητούν - ίδιες νεκρών φυσιογνωμίες
 μέ τή στεργνή κραυγή της άγωνίας στό στόμα -
 κι άλλοτε γίνεται ψίθυρος, σάν τή βροχή,
 σταλάζει μέσα μας και χάνεται σέ βάθη άπίθανα
 και μās κοιμίζει, τί έξοχα που μās κοιμίζει.

Θά προτιμούσα ένα πιό σίγουρο θάνατο.

Οι έκρυθμες κοινωνικές καταστάσεις όμως, όπως εκείνη που προκάλεσε ή δικτατορία του 1967 στη συνέχεια, φέρνουν όπως είναι αποδεδειγμένο ήδη, πολλαπλή άναστάτωση στους ευαίσθητους δέκτες της κάθε γενιάς και, ιδιαίτερα, αν πρόκειται για δημιουργούς, όπως εδώ, της πρώτης μεταπολεμικής. Μιάς γενιάς πολύπαθης όπως γνωρίζουμε, μιας γενιάς όραμάτων και αγώνων, μιας γενιάς που συνομίλησε μέ τον θάνατο και τή ζωή στό ίδιο τραπέζι, εν τέλει. Έτσι λοιπόν την εν λόγω άναστάτωση έμελλε να ύποστέι και ό Τάκης Καρβέλης, μέ τή μόνη διαφορά, θέλω να έπισημάνω, ότι στην περίπτωση του, αυτή διοχετεύτηκε και πάλι προς έμάς, έτσι όπως προκύπτει από την τρίτη συλλογή του «Μετάφραση» (1972), μέσα από στίχους που ποτέ δεν καταδέχτηκαν τό έπίπλαστο, από στίχους που τους χαρακτήρισε μία κοφτερή ειρωνεία άκόμη, αλλά μέ τή μνήμη πάντοτε σέ έγρήγορη και πάντοτε επιχειρούσα να πλησιάσει την βαθύτερη ουσία των πραγμάτων, αφού ό ποιητής δείχνει να πιστεύει ότι όλα, έτσι και άλλως, οι κρυφοί εκείνοι δρόμοι της ύπαρξης και τό άμείλικτον του χρόνου τά κυβερνούν και τά όρίζουν. Γι' αυτό και δεν είναι τυχαία, στην προκειμένη περίπτωση, ή χρησιμοποίηση φράσεων από «Τό τέλος του παιχνιδιού» του Μπέκετ, ό έντονος έμπλουτισμός της γλώσσας μέ στοιχεία ή λέξεις καινούργιες για την ποίηση, τίς όποιες εκείνην ακριβώς την εποχή αλλά και άμέσως μετά, θά τίς συναντήσουμε πιό συχνά αλλά και πιό πυκνά ως χαρακτηριστικό στοιχείο της γραφής των ποιητών της «Γενιάς του έβδομήντα»: ούτε επίσης είναι τυχαία, μία έπίμονη πρόθεση «άπομυθοποίησης» της ίδιας της λειτουργίας της μνήμης ή και αυτών άκόμη των μυστικών, μαγικών άλλωστε, διεργασιών του σώματος. Όπως επίσης τυχαίο δεν είναι και τό γεγονός ότι στην έπόμενη συλλογή του «Γραφή παρανόμων» (1977) (ή όποια μαζί μέ την «Μετάφραση» εισάγει σέ έναν άλλο, νέο προβληματισμό, παραλείψαμε να πούμε, την ποίηση του Τάκη Καρβέλη), ή γραφή επανέρχεται και πάλι, ώριμότερη όμως, στα γνωστά πεδία της προσφιλοϋς θεμα-

τικής της εκείνης που όρίζεται από την έσωτερική άνησυχία αλλά και την ύφέρπουσα άγωνία, τή σχετική μέ τον άνθρωπο και τή μοίρα του. Έτσι, ένα περίεργο πλέγμα «τύψεων» κινεί τά νήματα της ψυχής εδώ επανεξετάζοντας πράξεις, είτε ξανακαλώντας κοντά της ανθρώπους που έπαιξαν στην πορεία μας (π.χ. πατέρας) ρόλο καθοριστικό («32»):

Έπειδής σ' όλη μας τή ζωή άρπαχτήκαμε απ' άόρατα πηδάλια κι ό καθένας τά όνομάτισε κατά πώς του ταίριαζε:

έπειδής, κυλώντας ό καιρός, όσοι πλάσανε τή μυθολογία της παιδικής μας ηλικίας μās άφησαν χρόνους, και σύ πατέρα μαζί τους:

έπειδής άπόμειναν τά γυμνά μας πέλματα που άλώνιζαν κάποτε τίς άμπολιές απ' τά χαράματα ως τή νύχτα κι άνοίγαμε παράθυρα φανταστικά για να μπει λίγο φώς:

τάρα, στα μισά του δρόμου, που αρχίζει μέσα μας τό άνάκουστο μουρμουρητό αυτών που πέθαναν κι ή έποποιία της καθημερινής τους ζωής άγκυλώνει τή μνήμη, μπορώ ν' αφήσω όχι κελάδιωμα τρυγόνας αλλά τό στριγγό κρώξιμο της πέριδικας.

Και μία και άναφερθήκαμε στό ποίημα για τον πατέρα - τελευταίο της συλλογής - θά ήθελα να έπισημάνω ότι ενώ μέχρι τώρα τον Καρβέλη τον άπασχολούσε σχεδόν μόνο τό παρόν, από εδώ και στό έξής αρχίζει να λειτουργεί πιό έντονα αλλά και πιό συχνά ή «μνήμη», ή ετοιμότητα της όποίας παγιώθηκε έμφανεστερα άλλωστε στην υπό τον τίτλο «Η μνήμη μισοφέγγαρο» (1983) συλλογή, που άκολούθησε μέ τίς τρεις (ας προσέξουμε τους τίτλους τους: «Η μνήμη μισοφέγγαρο», «Ο ταχυδακτυλουργός του χρόνου» και «Η άθέατη πλευρά») ένότητές της, στίς δύο εκ των όποιων (στη δεύτερη και την τρίτη πιό συγκεκριμένα, που άποτελούν και τον κορμό του βιβλίου), κάνει για πρώτη φορά την εμφάνισή του ό υπό μορφή πεζού κειμένου στίχος, ό όποιος στη συνέχεια ιδιαίτερας προτιμήθηκε και μέ άφοσίωση ύπηρετήθηκε από τον Καρβέλη, προσδίδοντας έτσι μίαν άλλη πιό σφαιρική και πιό ολοκληρωμένη διάσταση στό όλο μέχρι σήμερα έργο του. Σέ ένα έργο δηλαδή, όπου τό παρόν και τό παρελθόν άποτελούν τίς δύο μονίμως συγκρουόμενες και άλληλοσυμπληρούμενες ταυτοχρόνως δυνάμεις του, μία και ή μία δεν θά μπορούσε να πορευτεί (ιδίως τό παρόν) χωρίς τή στήριξη και την τροφοδοσία της άλλης (του παρελθόντος δηλαδή). Μία «πάλη», μία «άλληλοϋπονόμευση» αλλά και μία «άγαστή συνεργασία», που πέτυχαν να μās δώσουν τους καλύτερους καρπούς της «ιδιόρρυθμης» αυτής σχέσεως άλλωστε, στίς τρεις έπόμενες και τελευταίες μέχρι σήμερα συλλογές του Τάκη Καρβέλη, που φέρουν τους τίτλους «Δέν είναι ό περσινός καιρός» (1988), «Άλλαγή σκηνοικού» (1991) και «Τά ποιήματα της μικρής Ρεζεντά»

(1995), η οποία είναι φανερό ότι ανοίγει νέους, για άλλη μιά φορά, δρόμους στην ποίησή του, και πού σαφώς είναι η καλύτερη ανάμεσα σε όλες τις μέχρι τώρα συλλογές του, αφού στίς σελίδες της ή πίκρα για την «άλλη ζωή» που δέν ζήσαμε, ντύνεται με μιά δική της έσωτερική γλυκύτητα, ό φόβος του θανάτου προβάλλει, αν και «άγρια» τονισμένος, πιο ήρεμος, πιο «φυσιολογικός» και περισσότερο πραγμαμένος, ή χαμένη παιδικότητα «στεφανώνει» με μιά δική της επίσης τρυφερότητα τό όνειρο (γι' αυτό και ό τίτλος άλλωστε παραπέμπει στο γνωστό εκείνο μελαγχολικό – «Ρεζεντά» – τραγουδάκι του μεσοπολέμου), ενώ την θέσι της αποτρόπαια άλλοτε σφαγμένης μνήμης, καταλαμβάνει τώρα μιά λεπτότατων αποχρώσεων θλίψη, ένας τόνος μειλίχιος, εξομολογητικός, αλλά και μιά κάποια ύποψια «παραίτησης» ένδεχομένως, μιά και ή κατασταλαγμένη σοφία αλλά και ή γνώση μαζί, επιβάλλουν τή σιωπή ή τούς χαμηλότερους τόνους έστω, εκεί όπου παλαιότερα βασιλευε ή επιτακτική ανάγκη άπάντησης σε έρωτήματα δύσκολα αλλά και ή δυναστευτική μανία της αναζήτησης («IV»):

*Κάθε βράδυ ή μικρή Ρεζεντά
νώθει σαν σπίτι σε εγκατάλειψη
κι ό τρόμος δδέλλα στο λαρύγγι της.
Λέξεις σπαθιά πετούν μέσ' απ' τά στήθη της
και βγαίνουν στον αέρα φουσαλίδες άηχες
κολλούν στους τοίχους των φαντασιώσεών της
και σήνουν μέσ στο θρίλερ κλόουν μουγγών
σπιτιών που κολυμπούν σε βουρκαμένους δρόμους
κι ανάμεσά τους ή βραχνή φωνή του πετεινού
νά ρίχνει φως μεσημερνό
σ' ένα άπαρχαιωμένο σκηνακό
νά ροκανίζει ό,τι απόμεινε
απ' τή θλιμμένη μουσική
του παιδικού προσώπου της.*

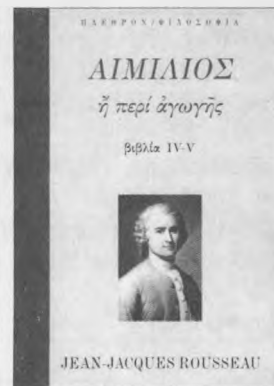
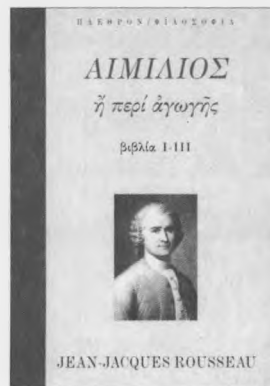
Γι' αυτό και τελειώνοντας, θά ήθελα νά υπενθυμίσω αυτό που σημείωσα ήδη από την αρχή: ότι ή ποίηση του Τάκη Καρβέλη δηλαδή, διέγραψε και διαγράφει την πορεία της κάνοντας δήματα που τά χαρακτηρίζει μιά μοναδική σταθερότητα, ενώ ό λόγος του καιρικός αλλά και συμπυκνωμένος, «επαναστατημένος» αλλά και διακριτικός, «καταγγελτικός» αλλά και προσηνης, έρχεται για νά της προσφέρει όλα τά χαρακτηριστικά εκείνα που συνοδεύουν στην τέχνη κάθε τί το άπολύτως καθαρό και τό έξόχως άληθινό: την προσήλωσή, την έπιμονή αλλά και τό πάθος για την ει δυνατόν τελειότητα εκείνη που κρύβεται στην απλότητα, μακριά από τά «μαλάματα» όπως θά έλεγε και ό Σεφέρης, δηλαδή. Στην απλότητα αυτή, που κρατώντας πάντοτε μέσα στο χώρο των πιο σύγχρονων τάσεων τό έργο του Τάκη Καρβέλη, τό πλουτίζει ταυτοχρόνως με ένα σφρίγος αλλά και με μιά φρεσκάδα όμολογουμένως έξαιρετική.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

ΑΙΜΙΛΙΟΣ

ή περί άγωγής

τόμοι Α' και Β'

Σέ μόνιμη διαμάχη με τούς συγχρόνους του, ό J.-J. Rousseau σφυρηλάτησε μιά φιλοσοφία συνδεδεμένη με τά μεγάλα κοινωνικά, πολιτισμικά και ιδεολογικά ρεύματα της έποχής του, αιώνα των Φώτων, μιά σκέψη πολιτική και μιά γραφή που θά ασκήσουν μεταγενέστερα μιά βαθύτατη επίδραση.

Στόν Αίμιλιο, «έργο κλειδί για τον πολιτισμό μας», όπως χαρακτηρίστηκε από τούς μελετητές του, εκθέτει τις άπόψεις του περί άγωγής. Η παιδαγωγική του θεμελιώνεται σε δύο μεγάλες άρχές: την απομάκρυνση του παιδιού από την όλέθρια έπιρροή της κοινωνίας και την ανάπτυξη της ελευθερίας. Ο πλούτος, τό θεωρητικό ενδιαφέρον και ό ζωογόμος ρόλος αυτού του κειμένου σήμερα τό καθιστούν άπαραίτητο όχι μόνο σε παιδαγωγούς, κοινωνιολόγους και φιλοσόφους αλλά και σε κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΛΕΘΡΟΝ